

HOOFDSTUK I.

De scheiding van staat en kerk in de

Nationale Vergaderingen van 1796 en 1798.

De meest verschillende invloeden hadden langzamerhand hier te lande eene geestesrichting voorbereid, die zich straks in de nationale vergadering van 1789 ook ten aanzien van de verhouding van staat en kerk zou doen gelden. Ongetwijfeld hadden die uit het buitenland hierbij groote beteekenis, al heeft men deze meermalen overschat. De hogere standen, die voor een groot deel met Voltaire dweepten, deden dit grootendeels om de kracht, waarmede hij in zijn roomsch land voor de rechten der protestanten was opgekomen en begonnen bij toeneming de billijkheid van de erkenning van diezelfde rechten voor de niet-gereformeerde groepen in ons vaderland in te zien. Onder de burgerklasse daarentegen bestond een groote voorliefde voor al wat engelsch was. Reeds lang was menig- een door de wijsgeerige begrippen, die in Engeland gehuldigd werden, aangetast, en in de tweede helft der achttiende eeuw putten onze Spectators en Letteroefeningen bij voorkeur uit de engelsche bron. Evenmin nu met den geest, die zich daarin uitsprak als met de engelsche staatkundige beginselen liet zich de bestaande verhouding tusschen staat en kerk hier te lande overeenbrengen. Daarvoor was in Nederland in dit opzicht het vrijheidsbeginsel nog te zeer aan banden gelegd. Met graagte werd soms niet minder in die dagen duitsche literatuur ter hand genomen, waarin, zooals in „het leven en de gevoelens van den Eerwaarden Heer Sebaldus Nothanker”, in het nederlandsch overgezet, de kerkelijke onverdraagzaamheid gebrandmerkt werd. In één woord : de buitenlandsche literatuur zaaide met kwistige hand het zaad, dat straks op het einde der achttiende eeuw op het gebied van staat en kerk rijpen zou. Daar- aan hielpen de vele buitenlanders, die hier eene gastvrije opname hadden gevonden en in allerlei kringen van lieverlede veel invloed hadden verworven, krachtig mede.

Wie echter het meest in deze richting arbeidden, waren onge- twijfeld de dissenters, wier aantal in dezen tijd op ruim zes honderd duizend werd geschat. In de literatuur van den dag voerden zij den boventoon ; de periodieken stonden over het algemeen onder hunne leiding. In het algemeen onderscheidde zij zich door beschaving en ontwikkeling, zelfs in die mate, dat, hoewel de openbare am- bten

slechts aan gereformeerden toekwamen, men nu en dan wèl zijn toevlucht moest nemen tot de benoeming van dissenters om den voorsprong, dien zij hadden van wege hun stand en talent. Willem IV en Willem V lieten zich bij de oost-indische Compagnie door dissenters vertegenwoordigen. Zelfs Willem V, die nog gedurende den laatsten engelschen oorlog er sterk op stond om alleen aan de leden van de gereformeerden godsdienst alle ambten en beneficiën van eenig belang op te dragen en alle andere gezindten daarvan uit te sluiten, had daar niet buiten gekund. En het ligt in den aard der zaak, dat de dissenters, zoover hun invloed hun dit toeliet, er voortdurend op uit waren om de publieke opinie in hun geest te bewerken vóór de gelijkstelling van de onderscheiden gezindten. En het is niet te ontkennen, dat dit met groot succes door hen is geschied.

Bovendien klonken er nu en dan stemmen van de hoogeschoolen, die hunne bondgenooten waren in dien strijd vóór de vrijheid. Vooral de beoefenaars van het natuurrecht komen hier in aanmerking. Hun leer moest in het prerogatief van ééne kerk eene belediging zien van het recht, dat ieder mensch van nature eigen is en eene staatsorde afkeuren, die zulk een prerogatief in stand hield. Ook hooggeplaatste mannen deden nu en dan in geschriften een zelfden toon hooren. Zelfs in de rechtszaal werd een enkele maal een pleidooi in dien geest gevoerd. Is het wonder, dat dientengevolge van lieverlede in verscheidene kringen en lagen der bevolking een gevoel van onbillijkheid over de achteruitzetting der niet-gereformeerden doordrong en verandering te dezen opzichte werd begeerd?

Onwillekeurig werkte de overheid hiertoe mede. O zeker, plakkaaten en resoluties tegen „eenige exercitiën van Papistische, Mennistische, Luthersche of andere religiedaden” waren er voldoende. De staten-generaal zoowel als de staten-provinciaal hadden daarvoor, meestal op herhaalden aandrang der synoden of classes, gedurig gezorgd. Doch niet alleen verwezen zij vaak, wanneer nieuwe en scherpere plakkaaten en resoluties werden verzocht, de vragers zonder meer naar de bestaande, zonder zich verder met de zaak in te laten, maar wat erger was, de stedelijke overheid liet de uitvoering telkens na, of paste ze zeer slap toe. Sommige magistraten gaven den dissenters zelfs volledige vrijheid hunne kerken te bouwen. En al bleek dan ook nog steeds dat de gereformeerde kerk wèl degelijk de geprivilegeerde kerk was, de dissenters werden er door de practijk toe geleid om telkens te vergeten dat zij volgens de wetten des lands niet meer waren dan getolereerden. Zij wisten trouwens zeer goed dat velen in de staatscolleges een afkeer hadden van den drang, die gedurig van de gereformeerde kerk in deze richting uitging. En te gemakkelijker waagden zij het dien aandrang te wederstaan, toen langzamerhand de liefde voor Oranje bij het volk verflauwde en het vertrouwen in hunne regentenfamilies toenam. Zij coquetteerden toen veel meer met de democratie, als welker beschermers zij zich

aandienden, en waren er veel meer op uit om zichzelf, tegenover den prins, voor te stellen als de natuurlijke vrienden des volks, dan dat zij er prijs op stelden de positie van de gereformeerde kerk als bevoorrechte kerk te handhaven. De vrijheidsleuze werd ook hunne leuze. Mannen als van Oldenbarneveld en De Witt werden hunne helden. Zij achtten zich de dragers van den nieuwen en beteren geest, die in America tot zulke grootsche daden had geleid. Men gevoelde in deze kringen daarbij meer dan ooit den invloed van classes en synoden als een last, dien men gaarne afwierp. Met den tegenzin tegen Oranje hing bij hen de tegenzin nauw samen tegen de hervormde kerk, die in dat vorstehuis immer een krachtig steunpunt had bezeten. De positie van de hervormde kerk met hare vaststaande belijdenis en hare beteekenis op ieder gebied van het leven werd in hunne oogen dan ook langzamerhand meer en meer een sta-in-den-weg op den weg der vrijheid. Zoo werkten deze kringen, die meerendeels de regeeringscolleges bezetten, er krachtig toe mede om die kerk terug te dringen van de plaats, die zij eertijds had ingenomen en de staatsrechterlijke gelijkstelling voor te bereiden, die in 1798 haar beslag kreeg.

Voordat dit geschiedde, kwam de restauratie, die in 1787 met behulp der pruisische wapenen in het leven trad, nog een wijle aan het oude stelsel der bevoorrechte kerk ten goede. Op sommige plaatsen liep dit zelfs zeer sterk in het oog. Zóó decreteerde de regeering van Rotterdam dat voortaan als schippers in de gewone veeren geen roomsch-catholieken dienst mochten doen. Maar in het algemeen durfde men toch niet meer aan, wat vroeger gemakkelijk zou zijn vastgesteld. Een merkwaardig voorbeeld daarvan levert het antwoord van de staten van Holland en West-Friesland op eene remonstrantie der gedeputeerden der zuid- en noordhollandsche synoden van 2 Juli 1790.

Deze remonstrantie bestond uit vier wenschen: 1 dat kinderen uit huwelijken van gereformeerden met roomschgezinden geboren, in de gereformeerde kerken mochten gedoopt en opgevoed worden; 2 dat in alle kerkgemeenten van Zuid- en Noord-Holland dubbele trouw- en doopboeken mochten worden gehouden; 3 dat de baldadigheden, welke bij het inhalen van predikanten en schoolmeesters ten plattelande vrij algemeen plaats hadden en veelszins door bevestigingsmaaltijden, en geven van fooien veroorzaakt werden, krachtdadig mochten tegengegaan en gestremd worden; 4 dat de traktementen der bedienaren des Goddelijken Woords naar evenredigheid van de toegenomen duurte der levensmiddelen mochten vermeerderd en in het zorgelijk gebrek aan predikanten, gelijk in Zuid- en Noord-Holland, als ook in de andere provinciën reeds plaats heeft, en wegens de tegenwoordige gesteldheid der academiën en latijnsche scholen, nog sterker voor het vervolg te duchten is, gunstig en krachtdadig voorzien worde; „rouleerende verders deze remonstrantie over de middelen van redres in de schaarsheid van predikanten”. Over dit laatste handelt zij het uitvoerigst.

Nu is het merkwaardig te lezen in het antwoord der staten, in de resolutie van 15 Juni 1792, hoe gunstig zij zich uitlaten over de drie laatst genoemde punten, maar hoe geretireerd zij zich houden ten opzichte van den aandrang om te bevelen dat kinderen uit een gemengd huwelijk van gereformeerden en roomschen in de gereformeerde kerk gedoopt worden. Ten aanzien van dit laatste zegt de resolutie zeer voorzichtig, dat „is goed gevonden en verstaan, met opzigt tot het eerste point, betreffende den Doop en de Godsdienstige opvoeding der Kinderen, uit ongelijke, dat is, uit Huwelijken van Gereformeerden met Roomsgezinden gebooren, dat de deliberatiën over eene materie van zoo veel delicatessè en consequentie nog niet tot die maturiteit zijnde gebragt, dat daaromtrent eene finaale Resolutie kan worden gehouden, dezelve zullen werden aangehouden”. Men krijgt den indruk van deze resolutie, alsof men de zaak op de lange baan wilde schuiven. De geest des tijds was er ook niet meer naar, om een verzoek, als hier door de genoemde synoden was gedaan, in te willigen.

Een tweede voorbeeld zegt dienaangaande nog meer.

Onder den indruk der restauratie kwamen de gedeputeerden van de stad Schoonhoven den 23^{en} October 1787 op de statenvergadering met het volgende voorstel: „Het is uit naam en op expresse last van de Heeren onze Principaalen, dat wij ons verplicht vinden om aan U Edele Groot Mog. voor te draagen en te herinneren, hoe de overheerschende Cabaal, welke zoo ongelukkig zedert eenige jaaren de eendragt, rust en veiligheid binnen deze Landen, en in het bijzonder binnen deze Provincie gestoord heeft, niets te heilig agtende, wanneer het maar, naar hunne denkbeelden, kon strekken om hunne Partij te sterken, zig niet ontzien heeft om ook hunne handen te slaan aan die geheiligde Maximes, door welke aan de eene zijde de waare hervormde Godsdienst, zooals dezelve bij het Synode Nationaal van den jaare 1618 en 1619 is vastgesteld geworden, tegen alle inkruipzelen van schadelijke eeringen was beveiligd, en aan den anderen kant aan de geconniveerde Godsdiensten alle middelen tot uitspatting en ongeoorloofde inkruipzelen en nieuwigheeden benomen waren, en hoe langs dezen weg en met deeze heillooze oogmerken eene meenigte van Staats Resolutiën genomen zijn, door welke die aloude Maximes, welke zoolang den proef hebben uitgestaan, den zuiveren en boven alles dierbaaren Godsdienst, zoo langen tijd beveiligd, en den Lande zoo veel Heil en Zeegen hebben aangebragt, zoo al niet geheel en al den bodem zijn ingeslaagen, dan ten minsten aanmerkelijk zijn verzwakt en kragteloos gemaakt.

En daar onder den Zegen van Hem, Die alles regeerd, niets meer geschikt is om den Lande Heil aan te brengen, dan de conservatie van den hervormden Godsdienst, aan U Edele Groot Mog. te proponeeren om eene Commissie te benoemen, expresselijk gelast, om alle zodanige Staats Resolutiën, als gedurende de ongelukkige overheersching op het stuk zoo van den hervormden als van de

geconniveerde Godsdiensten genomen zijn te revideeren, dezelve met de oude en beproefde Maximes te vergelijken, en daarvan een gedetailleerd ampel rapport te doen, ten einde alle zodanige Staats-Resolutiën, als tegen die Maximes inloopen, mogen worden gecasseerd, en, de waare hervormde Godsdienst tegen alle aanvallen en inkruipzelen en nieuwigheden beveiligd, even ongeschonden aan de Nakomelingschap overgeleverd moge worden, als wij dezelve van onze Voorvaderen verkregen hebben”.

Wij zien uit dit stuk, dat men te Schoonhoven principieel op het oude standpunt stond en wenschte dat de staten, voor zoover daarvan was afgeweken, openlijk daartoe zouden terugkeeren. De hervormde godsdienst is de godsdienst van staat ; de andere zijn slechts in den staat geconniveerde godsdiensten. In zooverre het overheerschende cabaal der laatste jaren daarin verandering heeft gebracht, moet dit ongedaan gemaakt worden. En wat doen nu de staten ? Ook hier uitstellen. Het voorstel zal worden onderzocht „door de Heeren van de Ridderschap en verdere Ed. Gr. Mog. Gecommitteerden tot het groot Besogne”. Tot de daad is het echter nooit gekomen. Men gevoelde dat de tijden waren veranderd.

Maar ook afgescheiden van den invloed, dien de staatkunde en de geest des tijds in dezen uitoefenden, werkte nog iets anders krachtig in deze richting mede. De aanhoudende godgeleerde twisten hadden eenerzijds zeer nadeelig gewerkt op de ware belangstelling in den godsdienst en anderzijds eene sterke reactie van tolerante gezindheid opgewekt. Steeds meerderen lieten de vraagstukken koud, die voorheen heel het vaderland in vlam gezet hadden ; pogingen om het oude twistvuur op te rakelen leden schipbreuk op toenemende onverschilligheid ; de ware geestdrift voor vernieuwen godgeleerden strijd was verdwenen. In schijn hadden de bekwame en warme verdedigers der rechtzinnigheid het pleit gewonnen, maar inderdaad was een andere geest over de toonaangevende kringen gekomen. De scherpte der tegenstellingen sleet meer en meer af. Er kwam onophoudelijk meer behoefte aan wederzijdsch vertrouwen. Men liet de beoefenaars der wetenschap rustiger dan vroeger hun gang gaan ; men kwam niet zoo gemakkelijk meer tot kerkelijke vervolgingen. Verbroederingsfeesten werden nog wèl niet gevierd ; de tijd voor den vrijheidsboom was nog niet aangebroken, maar de verbroederingsgeest was aan het ontwaken en de vrijheidszin werd langzaam levendig. Zoo besloot de magistraat van Alkmaar reeds in 1784, „dat voortaan tot officiers, onderofficiers en rotmeesters van de stadsschutterij, tot dekens en raaden van gilden of ambagten, en Stads-officianten, tot de laagere soort behoorende, en geen de minste betrekking hebbende op de regeering der stad of op de Gereformeerde religie, ook lieden van Roomschen godsdienst zouden mogen worden aangesteld”. En zulk een geest openbaarde zich letterlijk allerwegen. Deze nu moest eindelijk leiden tot de opheffing van de tegenstelling

tusschen de heerschende kerk en de getolereerde secten. De fransche revolutie heeft dit proces alleen verhaast, en in eene anti-nationale en onchristelijke richting geleid.

Men vergete hierbij niet, dat naar mate dit proces zich ontwikkeld had, *de* kerk van zelf in een ander licht was komen te staan. De opvatting als ware de hervormde kerk *het* middel waardoor men in Gods genadeverbond was opgenomen; als ware zij *het* orgaan, waardoor de Almachtige het nederlandsche volk in de waarheid leidde; als ware hare voorgangers bij uitsluiting *de* dragers van Gods heilsopenbaring, begon te wijken voor eene andere. In veler oogen werd zij van lieverlede een instituut ter bevordering van het christelijk geloof *nevens* andere. Natuurlijk het invloedrijkste, het eerste, het beste, maar in den grond der zaak één der vele kerkgenootschappen, die het christendom in de natie verbreidden. Nog altijd kon men zich den godsdienst moeilijk buiten kerkelijke vormen denken; hij werd er nog immer mede geassimileerd, maar de tijd kwam, dat zelfs vele leden van de hervormde kerk deze laatste niet meer bij uitsluiting als het instrument in Gods hand tot kerstening van ons volk beschouwden.

Deze opvatting nu had, gelijk de zucht tot verbroedering en vrijheid, mede haar grond in de waardeering van een bestanddeel in het christendom, dat geacht werd tot nu toe niet voldoende tot zijn recht te zijn gekomen en zich niet straffeloos verwaarloozen laat. Steeds had men eenzijdig gestreden voor de handhaving van het eerste gebod: „Gij zult uwen God liefhebben” en die van het tweede: „Gij zult uwen naasten liefhebben” verwaarloosd. Thans echter treedt, naast hetgeen God toekomt, ook datgene wat den mensch toekomt, naar voren. En daarmee begint niet alleen de naastenliefde steeds krachtiger te worden aangeprezen, maar dringt ook een krachtiger besef van 's menschen algemeene roeping in deze wereld door. De zedelijke zijde van het christendom komt meer naar voren; de aandrift tot beoefening van deugden wordt luide aangewakkerd. De menschelijke factor in het geloof ontwikkelt zich sterker dan vroeger en daarmee wordt op de menschelijke waarde in het algemeen meer nadruk gelegd. Ten gevolge daarvan treedt ook het beeld Gods den mensch nader bij. De vrees voor den Allerhoogste treedt op den achtergrond voor het gevoel van verwantschap van het kind met zijn Vader. Zijne liefde voor allen wordt luide gepredikt. Wat de kerk beleed en geloofde, wordt niet bepaald geloochend, maar datgene waaraan zij tot heden toe niet die beteekenis schonk, die het verdiende en wat zij niet zelden in de practijk helaas! niet beoefende, wordt in zijne onmisbaarheid, ook voor de onderlinge samenleving, bij toeneming gewaardeerd en als levensregel bepleit. Zelfs wordt de moraal bij velen alles. Of liever, het samenstel van zedelijke en maatschappelijke plichten, onder aanbidding van het Eéne Opperwezen, als de Vader van allen, als *de* godsdienst geroemd en aangeprezen. Straks zullen de redevoeringen in de nationale ver-

gadering tintelen van verrukking voor deze boven alle dogma's en kerken uitgaande religie. Het oude is voorbijgegaan, het is alles nieuw geworden.

Van deze religie wordt nu alle heil verwacht. De zedelijke en staatkundige ontwikkeling des volks zal er de vrucht van zijn, waarvan alle rangen en standen zullen genieten. De kerkelijke scheidsmuren zullen er door aan het waggelen gaan. Het gevoel van broederschap wordt eene macht. In één woord: men zal nu eerst verkrijgen een echt-christelijke samenleving.

Deze idealen voerden nu hoe langer zoo meer den boventoon. Daarmede ging een klimmende tegenzin gepaard tegen Oranje, waaraan prins Willem V ongetwijfeld zelf schuld had. Want hij had zich te zeer op sleeptouw laten nemen door vele regenten, die, toen zij zagen, dat de democratie eene verkeerde richting nam, zich aan hem hadden aangesloten, maar hem dientengevolge hadden bestempeld tot een hoofd der aristocratie tegenover het volk. In de kringen der patriotten was van toen af de haat tegen den prins met den dag geklommen. Men zag vooral in hem den vijand van de vrijheid of liever van het volk. En die haat barstte los, toen de vorst van Pruisen den handschoen voor zijne beleedigde zuster had opgenomen en Karel Willem Ferdinand hertog van Brunswijk ons land met zijne pruisische troepen binnenrukte.

Niet alleen predikanten onder de dissenters als Van der Kemp, maar ook predikanten in de gereformeerde kerk stookten toen hunne gemeenten tegen hem en den hertog van Brunswijk op. Zoo had Ds. Willem Cats van Smallenburg te Boscoop zich niet ontzien op 16 September 1787 op den preekstoel te bidden, dat God „den Dwingeland (Willem V) wilde te regt brengen, om af te laten van zijne geweldadige ontwerpen, en eveneens uit te voeren, en zoo niet dat dan diezelfde Godheid hem met zijn gehuurde en omgekogte Moordenaars Benden, door den Donder van zijn Alvermoogen wilde verpletteren”. Ds. Hillebrandus Hillebrands te Heusden werd beticht in dienzelfden tijd van den kansel te hebben gezegd „dat de geene zoo uit den Krijgsdienst, als uit den Burgerstaat, welke de Waapenen aangorde ter verdediging van de Vrijheid, van den Hemel mogten gezeegend worden en overwinning behaalen, maar dat anderen die de eerste tegen stonden door den Donder en Blixem van Gods Mogendheid mogte verslagen worden”. Niet minder erg maakte het Ds. Jan Wildrik te Waddinxveen ¹⁾, die den 2^{en} September 1787 zijne hoorders toeriep „dat het Burgerbloed over de onderdrukte Vrijheid, wegens den Burgerbeul van het ongelukkige Gelderland, om wraak roept, en bad, God mogte ons bevrijden van zo eenen Burgerbeul, van het jok des Dwinge-

¹⁾ Hij werd bij besluit van 16 October 1789 afgezet. Echter werd dit besluit bij dat van 19 Maart 1789 verklaard voor „nul en van onwaarde” en Ds. Wildrik salvo honore et stipendio gepensionneerd.

lands, het grootste monster van godloosheid". Zoo hevig was ook bij verschillende predikanten der bevoorrechte kerk de haat tegen Willem V en zijn redder den hertog van Brunswijk.

Maar niet minder groot was deze bij allen, die na de komst der duitsche troepen, naar Frankrijk trokken. Dáár zogen zij bovendien den echt-revolutionnairen geest in, om dezen straks, als zij de fransche legers herwaarts een weg zouden banen, hier over te planten. Hiertoe nu behoorden naast haat tegen Oranje ook haat tegen kerken in het algemeen en de bevoorrechte kerk in het bijzonder. Want in Frankrijk had deze in de revolutie een hoofdrol gespeeld. De priesterheerschappij was naar het algemeen gevoelen der opstandelingen *het* struikelblok geweest op den weg der vrijheid en der zelfstandigheid van het volk. Vóór alle dingen had men dus dit juk van de schouders willen werpen — en men had het er af geworpen. Ditzelfde moest nu, vooral naar den wensch van hen, die dezen franschen geest gedurende hun verblijf in Frankrijk in zich hadden opgenomen en volgens den wensch van hen, die, na in de Franschen hunne bevrijders te hebben begroet, thans dolzinnig dweepten met alles wat fransch was, ook hier geschieden. De gereformeerde predikanten en de bevoorrechte kerk moesten er voor gestraft worden, dat zij het staatsbestuur onder hunnen invloed gebracht, daarmede de vrijheid geknecht en de burgers van één land onderling verdeeld hadden. Zelfs werd in hoogdravende woorden betoogd dat daardoor duizenden van slachtoffers waren gemaakt en daaruit de afgrijselijkste onmenselijkheden waren ontstaan. Het behoorde tot de rechten van den mensch, het was eisch van vrijheid, gelijkheid en broederschap, dat dit alles een einde nam. Geen geprivilegeerde kerk mocht meer bestaan ; geen enkele kerk mocht eenigen invloed meer op het staatsbestuur uitoefenen : de staat had van zijn kant alleen te zorgen voor de politieke belangen van het volk en zich niet in te laten met kerkelijke en godsdienstige zaken. Er zou scheiding zijn tusschen staat en kerk, volledige scheiding. En dat niet alleen. Er zou ook scheiding zijn tusschen godsdienst en staat. Zoo wilde het de patriot, „die vrijheid en order bedoelt”.

Het eerst leeren wij de zienswijze der patriotten op dit punt kennen uit hun constitutie-plan van 1791. Daarin verklaren zij dat alle denkbeelden omtrent eenige voorrechten, uit de verscheidenheid van begrippen omtrent den christelijken godsdienst voort-spruitende, behooren te worden weggenomen.

Alle burgers zijn tot alle ambten en bedieningen gelijk gerechtigd ; geen geboorte of godsdienst, maar alleen deugd en verdiensten zullen in aanmerking komen. Iedere secte zal volkomen vrijheid hebben om het Opperwezen te dienen, op den voet die haar behaagt, mits de publieke rust niet worde gestoord. Tevens wenschen de patriotten dat de staat elken geldelijken band met de kerken zal verbreken. Deze moeten zelf hare priesters en leeraars bezoldigen en voor het onderhoud harer gebouwen zorgen. En als ware de staat

eigenaar van die gebouwen, werd er tevens de bepaling in opgenomen, dat de thans bestaande kerken en publieke godsdienstige gestichten ten gebruike zouden worden afgestaan aan zoodanige gezindheid, die drierivende der bevolking van de plaats of stad uitmaakte.

In het „Schets-project der nieuwe regeeringsform voor de Bataafsche republicq”, afkomstig van Mr. Balthazar Elias Abbema en Robert Jasper baron van der Capellen van de Marsch, en dateerende van 1792 vinden wij, naast de bepalingen, die wij in het plan van 1791 aantreffen, namelijk dat „alle godsdienstoefeningen toegestaan en zonder onderscheid alle inwoners verkiesbaar zijn tot alle emploien”, deze mildere bepaling „ja zelfs zou men alle godsdienstoefening uit de algemeene landskas behooren te betalen”. Langs diezelfde lijn van gedachten beweegt zich de meer uitgebreide schets van dezelfde twee mannen van 1793, getiteld : „Schets tot grondslag eener nieuwe constitutie voor de republiek der Bataven”. Ook zij koos wèl onvoorwaardelijk partij voor de beginselen van gelijkheid en vrijheid op godsdienstig en kerkelijk gebied, maar zij ontkende niet het belang, dat de staat bij den godsdienst heeft. Met het oog daarop stelde zij voor, dat wanneer een bepaald aantal burgers in eene plaats vereenigd is, 's lands kas de kosten van den dienst, dien zij zullen verkozen of aangenomen hebben, zal betalen. Hier preciseerden de opstellers dus, wat zij in de schets van 1792 als mogelijkheid gesteld hadden.

Doch dit was alles voorbereidend werk.

Noch het plan van constitutie van 1791 noch de schetsen van 1792 of 1793 werden wet.

Van meer gewicht zouden de besluiten zijn, die de vergadering van de provisioneele repraesentanten van het Volk van Holland nam, welke Maandag 26 Januari 1795 in Den Haag bijeenkwam.

De eerste verandering, die men, wat het godsdienstig element betreft, invoerde, was die in het eedsformulier en de bevestiging daarvan door de zitting nemende provisioneele repraesentanten. De voorzitter — op dat oogenblik was het Pieter Paulus — zou de volgende formule uitspreken en voorzeggen : „Ik zweere, dat ik gehouwen en getrouw zal zijn aan de onvervreemdbaarre rechten van den Mensch en Burger ; aan het Volk en de Wet, en dat ik mij in de betrachtting van de pligten daaruit voortvloeiende zal gedragen als een getrouw en eerlijk Man”.

Deze eedsformule nu zou voortaan niet meer worden bevestigd door de woorden : „Zoo waarlijk helpe mij God Almachtig”, maar eenvoudig door de woorden : „Ik zweere het”. Daarbij werd echter bepaald, dat alle comparanten ter vergadering, die uit hoofde hunner godsdienstige begrippen bezwaar mochten hebben in een corporeelen eed, mochten volstaan met het uitspreken van de woorden: „Ik belove het”.

Daarmede was de zaak van den eed in het algemeen echter nog niet geregeld. Het gold hier slechts den eed, dien de provisioneele

repraesentanten bij hunne toelating in hunne vergadering moesten afleggen.

Maar men moest om te kunnen vertrouwen op de toewijding van de rechterlijke en geestelijke beambten aan de nieuwe staatkundige beginselen ook voor hen een nieuwen ambtseed opstellen. En het bleek al spoedig, dat men ook hier, ter bevestiging van het nieuwe gebouw, niet voor krasse maatregelen terugdeinsde.

Volgens besluit van 25 Februari 1795 werd aan het hof van Holland opgedragen een eedsformule te concipieeren, die zou moeten dienen bij de eedsaflegging door rechterlijke en geestelijke beambten binnen die provincie, bij den aanvang of continuatie hunner bediening. In de vergadering van 9 Maart van dat jaar kwam het concept in, dat aldus luidde: „Ik verklare te erkennen en te eerbiedigen de onvervreemdbaar Rechten van den Mensch en van den Burger, zodanig als dezelve door de provisioneele Repraesentanten van het Volk van Holland plegtig verklaart zijn, bij derzelve Publicatie van den 31^{en} Januari 1795; en zweere dezelve in mijn Ampt of Bediening, voor zoo veel in mij is, te zullen handhaven: — ook zweer ik den Volke van Holland, in welks boezem ik erkenne de eigenlijke Oppermacht te berusten, als ook deszelfs Vertegenwoordigers, gehouw en getrouw zal zijn, en voorts dat ik alles zal doen, wat een goed en getrouw schuldig is en behoort te doen”. Deze formule werd bezegeld door de woorden: „Dat zweere ik”. Opmerkelijk is het, dat hierbij niet de keuze gesteld werd tusschen „zweren” en „beloven”, zooals die voor de provisioneele repraesentanten zelve was vastgesteld. Hier liet hun de zucht naar gelijkheid, die hen voor zichzelf had beziel, reeds in den steek, toen het op de toepassing daarvan op anderen aan kwam. In de toelichting door het hof op het concept gegeven, werd eene opsomming gegeven van hen, door wie aldus moest worden gezworen, namelijk door alle leden van het Hof van justitie, van municipaliteiten, en van comités van Rechtsoeffeningen; door den procureur-generaal, alle hoofden en ministers van justitie, en in één woord door alle ambtenaren, welke ook hun titel mocht zijn, die gewoon waren bij het aanvaarden van hun ambt, hun post of hunne bediening een eed te doen; verder door alle professoren, lectoren, openbare onderwijzers, predikanten en leeraren van alle gezindheden, pastoren en capellaanen, en rabbijnen, en dat zoowel door degenen die reeds aangesteld waren als door hen, die in het vervolg aangesteld zouden worden. Alle eeden, die vroeger al de genoemde personen ten opzichte hunner bedieningen hadden afgelegd en die strijdig mochten zijn met dezen nieuwen eed, werden beschouwd als vervallen.

Het bleek echter al spoedig, dat in de practijk groote bezwaren opkwamen tegen de vervanging van de woorden: „Zoo waarlijk helpe mij God Almachtig” door het enkele „Dat zweere ik”. In de vergadering van 10 December 1795 werd betoogd, dat eene plechtigheid die geheel ontbloot is van het eerbied wek-

kende, hetgeen de godsdienst inboezemt, doorgaans weinig indruk op de harten maakt. „De menschen belooven en houden niet. Zij roepen God aan, en durven zelfs daar, waar hunne begeertens hen jagen, die verbintenis niet breeken”. Men was dan ook zeer bevreesd, dat velen op grond van het loutere: „Dat zweere ik”, zich niet voldoende verplicht zouden gevoelen om de nieuwe staatkundige beginselen getrouw te zijn en te blijven. Veeleer zou dit bereikt worden door de verplichte eedsaflegging in den ouden vorm, dat is het opsteken der twee voorste vingers van de rechterhand en het uitspreken dezer woorden: „Zoo waarlijk helpe mij God Almachtig”. En even spoedig als dit aloude gebruik in de lentemaand van 1795 was afgeschaft, werd het in de wintermaand van dat jaar in eere hersteld, al werd er dan ook bijgevoegd: „daarvan nogthans verschooneude diegenen, welken het, van wegen hunne Godsdienstige begrippen, altoos is toegestaan geweest, eene andere plegtigheid te gebruiken, van welke vrijheid bij dezen niets wordt gederogeed”. Het staatsbelang gedoogde volgens deze revolutiehouden niet anders dan de verplichte eedsaflegging met aanroeping van Gods naam door alle burgerlijke en kerkelijke ambtenaren, al konden dan de doopsgezinden, vanwege hunne godsdienstige begrippen, volstaan met het „dat belove ik”.

Ook in een ander opzicht kwam men op het punt van den eed van de heethoofdigheid van 9 Maart terug. Toen was in de formule voor den ambtseed de eisch van de erkenning en eerbiediging der onvervreemdbare rechten van den mensch en den burger opgenomen, gelijk die in de verklaring van 31 Januari 1795 waren vermeld. Thans werd die eisch daaruit verwijderd. Al wat zweemde naar een ingewikkelden constitutie-eed kwam te vervallen. Men begreep namelijk dat meerderen zich getrouw aan hun ambtseed zouden toonen, wanneer hij werd beperkt tot de verbintenis van trouw aan het soevereine volk. Er waren nog te veel zwakke broeders, die met een zacht lijntje moesten worden getrokken en die, naar mate men meer van hen eischte, des te spoediger gevaar liepen af te vallen en over te gaan naar de tegenpartij. En zoo werd den 11en December 1795 de ambtseed voor de *burgerlijke* ambtenaren aldus geformuleerd: „Dat zweer ik, dat ik gehouw en getrouw zal zijn aan het Volk, als den éénigen wettigen Souverein, aan deszelfs verkozene Representanten, en aan de Wet: dat ik mij in de waarneming van het Ampt of de Bediening van . . . ingevolge hiervan zal gedragen als een goed en getrouw Burger: en voorts dat ik alles zal doen en verrigten, wat een braaf en eerlijk . . . schuldig is, en behoort te doen”. En die voor de *kerkelijke* ambtenaren aldus: „Dat zweer ik, dat ik gehouw en getrouw zal zijn aan het Volk, als den éénigen wettigen Souverein, aan deszelfs verkozene Representanten, en aan de Wet, en dat ik mij in de waarneming van het Ampt of Bediening . . . ingevolge hiervan zal gedragen als een

goed en getrouw Burger schuldig is en behoort te doen'. En zooals wij zagen, moest dit ingeperkte eedsformulier dan bevestigd worden door de woorden: „Zoo waarlijk helpe mij God Almachtig!”

De opgewondenheid der eerste maanden kwam reeds eenigermate tot bedaren.

Was men den dag na de opening der vergadering, dat is den 27^{en} Januari 1795, begonnen de aloude uitdrukking: „Zoo waarlijk helpe mij God Almachtig,” als eedsbevestiging te verwijderen, den 28^{en} Januari werd door die vergadering — en ook dit teekent hare eigenaardige geestesrichting — besloten, een ander formuliergebed, tot opening der vergaderingen, dan tot heden door de staten van Holland was gebezigd, samen te stellen. Het oude formulier werd namelijk in onderscheidene opzichten onvoldoende geacht, en „kon door vertegenwoordigers van een vrij volk, die het gemene welzijn tragten te behartigen, zonder iemand ten aanzien zijner Godsdienstige begrippen aan banden te leggen, met geene opwekking of stigtig worden nagebeden”. Daarom werd een nieuw samengesteld, waarmede allen zich konden vereenigen. Het luidde aldus: „Weldadig Vader van alle schepselen! Daar het vertrouwen onzer Medeburgeners ons hier heeft bijeen vergadert, tot handhaving der Eeuwigduurende Rechten van den Mensch, welke, zonder eene volstreckte tegenkanting van Uwen wil, niet kunnen worden verwaarloosd, smeeken wij U ootmoedig, ons verstand zodanig te verlichten, dat wij aan onzen last getrouw, met verzaking van alle bijzondere of verkeerde inzichten, een juist begrip vormen van de plichten daaruit voortvloeyende, opdat onze besluiten 's Volks algemeen geluk langs den besten weg mogen verzekeren. Amen.” Dit gebed om verlichting des *verstands*, om zich een juist *begrip* te vormen, gericht tot een „Weldadig Vader” karakteriseert geheel den geest van dien tijd.

Maar zelfs dit gebed liet nog niet voldoende de grondbeginselen van vrijheid en gelijkheid tot hun recht komen. Daarom werd den 16^{en} Februari dit andere er voor in de plaats gesteld: „Grootte en onuitsprekelijke goede God! Vader der Menschen en der Volken, wij zijn hier te samen gekoomen om de waare belangens te bewaaken en waar te neemen van het Vrijheid- en Rechtlievend Volk van Nederland, en om hetzelfde te geleiden tot een Maatschappelijk bestuur, gevestigd op die eeuwige en onvervreembare Rechten, welke Gij den menschen gesteld hebt. Geef ons de nodige wijsheid om aan dit heilig oogmerk te beantwoorden; verlicht ons verstand, zuiver ons hart, verijdel alle de boze raadslaagen, die tegen dit Volk mogten bedagt worden, en richt onze pogingen tot het beste einden! Alles ter verheerlijking Uwes Naams over de gansche aarde. Amen”.

Het onderscheid tusschen beide gebeden springt in het oog. Was men bij de samenstelling van het eerste gebed er vooral op bedacht geweest te zorgen dat de godsdienstige begrippen van niemand ook

maar eenigermate geweld werden aangedaan, thans kwamen in het nieuwe gebed meer de belangen van „het vrijheid- en rechtlievend volk” naar voren, tot welke behartiging de provisioneele repraesentanten waren geroepen, en waarvoor zij de wijsheid van den grooten en onuitsprekelijk goeden God afsmeekten. En al is het afkeurenswaardig dat het christelijk karakter uit dit gebed geheel en al werd verwijderd, zoodat elke monotheïst, hoe hij zich God mocht denken, dit gebed kon opzenden, toch eert het de mannen van 1795, dat zij, in den roes der overwinning en behept met zoovele theorieën des geloofs, toch niet breken wilden met de voorvaderlijke gewoonte om de hooge politieke vergaderingen met gebed te openen. Alleen bleek reeds toen, dat wanneer men in eene dergelijke gemengde vergadering den grootsten gemeenen deeler van het geloof zoekt, men het gebed als zoodanig ontzielt en van zijn eigenlijk karakter berooft.

Maar wilde men deze godsdienstige handeling ook al behouden, de banden met de voorheen bevoorrechte kerk wenschte men te verbreken. Dit bleek duidelijk op 6 Maart 1795.

Reeds spoedig nadat de vergadering van de provisioneele repraesentanten van het volk van Holland was samengekomen, dienden zich de gedeputeerden van de zuid- en noordhollandsche synoden aan, ten einde bij deze vergadering hunne opwachting te maken, gelijk zij vroeger gewoon waren jaarlijks bij de staten van Holland te doen. Maar genoemde repraesentanten waren daarvan minder gediend dan de vroegere staten. Zij wenschten immers de vroeger bevoorrechte kerk te brengen in de positie van de andere kerken, wat hare verhouding tot den staat betreft. Vandaar dat de vergadering den 6^{en} Maart 1795 besloot genoemde gedeputeerden van die plichtpleging te excuseeren en den president Petrus Paulus verzocht hen daarvan in kennis te stellen. Deze deed dit reeds den volgenden dag, den 7^{en} Maart. Daarmede was de gewoonte van gedeputeerden dier synoden om hunne opwachting te maken bij zulk een politiek college vervallen.

Maar de provisioneele repraesentanten gingen nog een stap verder. Bij hunne vergadering waren requesten ingekomen van de gedeputeerden van de zuid- en noordhollandsche synoden, waarin dezen verzochten in dat jaar 1795 hunne synoden op den gewonen tijd te mogen houden, respectievelijk in Leerdam en in Haarlem. Dat verzoek sloot als gewoonlijk twee andere wenschen in, ten eerste dat commissarissen-politiek zouden worden gedelegeerd tot het bijwonen dier synoden, en ten andere dat deze laatste op 's lands kosten mochten worden gehouden. De gecommiteerden nu, door de vergadering benoemd om consideratie en advies over bedoeld verzoek uit te brengen, dienden op 13 Maart een zeer ongunstig rapport in.

Allereerst waren zij van meening dat die synoden zeer weinig nut hadden voor het land van Holland en bovendien betrekkelijk vele kosten met zich brachten. Alleen de zuidhollandsche synode

had de laatste vijf jaren, jaarlijks gemiddeld bijna *f* 11000 gekost. Daarbij moesten dan nog de kosten van de noordhollandsche synode en die der steden, waar zij gehouden werden, geteld worden. Zelfs betoogden gecommiteerden — waarvan de beoordeeling zeker buiten hunne competentie lag — dat het genootschap der gereformeerden kon bestuurd worden zonder zulke synoden. Zij beriepen zich daarbij op het voorbeeld van de gereformeerde kerk in Zeeland, waar in het geheel geene synoden werden gehouden en op dat van andere godsdienstige genootschappen in Holland. Doch hun voornaamste argument kwam het laatst. Volgens de verklaarde rechten van den mensch en burger behoorden alle ingezetenen gelijke vrijheid en gelijke rechten met betrekking tot den godsdienst te genieten. Dientengevolge kon men aan de ééne godsdienstige gezindheid geene voorrechten boven de andere toestaan. Men moest dus alle of geen enkele bij het besturen helpen. En de gecommiteerden kozen beslist vóór het laatste. Elke godsdienstige gezindheid kan en mag en dient zichzelf te besturen, zonder medewerking van de burgerlijke maatschappij.

Op grond van al deze overwegingen stelden de gecommiteerden voor, om voortaan de leden van het hervormd genootschap geheel vrij te laten in het houden van bijeenkomsten ter zake van hun kerkelijk en huishoudelijk bestuur, zoodat zij niet meer onder de bijzondere autoriteit van den lande zouden staan. Maar het land zou daarvan dan ook geen kosten meer dragen, noch van de synodale vergaderingen zelf, noch van de deputaten der zuid- en noordhollandsche synoden, noch van de correspondenten naar de synodale vergaderingen van de andere provincies. Elke band in dezen zou verbroken worden. De gereformeerde kerk kon zoovele vergaderingen houden als zij wilde, doch op eigen kosten. Slechts de eenmaal gemaakte kosten, zoowel door deputaten als door correspondenten, zouden nog uit 's lands kas worden vergoed.

Met deze voorstellen vereenigde zich de vergadering. Aan de classes Woerden en Haarlem werd dit spoedig bericht.

Dienzelfden 6^{en} Maart, waarop de gedeputeerden werden geëxcuseerd van hunne opwachting bij deze vergadering, werd ook de eerste der drie publicaties in zake gemengde huwelijken vastgesteld.

Zij heft de straffen op, die vroeger eerst bij resolutie van 21 Mei 1737 tegen het huwen van protestantsche officieren met roomsche meisjes, en later bij plakkaat van 24 Januari 1755 tegen het huwen van gereformeerden met roomschen in het algemeen, waren bedreigd. De tweede, ten name van de staten-generaal der vereenigde Nederlanden van 30 April 1795, eischt het intrekken en buiten werking van alle poenale wetten op dit soort huwelijken, in het bijzonder van de resoluties van 3 Maart 1738, 11 Mei 1739 en het plakkaat van 3 Juni 1750. En de derde, ten name van de provisioneele representanten van het volk van Holland van 7 Mei 1795 decreteert, dat vanaf 1 Juni geen huwelijken geldig zijn dan die voor

de burgerlijke overheid voltrokken zijn. Daarna kwam den 8^{en} Juni 1795 het bekende plakkaat, waarbij het begraven in de kerken verboden en gelast werd de regeeringsbanken in de hervormde kerken op te ruimen, de wapens op de grafzerken te vernietigen en de graftomben neer te halen. Wat deze laatste betreft, werd alleen eene uitzondering gemaakt voor die van staatslieden, helden, geleerden en kunstenaars. Deze mochten blijven staan.

Deden zich in al deze besluiten krachtig de vrijheids- en gelijkheidsbeginselen der revolutie gelden, de eerste nationale vergadering, die het volgend jaar zou gehouden worden, was het aangewezen lichaam om diep ingrijpende maatregelen ter zake van de verhouding van staat en kerk te nemen.

Plechtig werd zij den 1^{en} Maart 1796 te 's-Gravenhage geopend. Zij zou de inrichting der nieuwe republiek vaststellen. Aan dat werk gingen langdurige discussies vooraf, die, als wij ze nalezen, ons wèl wat kalmer stemmen tegenover de parlementaire oratorie van onzen tijd. De belangrijkste daaronder zijn ongetwijfeld die over de eenheid en ondeelbaarheid des volks en over de scheiding van kerk en staat. Met de laatste hebben wij uit den aard der zaak hier alleen te doen.

Hoe ontzaglijk bevreesd men was voor „de Hydra van Godsdienstige verschillen” op staatkundig gebied, bleek reeds terstond, toen de oud-hoogleraar in de Godgeleerdheid te Utrecht, de heer van Hamelsveld, op 7 Maart voorstelde een aandrang tot de natie te doen uitgaan tot het houden van een biddag „waarop zij den Geever alles goeds om Zijn zegen over de verrichtingen en besluiten deezer Vergadering eenpariglijk smeeken zal”. De motiveering van dit voorstel kenschetst typisch zijn standpunt. Hoewel hij volmondig erkende dat de kerk niets met den staat gemeen heeft, achtte hij de stelling onbetwistbaar dat er zonder godsdienst geen maatschappelijk geluk is. Waarom? Omdat de godsdienst niets anders is dan de volmaking van het gezond verstand en men zich geene maatschappij kan voorstellen, wier leden allen van gezond verstand ontbloot zijn. Men zou oppervlakkig denken, dat in dezen kring van met den godsdienst der rede dwepende mannen, zulk een betoog en voorstel nog al indruk moesten gemaakt hebben. Het tegenovergestelde was echter het geval. Onder de nog al heftige discussies nam het rumoer in de vergadering steeds toe. De meerderheid toonde zich zeer ontstemd over het voorstel. Zelfs smoorde de voorzitter de debatten, terwijl de heer Van Hamelsveld niet eens bij machte was om zijn tegenstanders te beantwoorden. En zóó werd onder lawaai zijn voorstel begraven.

Uit een en ander bleek reeds bij den aanvang met welk een strengheid elke godsdienstige handeling van het gebied van den staat verbannen werd. Toch was men aan den anderen kant weder zóó inconsequent om op 16 Maart met 48 tegen 41 stemmen te besluiten, dat de vergaderingen met gebed zouden worden geopend.

Daarvoor werd dit formulier vastgesteld : „Algenoegzaam Opperweezen! Uwe wijsheid en liefde bestuuren ons in de getrouwe volvoering van onzen plicht, tot bevordering van het heil des Vaderlands en van onze natuurgenoeten, Amen.”

Het eigenlijk, principieel debat over de verhouding van den staat zoowel tegenover den godsdienst als tegenover de kerk zou echter later gevoerd worden. De roomsche advocaat Ploos van Amstel bood daarvoor een aanknoopingspunt in zijn voorstel van 23 Mei „om te Decreteeren, dat, daar de Godsdienst thans is afgescheiden van den Staat, er in dit vrije Nederland geene heerschende Godsdienst meer zal zijn”. De bedoeling hiervan was het uitlokken eener beslissing op dit gewichtig punt, opdat de commissie, die benoemd was voor het concipieeren eener staatsregeling, te dier zake een leidraad in handen zou hebben ¹⁾.

De aanloop tot de indiening van dit voorstel had genoemde burger-representant gevonden in de verplichting van iederen burger om de wapenen ter verdediging der verworven vrijheid op te nemen. Kan ieder — zoo had hij zich namelijk afgevraagd — voor die vrijheid met geestdrift het zwaard voeren, omdat men algemeen die vrijheid en haar ware bron, de gelijkheid, geniet? Daarop nu moest, althans ten aanzien van lutherschen, mennonieten, remonstranten en roomsch-catholieken het antwoord ontkennend luiden. Voor hen en de gereformeerden bestond er eene ongelijke rechtsbedeeling. Laatstgenoemden werden nog steeds boven eerstgenoemden sterk geprivilegeerd. Terwijl dezen nog bezwaard werden ten bate der gereformeerde kerk, diaconie, Gods- en armenhuizen, en zij de woningen der gereformeerde predikanten ten plattelande moesten onderhouden of helpen onderhouden, droegen genen niets tot het onderhoud der andere kerkgenootschappen bij. Zelfs had eene publicatie van 8 Februari 1796 in de provincie Holland de bewoners aldaar tot betaling dier lasten genoopt „bij executie in hun goederen”. Dit nu was zoozeer in strijd met de gelijkheid, dat daaraan zoo spoedig mogelijk, zelfs voordat de nieuwe constitutie gereed was, een einde moest gemaakt worden. De vrijwillige wapening zou daardoor tegelijk gediend zijn.

Tevens wees Ploos van Amstel op de scheeve verhouding, die nog steeds tegenover de roomsch-catholieken werd aangenomen. Niet-tegenstaande de omwenteling worden zij nog altijd verdrukt en zijn de plakkaten tegen hen nog niet herroepen. Hoewel voornamelijk door hunne handen het juk van den spaanschen dwingeland is afgerukt, hebben zij daarvan de minste voordeelen genoten; tot op de revolutie werden zelfs hunne bidplaatsen nog altijd als kerk-schuren bestempeld. Ook te hunnen aanzien moet volkomen gelijkheid in het leven worden geroepen.

Daarom stelde hij voor „te decreteeren dat, daar de Godsdienst

¹⁾ Dagverhaal dl. 1 bldz. 553.

thans is afgescheiden van den staat, er in dit vrije Nederland geene heerschende Godsdienst meer zal zijn". En omdat hij eene spoedige uitvoering van dit besluit wenschte, verbond hij hieraan het andere voorstel, dat „deze Nationale Vergadering bij exhortatoire missive aan de bestuurders der respectieve gewesten aanschrijve, omme, ten einde de Burgers van Nederland van dit gedecreteerde principe van gelijkheid van daadzaken te overtuigen, en hun alzo tot de vrijwillige wapening, ter bescherming van die gelijkheid noch sterker te engageeren, op de receptie dezer Missive, in te trekken alle octroyen tot heffing van lasten ten behoeve van Gereformeerde Kerken, Diaconiën, Gods- en Armhuizen en soortgelijke corporatiën, met alle de gevolgen en aan kleven van dien en met surchance van alle procedures van executiën, welke alsnog uit kragte van die Octroyen mogten worden gevoerd." Duidelijker kon niet blijken, dat de voorsteller onmiddellijk de daad bij het woord wenschte te zien gevoegd.

Hij vond hiervoor warmen steun, wat betreft het beginsel van de gelijkheid aller kerkgenootschappen voor de wet en dat der onthouding van den staat in kerkelijke zaken.

Hierbij keerde zich vooral de toorn van de nationale vergadering, zooals zij het noemde, tegen de zelfzuchtige staatkunde, die den godsdienst vroeger tot haar speelpop gemaakt en daardoor de oorzaak der meest heillooze daden en bloedigste vervolgingen was geweest. Zij gebruikte „den godsdienst als masker, om onder hetzelfde de schandelijk te euveldaaden te bedrijven en den gewetensdwang in te voeren". De kerkheerschappij werd te onzaliger ure „de hiërarchische Dienaresse dier begoochelende staatkunde". „Dit braave, goede en niet wantrouwend Bataafsche Volk, van den eenen Dwingeland ontheven, wierd weldra de speelpop van anderen. Dezen, voedende dezelfde oogmerken, bezigden ook dezelfde middelen, om zich in de oppermagt des Volks, den roof der Natie te vestigen, en vereenigden zich zeer schielijk met heersch- en dweepzucht". Natuurlijk had men hierbij vooral de Oranje's op het oog en onder dezen moest vooral prins Maurits het misgelden. Hij ontving verschillende kwalificaties als „heerschzuchtig", „intrigant", „wraakgierig"; men noemde hem in éenen adem met Alva en De Vargas. Vooral Maurits had het kwaad bestendig, dat men met de overwinning over Philips beteugeld achtte; een kwaad, dat eigenlijk dateert uit den tijd van Constantijn den grooten, die zijne opvolgers had geleerd hoe de wereldlijke regeering zich van de geestelijke bedienen kan en moet. Nu echter zou men dat kwaad met wortel en al uitroeien door de absolute afscheiding der kerk van den staat. Het zou gedaan zijn met deze „tegennatuurlijke uitvinding der heerschzucht".

Het spreekt vanzelf dat protestantsche leeraars en roomsche geestelijken, die zich door staatslieden ter bereiking hunner doeleinden hadden laten gebruiken, door verschillende redenaars in de nationale vergadering op niet malsche wijze werden gegeeseld. Het ergste

maakte het in dit opzicht de heer Floh, doopsgezind leeraar in Enschede, die niet schroomde aldus den staf over vroegere ambtgenooten te breken. „Zogenaamde Bezalften des Heeren, gemijterde en gebefte huichelaars, maakten nu, van tijd tot tijd, aan een goedwillig menschedom, in den Heiligen Naam der Godheid, al dat geene ten pligt, hetgeen zij wisten, den wil en het welbehaagen te zijn van den trotschen gebieder, in welks dienst zij stonden, en door welken zij betaald en vet gemest wierden ; en zo doende, wierden, onder den schijn van Godsdienst, de ketenen gesmeed, waarmede men het niet denkend menschedom, tot verbazing van den denkenden Republikein, zoo veele eeuwen heeft rondgeleid, en die eerst voor weinig jaren, door den moed van Frankrijks verlichte helden, totaal zijn verbrijzeld.” Hoe diep bij sommigen dan ook de haat zat tegen staatslieden en geestelijken, die een nauwen band tusschen staat en kerk hadden gewenscht, blijkt wèl uit den uitroep van den hartstochtelijken curator der leidsche academie, den heer Hahn, toen het concept-decreet der scheiding van kerk en staat in de vergadering werd behandeld : „Neen, gij gevloekte vijanden van Nederland ! gij zult uwe wenschen niet bereiken ! De Geloofspartijenschappen zullen eeuwig en eeuwig doodblijven ! De Nationale Vergadering kent geen Sectarissen, maar zij kent alleen Burgers”.

Waar zulke uitingen niet zeldzaam waren tegen de kerkelijke staatkunde van vroeger tijden, kan men zich gemakkelijk voorstellen, met welke venijnige woorden het instituut der heerschende kerk werd gesmaad. Vooral de roomsch-catholieken lieten zich in dit opzicht niet onbetuigd. De heer Guljé, de helmondsche afgevaardigde, kenschetste haar als een „gedrochtelijk voortbrengsel van geweld en overheersching, die heillooze en wèl eenige bron van verdeeldheid, mistrouwen, twist, en liefdeloosheid onder Neêrlands Volk, die het gansche maatschappelijk ligchaam vergiftigde, met de meesten van deszelfs Leden te verlammen, en jammerlijk te defigureren” ; de heer Midderich, een catholiek uit Rotterdam, verweet de calvinistische christenen al het zoogenaamde praedomineerende en geprivilegeerde, dat zij in dit land „zoo veele jaren met de onrechtvaardigste en gruwelijkste overheersching over hunne medechristenen hebben uitgeoeffend” ; en de eindhovensche catholiek Van Hooff spande in dezen de kroon, toen hij sprak van de gereformeerde gezindheid als eene, die verongelijkte burgers ad pios usus „de beurs vlooit, executeert en somwijlen incarcereert, gelijk men in Spanje ter eere Gods, op een pieuze wijze den armen jood auto da feert”. Ook protestanten zongen in dat koor mede, zooals de fanatieke predikant van Diemen, Bernardus Bosch, die den commissaris-politiek als „een monster” kwalificeerde, en niet minder de predikant G. J. G. Bacot, die het gebruik van den heidelbergschen catechismus op de latijnsche school kenschetste als een „onbetaamend, dom, en alzins Geloofshaat en wantrouw inboezemend overblijfsel der oude Kerkoverheersching”.

In al dergelijke uitingen proeft men den haat tegen de heerschappij van den gereformeerden staat, waarbij andersdenkenden slechts werden getolereerd. Men duldde eene dergelijke overheersching niet meer; men eischte gelijk recht voor alle gezindten.

Onder hen, die dit laatste wenschten, waren er echter ook verscheidenen, die een veel zachter toon deden hooren, ja, waarschuwend tegen den ontwakenden intoleranten geest tegen de gereformeerden. Schimmelpenninck sprak, als om de opkomende stormen te bedaren, zulk een waar woord, toen hij zeide: „Laaten wij, aan de eene zijde zorgende, dat alle overblijfsels van onderdrukking ophouden, ook tevens waaken, dat de onderdrukten niet op hun beurt zelve in onrechtvaardige verdrukkingen veranderen”. Te voren had hij er reeds, tegenover al de beschuldigingen aan het adres der heerschende kerk, op gewezen, dat zij eenmaal de lijdende kerk was geweest en ook op het moreele en religieuze van toepassing is wat in het fysieke geldt, namelijk dat alle actie reactie veroorzaakt. Verder nog ging een man als de oud-hoogleraar in de theologie aan de utrechtsche academie, van Hamelsveld, die de hardigheden, die er in ons staatsbestel waren, kenschetste als „lekkingen, die in onze betere tijden met weinige moeite gestopt zullen kunnen worden”, en die ons land ook in het verleden prees om zijne verdraagzaamheid in het stuk van den godsdienst, waarin het een navolgenswaardig voorbeeld voor andere naties was. Ja, er was zelfs een lid in de vergadering, namelijk de dordtsche predikant Bosveld, die, opkomende vóór de gereformeerde kerk, zelfs deze stelling voor zijne rekening nam: „Daar heeft effectiefelijk nooit eene heerschende Kerk in ons Land bestaan, dan in de hiërarchische verbeelding van eenige onredelijke Zeloten. Al 't geen de Gereformeerde Kerk noodig oordeelde, heeft zij zoowel moeten verzoeken als alle andere dissidentsche Kerken”. Al mochten dan ook deze mannen, evenzeer als de anderen, de omwenteling een zegen achten en de gelijkheids- en vrijheidsleuzen doen hooren, zij wilden echter tevens rechtvaardigheid betrachten, ook tegenover de gereformeerde kerk. En het is niet het minst aan hen te danken geweest, dan ten slotte een decreet, betreffende de afscheiding van kerk en staat is tot stand gekomen, dat de kenmerken van beleid en voorzichtigheid droeg.

Terwijl de vergadering ten slotte eenstemmig was ten aanzien van de wenschelijkheid van de afschaffing eener bevoorrechte kerk, zoo was zij niet minder eensgezind in hare lofzangen op den godsdienst. Wat men er echter onder verstond, bleef nog na al die godsdienst-verheerlijking raadselachtig. Men onderscheidde hem scherp van de omhelzing eener leerstellige godgeleerdheid, van stipte gehechtheid aan kerkplechtigheden, van warmen secten-ijver. Maar waarin hij dan toch eigenlijk bestaat, wordt ons nimmer met ronde woorden gezegd. Of laat ons liever zeggen, dat men daarvoor zoovele phrases gebruikte, dat men nergens een houvast krijgt

en ten slotte ieder er van maakte wat hij wilde. De één roept uit : „Het volk te verlichten in zijne Burgerlijke pligten en gelukkig te maken, is waare godsdienst; daarvoor zijn wij door de stemme des Volks, en dus ook door de stemme Gods geroepen”. De ander vermaant : „Och of te allen tijde die zielveredelende kennis en daadelijke vereering der heilbedoelende voorschriften van den gemeenen en weldoener Vader aller Weezens, welke tot alle gezellige en Burgerlijke Deugd, tot alle volmaaking van verstand, hart en zeden, tot alle duurzaam geluk en zuivere genoegens opleidt, alle Burgers van Nederland, ja alle onze Natuurgenooten, mogt beheerschen !” Een derde vertelt ons dat de godsdienst het „zamenstel is van alle zedelijke, Burgerlijke, Huislijke Pligten”, en dat hij „de harten op de nadruklijkste en verhevenste wijze daartoe aanspoort”. Een vierde houdt een dithyrambe op den godsdienst en spreekt : „Voortreffelijke godsdienst ! troostrijke gezellin in alle de wisselvalligheden van dit leven ! onuitputbaare bron van alle zedelijke deugden ! het wezenlijk geluk eener welgeordende Burgerstaat”. Welnu ! algemeen is men van oordeel dat zulk een godsdienst onmisbaar is voor den staat. Men heeft er wél geen juiste en heldere voorstelling van. De groote menigte was het wellicht met van Hamelsveld eens, die hem beschreef als de hoofdsom van gezond verstand en waarheid omtrent het Opperst Wezen en des menschen betrekkingen jegens Hem, en de hoofdsom van alle die deugden, die zij als menschen en burgers te betrachten hebben. Doch op de vraag welke dan toch die „waarheid” is en welke „die deugden” zijn, bleven deze mannen het antwoord schuldig. Alleen de heer de Mist herinnerde „aan de lessen en voorschriften van Jezus Christus, zooals ons die bij de Evangelien zijn achtergelaten”, maar dit was uitzondering. Men dweepte met een plichtenleer en doopte deze met den naam van godsdienst. Maar wat dan werkelijk plicht of deugd of braafheid was, daaromtrent tastte men in het onzekere. Maar dit verhinderde niet, dat zelfs een man als Schimmelpenninck, dweeppend met zulk een nevelachtigen godsdienst, uitriep : „wie geloof ter goeder trouwe aan de bestaanbaarheid van eene Republiek, alleen uit Atheïsten zamengesteld ? Wie juicht niet liever, met geheel zijn hart, de gulden verzen in een der beste fransche Hymnes toe : Sur la Religion la morale repose, Et sur les moeurs la liberté ?” Altijd echter rijst weder de vraag : wat is die religie ?

En juist omdat het antwoord op die vraag niet gegeven werd, moest men onbillijk worden tegenover de kerk. Men abstraheerde zich van de bestaande godsdiensten, gelijk deze zich in kerkelijke vormen hebben belichaamd, en liet deze aan hun lot over. En middelwyl droomde en fantaseerde men van één gemeenschappelijke godsdienst, zelfs onmisbaar voor den staat. Maar men miste daarbij elk objectief gegeven tot toetsing van dien godsdienst. Men was slechts aangewezen op wat het volk in die dagen als geheel, of als meerderheid, de hoogste idealen achtte. Deze te voeden en te ver-

wezenlijken, dat was de godsdienst. De stem des volks was de stem Gods, zooals één der afgevaardigden rondweg zeide. Men was den christelijk-historischen grondslag van het staatkundig gebouw kwijt.

Allen wilden echter, bij erkenning van de hooge waarde van dien onbestemden godsdienst voor de samenleving en den staat, scheiding van dezen laatste en de kerk. De dadelijke toepassing van dit beginsel leverde echter groote moeilijkheid op. Het gevolg daarvan zou namelijk zijn dat 1600 à 1700 personen van hunne middelen van bestaan werden beroofd. Want de hervormde kerk, die gewoon was geweest hare inkomsten van de overheid te ontvangen, kon niet op eens zelfstandig in den geldelijken nood van hare vele gemeenten voorzien. De andere gezindten hadden van meetaan geleerd daarvoor zelf te zorgen. Trouwens — zij konden dit veel gemakkelijker doen, omdat zij weinig lidmaten en weinig armen hadden. En de roomschen bezaten van ouds allerlei bronnen. Maar in zulke omstandigheden verkeerde de hervormde kerk niet. Berooving van wat de overheid haar tot nu toe had verschaft, zou daarom zoo goed als gelijkstaan met haar ondergang. Daaraan nu wilde de meerderheid niet medewerken. Zij wenschte hierom de benoeming van eene commissie, die onderzoeken zou op welke wijze, bij scheiding van kerk en staat, de moeilijkheden zouden kunnen worden ondervangen, die ten aanzien van de hervormde kerk zich voordeden ¹⁾. En alzo geschiedde. Het decreet, dat door de nationale vergadering den 5^{en} Augustus 1796 vastgesteld werd „ter afscheidinge der Kerk van den Staat — of het doen ophouden eener bevoorregte Kerk”, scheidde beide, maar wilde al de gevolgen daarvan niet onmiddellijk in toepassing brengen. Het hield gelukkig eenigszins rekening met de practijk.

Naar de gewoonte dier dagen om godsdienst en kerk zoo scherp mogelijk van elkander te scheiden, werd in het decreet eerst gezegd, dat de maatschappij niet bestaan kan zonder eerbiediging van den godsdienst en bevordering van deugd en goede zeden, maar vervolgens de afscheiding der kerk van den staat noodzakelijk verklaard „in een land, daar waare Vrijheid wonen zal”, en eene heerschende of bevoorrechte kerk met de eerste beginselen van gelijkheid in strijd geacht. Echter werd erkend, dat al de gevolgen, die hieruit voortvloeien, niet even spoedig in werking kunnen treden en dat met groote omzichtigheid de oude verhouding tusschen staat en kerk moet worden teniet gedaan. Met het oog op een en ander luidde het decreet aldus :

¹⁾ De commissie, bestaande uit de heeren: Lublink de Jonge, Reyms, Sypkens, Floh, Colmschate, Pasteur en Branger, had bij monde van eerstgenoemde rapport in de vergadering van 1 Juli 1796 uitgebracht (zie Dagverhaal dl. 2 bldz. 265—272). De discussie vindt men dl. 2 bldz. 388—558.

1 Er kan of zal geen bevoorrechte noch heerschende Kerk in Nederland meer geduld worden.

2 Alle Placcaten en Resolutiën der gewezenen Staaten-Generaal, uit het oude Stelsel der vereeniging van Kerk en Staat gebooren, worden gehouden voor vernietigd.

3 Geene Leeraars of andere Kerkelijke beambten, van welk eene gezindheid ook, zullen zich voortaan buiten derzelve Kerken met eenig onderscheiding teeken in het openbaar mogen vertoonen; alle Godsdienstige plegtigheden zullen zich *alleen* bepalen binnen de muuren der Kerken of Bedehuizen; en geene Klokken zullen, ter aankondiging van Godsdienstoefeningen, meer mogen geluid worden.

4 Er zal eene personeele Commissie uit het midden dezer Vergadering worden benoemd, welke de bezwaaren, die de gevolgen zijn van het oude stelsel eener heerschende of bevoorrechte Kerk overal zal opneemen en verzamelen; de middelen tot een radicaal redres opgeven; den oorspronk en tegenwoordigen staat van alle goederen en inkomsten van Kerken, Armenkassen, Diaconiën, Wees- en Godshuizen onderzoeken; den toestand en de inrichtingen der Hooge Scholen, wat het Theologische betreft, opneemen; de fondsen en wijze, op welke de Leeraaren der gewezenen heerschende Kerk (wier onderhoud intusschen op denzelfden voet blijft voortduuren) tot hier toe zijn bezoldigd geworden, naarsporen en aan de hand geven derzelve bedenkingen, nopens de geschiktste wijze, op welke voortaan in het onderhoud der Leeraaren en Kerkelijke beambten zoude kunnen voorzien worden; de beste inrigtingen, die ter bevordering van de beschaaving en deugd der Natie door den Staat zouden kunnen worden ingevoerd, beraamen en opgeven; in één woord alle onderzoekingen in het werk stellen, en alle schikkingen ontwerpen, die de volkomenste vernietiging van alle overblijfselen eener *bevoorrechte of heerschende Kerk*, en de invoering der volledigste gelijkheid, tusschen de Leden van alle Kerkgenootschappen, zal vereischen, en daarvan, zoo spoedig mogelijk, ter dezer Vergadering inbrengen een uitvoerig *Rapport* en volledig *Ontwerp*.

5 Dien onverminderd, zal aan de Hoogst Geconstitueerde Machten in de onderscheidene Gewesten, met en benevens eene Copie van het tegenwoordig decreet worden afgezonden eene circulaire Missive, houdende eene allerkragtdadigste aanmoediging, om hulde te doen aan de bovengenoemde grondbeginselen, hunne Ingezetenen door daadzaken van derzelve erkentenis te overtuigen, en mitsdien zo spoedig mogelijk op te heffen *alle* drukkende en bezwaarende overblijfsels van het oude stelsel eener *heerschende Kerk*; speciaal dadelijk intrekken en buiten *effect* te stellen alle zodanige Provinciale Placcaten en Octrooyen, die de Leden van alle Kerkgenootschappen in Nederland verpligten, om ten behoeve van eene bevoorregte Kerk personeele belastingen optebrengen, vooral, om, terstond na de receptie dezer Missive, te vernietigen alle *procedures*

van *executie*, hoe ook genaamd, welke, uit kracht der voorzegde Placaaten of Octrooyen, worden *gedirigeerd*, doch, dien onverminderd, in staat te laten, of, voor zoo verre daar van reeds mogt afgeweken zijn, in den vorigen staat terug te brengen, de wijze van betaling der Bedienaaren van de gewezen *heerschende Kerk* — en in één woord alle die algemeene inrigtingen, waarvan in het vorige Artikel is gesproken. En zullen dezelve Hoogst Geconstitueerde Machten worden verzogt bij Rescriptie deeze Vergadering deswegens genoegzame geruststelling te doen geworden.

6 Tot de personeele Commissie, Art. 4 vermeld, worden benoemd de Burgers Representanten Kantelaar, Van Langen, Floh, Lublink en de Mist. Mitsgaders tot het concipieeren eener zodanige Missive als bij Art. 5 is uitgedrukt, welke laatstgemelde verzogt worden uiterlijk op aanstaande Woensdag (dit was 10 Aug. 1796) daarvan een Concept ter deezer Vergadering te exhibeeren.

Zooals men ziet, droeg dit decreet over het algemeen een kalm en zakelijk karakter. Natuurlijk kwam het met beslistheid op vóór de scheiding van kerk en staat. De commissarissen-politiek verdwenen uit de synoden en de staat liet de kerk voortaan in het bijeenroepen dezer vergaderingen vrij. Ten gevolge daarvan werden zij ook niet meer op 's lands kosten gehouden. Ook hield de inmenging van de overheid in beroepszaken op. Doch bij dit alles ontzag de staat voor een niet onbelangrijk deel den historisch geworden toestand. Men ging b.v. met de bezoldiging der predikanten van de gereformeerde kerk op denzelfden voet als tot dusverre voort, terwijl intusschen zou onderzocht worden op welke wijze voortaan in hun onderhoud zoowel als in dat der kerkelijke beambten zou voorzien worden. Zelfs werd bepaald dat de missive aan de verschillende provinciën, waarvan in art. 5 sprake is, ook de aanmoediging zou inhouden om dáár, waar de traktementen reeds ingehouden waren, ze voorloopig „in den vorigen staat terug te brengen”. Op dit punt wenschte men dus den status quo onvoorwaardelijk te handhaven. Overigens echter is deze „missive aan de geconstitueerde machten in de Gewesten,” zooals zij 10 Augustus 1796 werd vastgesteld, een toonbeeld van hoogdravende propaganda voor de beginselen der revolutie. Het is alsof de opstellers de nuchterheid van het decreet wilden goedmaken door dit opgewonden schrijven, opdat de massa maar niet aan hun gloeiende geestdrift voor die beginselen zou twijfelen. „Zij zijn”, zoo heet het, „het uitwerksel der verlichting en beschaving; de vrucht der eeuwen en der wijsbegeerte; de dochters van die goddelijke kunst, welke alles, wat het vindingrijk vernuft uitvorscht, met zoo groote snelheid vermenigvuldigt, en voor de toekomstige geslachten bewaart. Het beginsel van dezelve lag in het hart van ieder één. De dwaling, het despotismus, het bijgeloof, de onkunde verhinderden lang, dat het te voorschijn kwam. Maar toen de toorts der wetenschappen, der kunsten en der redenen die duisternissen verdreef, openbaarde het

zich, verkreeg eene onverwinbare kracht en ontstak in aller zielen de liefde tot Regtvaardigheid, Vrijheid en Gelijkheid”.

Na dezen gloeienden lofzang op de revolutiebeginselen treedt dan de diepe verachting voor de kerken en de dweperij met den godsdienst naar voren. Op de leer wordt niet weinig afgegeven; kwalijk onderdrukte spot heeft men voor ceremoniën over. Neen, de hoogere godsdienst, die allen verbindt, is alles. Waaruit die godsdienst echter bestaat, verneemt men ook nu niet. Het is iets heerlijks, maar niemand heeft er houvast aan. Het hangt zóó hoog boven de menschen, dat niemand er ten slotte meer naar omziet en allen handelen naar eigen wil. „Als één der eerste gevolgen daarvan” — zóó gaat het in deze missive door — moest de vernietiging voltooid worden van het verbond van onderdrukking, dat door Heerschzucht en Priesterlist gesmeed was. Daardoor was het volk verblind geworden, zoodat het den godsdienst was gaan verwarren met „godgeleerde begrippen” en „uitwendige plechtigheden”. Dit was nu veranderd; de blinddoek was weggenomen. Alle brave burgers, welk leerstelsel zij ook volgen, zijn broeders. Reeds bij den eersten dageraad der vrijheid waren eenige der voorregten van het hervormde kerkgenootschap vernietigd, maar ten halve mocht men niet blijven staan. Wel is eene maatschappij, die den godsdienst vertreedt, rijp voor den val, maar onverschillig voor den staat is alles wat tot de wijze der openbare en uitwendige bediening van den godsdienst en tot het leerstellige, en de gevoelens der onderscheidene gezindten daaromtrent, behoort. Daarom moeten de laatste overblijfsels van de vereeniging van kerk en staat worden vernietigd.

Met nadruk wijst men alzoo op het einddoel, dat men nastreeft. Tegelijk echter herinnert men er, in overeenstemming met het bepaalde in het decreet, aan, dat dit niet terstond kon worden bereikt. „In één oogenblik is het niet mogelijk om de *volledigste* gelijkheid tusschen de leden van alle kerkgenootschappen in te voeren. Zij (nl. de leden der Nat. vergadering) wenschen daarom, dat de algemeene inrichtingen, die niet op één oogenblik kunnen worden veranderd, in staat worden gelaten of voor zoover daarvan reeds mocht zijn afgeweken, in den vorigen staat worden teruggebracht, tot zoolang een ontwerp door de vergadering zal zijn goedgekeurd. Alle betalingen zullen tot zoolang op denzelfden voet doorgaan.” Dat deze concessie echter slechts zeer noode wordt verleend ende vurige aanhangers der revolutie niet bevreesd behoeften te zijn voor de consequente toepassing harer beginselen, blijkt uit de onmiddellijk volgende woorden: „Maar geen oogenblik zal die ongelijkheid langer doorgaan, dan de hoogste nood vordert. Zoo spoedig mogelijk moeten allen ontheven worden van alle drukkende en bezwarende overblijfsels van het oude stelsel eener heerschende kerk; buiten werking gesteld alle zodanige Resolutien, placcaten, en octroyen, die in eenig gewest genomen zijn, welke de leden van *alle* kerkgenootschappen verplichten om, ten behoeve van ééne

kerk, *personeele* belastingen optebrenge; en terstond moeten vernietigd worden alle procedures van executie, die uit kracht dier placcaten en octroyen worden gedirigeerd."

Geheel naar wensch liep het met deze missive aan de gewesten niet. Holland b.v. maakte bezwaar tegen het dadelijk en onverwijld vernietigen van alle octroyen, door den tijdelijken souverain te voren aan sommige kerkgenootschappen verleend, waarvan het provenu tot verschillende doeleinden gebruikt werd en waarop door verscheidene burgers te goeder trouw gelden gegeven waren. In de toekomst zou wèl verder blijken dat hetgeen zich historisch heeft ontwikkeld, onder de macht van een waan van den dag zeer gemakkelijk op het papier kan worden vernietigd, maar daarmede in de practijk niet zóó licht vernietigd wordt.

Den 18^{en} Augustus 1796 werd nog eene proclamatie aan het volk vastgesteld, waarin ieder aangemaand werd zich stipt te gedragen naar alles wat uit het decreet voortvloeide. Toch poogde men in die proclamatie de hervormden min of meer gerust te stellen door de mededeeling „wij hebben almede de Hoogste geconstitueerde Magten in de onderscheiden Gewesten ten krachtigsten aangespoord om ook in het bijzonder de betaling der Hoogleeraars, Kerkleeraars en andere Beambten der gewezen heerschende Kerk, op den ouden voet te laten, of, voor zooverre daarvan reeds mogt afgeweken zijn, in den vorigen staat terug te brengen, tot zoo lange dat door gezegde Commissie bij ons zal zijn ingebracht en door ons zal zijn goedgekeurd en ingevoerd een volledig ontwerp, waar naar deze zaak, overeenkomstig de regtvaardigheid en ten meesten nutte des Lands, geschikt zal kunnen worden."

Op vaster grondslag zou echter de geheele zaak worden geregeld, toen den 10^{en} November van datzelfde jaar een ontwerp van Constitutie voor het Bataafsche volk, door de daartoe benoemde commissie, bij de Nationale vergadering werd ingediend. In de redevoering, die daarbij door haren voorzitter, Simon Stijl werd gehouden, zeide deze aangaande den titel, die over den godsdienst handelde: „De Kerk wordt afgescheiden van den Staat. Wij zullen geene heerschende Kerk, geene snoode moeder van gewetensdwang meer kennen. De toegang tot eer en aanzien zal niet meer gesloten zijn voor den man van verdiensten, die zijn Vaderland bemint en daarin eer stelt, dat hij geroepen wordt, om het belangloos te dienen. De weg daartoe wordt hem voortaan niet afgesneden, omdat hij zijn Schepper dient en verheerlijkt, geenszins naar opgedrongen voorschriften, maar volgens de zuivere uitspraak van een rein geweten, ter bevordering van deugd en goede zeden". Ook in deze woorden straalt de tegenzin of liever de blinde haat tegen de kerk en de verheerlijking van den godsdienst als louter persoonlijke aspiratie maar al te duidelijk door.

Maar de meerderheid der nationale vergadering stelde zich toch niet geheel op laatstgenoemd standpunt. In de algemeene

inleiding op het ontwerp, waarin „het Bataafsche Volk verklaart, de volgende beginselen der Rechten en Pligten van den Mensch en Burger te erkennen en aantenemen als den grondslag, waarop hetzelfde zijne Constitutie vestigt”, komt als artikel XVIII het volgende voor: „De Maatschappij, eerbiedigende de erkenning aan het bestaan van een Opperwezen, en den heilzamen invloed hiervan op deugd en goede zeden, handhaaft de vrijheid van een ieder, om God naar de overtuiging van zijn hart te dienen, en verleent aan allen, ten dezen opzichte, zekerheid en bescherming.” Hiermede toch nam de Bataafsche natie niet alleen aan, dat eerbied voor God de grondslag is voor deugd en goede zeden, maar gevoelde zij ook behoefte dit uit te spreken om de heilzame gevolgen, die uit de erkenning dier waarheid voor den staat voortvloeien. Aan verheerlijking van den godsdienst, in den zin van Simon Stijl, had zij niet genoeg.

Duidelijk wordt dit trouwens bewezen door de merkwaardige debatten, die aan de vaststelling van het artikel voorafgingen. Zoozeer werd er daarbij getheologiseerd, dat één der leden uitriep: „Ik proponeer den geheelen Articulus uit te laten, of hem te verzenden aan de Synode van Dordrecht om advys, want het is hier erger dan in eene Synode.”

Drieërlei strooming deed zich bij die discussie in de vergadering kennen. Sommigen ijverden voor de opname van het woord „godsdienst” zonder meer. De erkenning van een God sloot, volgens hen, een reeks van godgeleerde waarheden in, waarvan de belijdenis niet mag geëischt worden. Niet alzoo de godsdienst. Zijne algemeene beginselen hadden niets te maken met theologische stelsels. Anderen waren daarentegen van meening, dat wanneer men „den godsdienst” in dien zin opnam, men zich tegenover de natie vóór den natuurlijken godsdienst tegenover den geopenbaarden godsdienst uitsprak. Daarmede zou de staat feitelijk weder een bevoorrecht godsdienst in het leven roepen. Om die reden wilden zij alles wat van „God” of „godsdienst” sprak, uit het artikel weglaten. Datzelfde wenschten ook weder anderen, hoewel op geheel anderen grond. De maatschappij had over hun hart of gevoelens niets te zeggen. Zij beschouwden alle bepaling van religie of godsdienst als een aanslag op hunne moreele eigendommen en een ingrijpen in hunne natuurlijke rechten. Zelfs sprak één der leden: „Ik bezweer u: laat het onbepaald woord *Godsdienst* nimmer in deeze Vergadering gehoord worden; hetgeen de eene onzer voor Godsdienst neemt en pleegt, is bij den andere onzer afgoderij. En zoo wij de pligten uit den Godsdienst afleiden, dan stellen wij alle pligten onzeker, dan wankelt alles, en dan ontzinkt ons eerlang het geheele fundament onzer Zedekunde, waarover wij nooit eens kunnen worden.” Ten slotte schaarde zich echter de meerderheid aan de zijde van hen, die uitdrukkelijk de belijdenis van den éénen God door de maatschappij wilden zien uitgesproken. Zij wezen er op, dat daarmede niemand gedwongen werd voor zijn persoon die stelling aan te nemen en te onderteekenen,

maar dat de natie daarmede verklaart dat eerbied voor het Opperwezen de groote zuil voor de zuiverheid der zeden is. Hiervoor moest men zich niet schamen. Integendeel. De vergadering moest den moed hebben dit tegenover landzaat en vreemde uit te spreken.

Behalve dit inleidend artikel 18, handelen in het 918 artikelen rijk zijnde ontwerp de artikelen 742—754 over den godsdienst. Deze komen onder Titul VIII voor onder het opschrift : „Van den godsdienst, het publiek onderwijs en de zorg voor de armen”. De commissie van 21 had voorgesteld den 8^{en} Titul te doen luiden : „Van den godsdienst en het Publiek onderwijs.” Reeds daarover werden tamelijk breede discussies gevoerd. Wat verstond men eigenlijk onder „godsdienst” ? De één meende : de natuurlijke godsdienst, die overtuiging van het hart, welke overal, al is het hier en daar in wanvormen, wordt aangetroffen, en die zooveel is als het gevoel van afhankelijkheid van en dankbaarheid jegens het Opperwezen, die leiden tot openlijken eeredienst. Een ander oordeelde daarentegen, dat hiermede uitsluitend de geopenbaarde christelijke godsdienst werd bedoeld, terwijl een derde er den algemeenen uitwendigen godsdienst, om het even door wien of op welke wijze hij werd uitgeoefend, onder verstond. Maar allen waren het er over eens, dat er niet een bepaald godgeleerd stelsel of — zooals men het uitdrukte — eene bepaalde secte mede bedoeld werd. Men ziet dat voor een groot deel hierbij de discussies herhaald werden, die bij de behandeling van het inleidend artikel hadden plaats gehad. Ten slotte besloot men de zaak voorloopig „in advijs te houden”. Later handhaafde men het woord „godsdienst” en redigeerde men het opschrift aldus : „Van den godsdienst, het publiek onderwijs en de zorg voor de armen”.

Wat nu den inhoud van den Titel betreft, had de commissie van 21 de volgende artikelen voorgesteld :

Art. 704. Het Nederlandsche Volk verklaart, den Godsdienst niet alleen te eerbiedigen, maar ook aan te merken als de eenige bron van eeuwig heil en als den grondslag van Deugd, van goede Zeden en daarvan onafscheidelijk Volks-geluk.

Art. 705. De Staat zorgt, dat het Godsdienstig onderwijs bevorderd worde, dat overal gelegenheid tot publieke Godsdienst-Oeffening zij, en dat alle Kerkelijke Leeraaren behoorlijk betaald worden.

Art. 706. De Kerk is afgescheiden van den Staat, er zijn dus geene Burgerlijke voor- of nadeelen aan de Belijdenis van eenige Godsdienstige begrippen gehegt.

Art. 707. Alle Godsdienstige Genootschappen, in welke niets tegen goede Zeden of Burgerlijke Wetten geleerd of verricht wordt, zijn onder gelijke bescherming der Wet.

Van deze artikelen heeft vooral artikel 705 de vergadering veel hoofdbrekens gekost. Artikel 704 werd ter zijde gesteld, deels omdat men meende dat eene dergelijke verklaring niet in eene constitutie thuis behoorde, deels omdat men haren inhoud reeds

in het algemeen inleidend artikel opgenomen achtte. De artikelen 706 en 707 werden bijna onveranderd, als de artikelen 742 en 743, in het ontwerp opgenomen. Art. 742 luidde : „De Kerk is afgescheiden van den Staat, en er zijn geene Burgerlijke voor- of nadeelen aan de belijdenis van eenigen Godsdienst gehecht.” En Art. 743 : „Alle inrigtingen, ter bevordering van Godsdienst, Deugd en goede Zeden, en alle Genootschappen, die hier toe strekken, staan onder gelijke bescherming der Wet”¹⁾.

Maar niet zoo gemakkelijk liep het met artikel 705. Niet minder dan 56 afgevaardigden voerden hierover het woord. Duidelijk deden zich echter onder die allen drie verschillende stroomingen kennen. De ééne wilde van het geheele artikel niets weten, omdat het in strijd was met het aangenomen beginsel van de scheiding tusschen kerk en staat. Sommigen die op dit standpunt stonden, spraken zelfs met de diepste minachting van de kerken, als sectegodsdiensten, in tegenstelling met den waren godsdienst, die het hart veredelt en den braven burger vormt, en meenden dat de staat veeleer die sectegodsdiensten moest trachten te stuiten dan te bevorderen. Een enkele nam daarentegen bij de motiveering van zijn stem tegen art. 705 een edeler standpunt in, zooals Greve, die zeide : „Uit eerbied voor God, uit erkentenis van Christus, stem ik als een Christen tegen den 705^{den} Artikel, tegen alle inmenging van het Politiek gezag in de Leer en Onderwijzing der Waarheid en tegen alle huichelarij met een algemeenen Godsdienst zonder verstand.” Men ziet dat de vrees voor staatspropaganda van een ander soort godsdienst dan den geopenbaarden christelijken godsdienst reeds in die dagen geloovige christenen tegen religie-decreten deed opkomen.

Een tweede strooming pleitte vóór het artikel van wege het overwegend belang, dat een volk bij den godsdienst heeft. Verwaarloost het dit, dan neigt het ten ondergang. Voor de zekerheid van den godsdienst dient dus de staat te zorgen. Niet in dien zin, dat hij iemand dwingt. Maar wél zóó, dat hij voor de bevordering van godsdienstig onderwijs, voor de gelegenheid tot openbare godsdienst-oefening, voor de betaling der kerkelijke leeraren zorgt. Men moest niet bevreesd zijn daarbij op het gebied van den geopenbaarden christelijken godsdienst te komen, want deze had, zoo goed als de natuurlijke, een weldadigen invloed op de deugd en het geluk van het volk.

En eindelijk was er ook een derde strooming, die van oordeel was

¹⁾ In art. 742 werd de uitdrukking : „Belijdenis van eenige Godsdienstige begrippen” van art. 706 veranderd in : „Belijdenis van eenigen Godsdienst.” In art. 743 werden met de genootschappen, die ter bevordering van Godsdienst, Deugd en goede Zeden strekken van art. 707, ook „alle inrichtingen”, die hetzelfde doen, onder gelijke bescherming der wet geplaatst. Die inrichtingen kwamen zelfs in het artikel op de eerste plaats.

dat de staat niet onmiddellijk, maar middellijk voor godsdienst en kerk had te zorgen. Het aangenomen beginsel van de scheiding van kerk en staat duldde volgens hen een artikel als 705 niet. Maar daarentegen mocht de staat de belangen van den godsdienst niet uit het oog verliezen. Invloed in den godsdienst was hem ontzegd, maar zorg voor den godsdienst zijn plicht. Zóó kon hij b.v. den stoot geven tot het vormen van een fonds of fondsen, waaruit alle leeraars betaald, de kerken onderhouden en al wat tot instandhouding van den godsdienst noodig was, betaald werden. Onder zijne leiding konden tot dit doel bijzondere kassen worden gevormd; 's lands kas mocht er echter niet voor aangesproken worden.

Deze meeningsverschillen leidden er ten slotte toe, dat artikel 705 met 65 tegen 45 stemmen werd verworpen. Daarop werd eene commissie benoemd, om te onderzoeken of en in hoeverre in de constitutie van den godsdienst melding gemaakt zou worden.

De commissie kwam reeds spoedig met een geheel nieuw hoofdstuk „Over den godsdienst” voor den dag. Zij was het echter niet eens kunnen worden. Ten gevolge daarvan bracht zij twee ontwerpen ter tafel. De kern van het verschil betrof de nationaal-verklaring der kerkelijke en geestelijke goederen. Het ééne ontwerp verklaarde alle kerkgebouwen en hunne bezittingen, die in 1581 aan de hervormde kerk in gebruik waren gegeven, benevens alle geestelijke goederen, die de staat toen tot zich genomen en onder een algemeene administratie gebracht had, tot nationaal eigendom. Alleen de bezittingen en inkomsten der verschillende godsdienstige genootschappen en kerkgemeenten, die door vrijwillige beschikkingen, donaties, collecten, aankoop of opbouw sinds 1581 hun eigendom waren geworden, werden als zoodanig erkend en voor altijd te hunner vrije beschikking gelaten. Wat de nationaal verklaarde kerkgebouwen betreft, deze zouden onder de verschillende godsdienstige genootschappen, die ze mochten begeeren, naar hun talrijkheid en naar billijkheid verdeeld en van wege de natie gedonateerd worden. Het onderhoud blijft ten laste van het godsdienstig genootschap of van de gemeente, wier eigendom zij zijn geworden. De natie neemt echter den schuldenlast over, waarmede de kerkgebouwen der onderscheidene godsdienstige genootschappen op dat oogenblik bezwaard zijn. Met de betaling van traktementen en pensioenen gaat zij slechts door voor predikanten der gewezen bevoorrechte kerk, die bij de aanneming der constitutie in vaste bediening waren, en voor de emeriti en de weduwen. Deze allen behouden de traktementen of pensioenen, die zij te voren uit landelijke, gewestelijke of kwartierlijke kassen genoten.

De inhoud van dit ontwerp kwam dus hierop neder, dat de staat zich eigenaar verklaarde van de zoogenaamde geestelijke goederen, zonder eenige tegenpraestatie dan de levenslange uitkeering van traktementen en pensioenen aan degenen, die ze op dat oogenblik genoten. De kerkgebouwen uit den tijd van 1581 werden

daarentegen onder de kerken verdeeld. De bezittingen, die daarbij behoorden, behield de staat echter ook, onder verplichting van de op alle kerkgebouwen rustende schulden te voldoen. Tot onderhoud der kerkgebouwen moesten de kerken, evenals waar het de traktementen van alle nieuwe predikanten gold, zelf maar naar middelen zoeken. Men ziet dat de dweepzucht met de scheiding van kerk en staat het met het recht niet zoo nauw nam. Het behoeft ons dan ook allerminst te verwonderen, dat verschillende andere leden der nationale vergadering zich niet met dit ontwerp konden vereenigen en als leden der commissie een ander indienden. Zij wilden van de nationaal-verklaring der kerkelijke en geestelijke goederen niets weten. De fondsen, die niet het eigendom waren van een bepaald kerkgenootschap en wier inkomsten tot heden gebruikt werden tot betaling van predikanten, van onkosten van godsdienstig onderwijs en gemeenschappelijke godsdienstige oefening, zouden voortaan ten bate van de onderscheidene godsdienstige genootschappen binnen de republiek worden aangewend. Hunne inkomsten, dat zijn dus de inkomsten der geestelijke goederen, moesten onder al de verschillende gezindten, naar het aantal harer leden, verdeeld worden. Om de vijf jaren zou dan telkens het getal leden opnieuw worden opgenomen. De staat zou in dezen gedachtengang dus in het geheel geen voordeel van de geestelijke goederen trekken.

Ook met betrekking tot de kerkgebouwen nam dit ontwerp een eenigszins ander standpunt in. Verklaarde het andere deze alle, die in 1581 aan de hervormde kerk in gebruik gegeven waren, met hunne bezittingen voor nationaal eigendom, om ze daarna onder de verschillende godsdienstige genootschappen te verdeelen, dit ontwerp beperkte deze verdeling tot die kerkgebouwen, waarvan bewezen was dat zij eigendom waren van den staat. En alleen dan zouden deze aan eenig ander kerkgenootschap, buiten de hervormde kerk, worden afgestaan, wanneer dit „dezelfen mogt nodig hebben en begeeren.”

Ja zelfs liet dit ontwerp de gelegenheid open om „betalingen uit nationale of plaatselijke kassen of uit lasten, uit kracht van eenig Octroy, Privilegie, of anderzins door de Burgerij, als zoodanig gedragen wordende,” aan of ten behoeve van deze of gene godsdienstige genootschappen te doen, mits zij slechts niet aan het ééne bij uitsluiting van het andere geschieden. Het is duidelijk, dat de mannen, hier aan het woord, ja ook scheiding wilden van kerk en staat, maar tevens verkregen rechten wenschten te zien geëerbiedigd.

In den geest van de meerderheid was echter dit ontwerp niet. Dit bleek reeds toen men op 11 Mei 1797 met 55 tegen 51 stemmen besloot het eerstgenoemde ontwerp tot leidraad bij de besprekingen te nemen.

Scherp stonden bij de discussies over het onderwerp der nationaal-verklaring de uitersten tegenover elkander.

Aan de ééne zijde wilde men alle kerkelijke en geestelijke goederen, zelfs die, welke door giften of collecten eigendom der godsdienstige genootschappen en kerkgemeenten geworden waren, vervallen verklaard zien, ja zelfs een wet samenstellen, waarbij aan iedere gezindte werd verboden eenig vast fonds te mogen opleggen. Want — zóó idealiseerde men — „ontneemt den Christenen hunne vaste Fondsen, en gij stopt de bron van al hunne twisten, jalousie, afgunst, haat, nijd, en zij zullen ogenblikkelyk verenigd zijn ; zij zullen een rein Christendom prediken, waarbij ieder eerlijk man zich zonder kwetsing van zijn hart, en met toestemming van zijn gezond verstand zal kunnen voegen”. Het is merkwaardig om te zien, hoe dezelfde menschen, die in naam van het recht bliksemde tegen de suprematie van het een of ander kerkelijk leerstelsel op staatkundig gebied, zelf ter wille van hun dogma het recht wilden verkrachten.

Anderen gingen niet zoover, doch bepleitten krachtig de nationaal-verklaring van de kerkgebouwen en hunne goederen, die in 1581 aan de hervormde kerk in gebruik gegeven waren en van de geestelijke goederen, op den volgenden grond. Vóór de hervorming — zóó betoogden zij — waren wij een volk met één religie. Daarna is er scheuring gekomen, ten gevolge waarvan de sterkste partij de zwakste beheerschte en zich de geestelijke goederen, die aan allen toebehoorden, toeëigende. Thans keert echter de geheele natie, krachtens eene nieuwe omwenteling, tot het rechtvaardige standpunt terug, de geestelijke goederen weer aller eigendom te doen zijn. Strikt genomen zouden zij onderling moeten verdeeld worden. Nu dit echter niet mogelijk is, worden zij nationaal verklaard en wordt aan het wetgevend lichaam opgedragen er ten nutte van het vaderland over te beschikken.

Doch ook tegen dit standpunt kwam er in de nationale vergadering krachtig verzet. Het nationaal verklaren der geestelijke goederen en gebouwen werd niet meer of minder dan als nationale diefstal gekwalificeerd.

Met groote nauwkeurigheid werd over den oorsprong en de bestemming dier goederen gesproken ten bewijze dat nationaal-verklaring niet geoorloofd was. De zoogenaamde kerkelijke of geestelijke kantoren, — dat is de publieke kas, waaruit de kerkedienst en de kerkleeraren der hervormde kerk op sommige plaatsen geheel, op andere gedeeltelijk en bij wijze van suppletie worden onderhouden en bezoldigd — waren gevormd deels uit rijke goederen van kloosters, abdijen en capittels enz., deels uit kerkelijke pastorie- en vicariegoederen. De oorsprong van beide soorten goederen is gelegen in legaten, donaties, erfmakingen, zooals het heette „tot heil der ziel” en „tot opbouw der kerk”, alsmede in inzamelingen en bijdragen van gemeenten in steden en dorpen. Beide soorten waren opgelegd tot godsdienstig gebruik, de eerste voor een meer algemeen kerksbelang, de tweede tot een meer bepaald nut voor bijzondere kerkgemeenten.

Ten tijde der hervorming nu zijn de eerste soort goederen door de overheid aangeslagen met de uitdrukkelijke bepaling ze, overeenkomstig hunne oorspronkelijke bestemming, tot kerkelijke en godsdienstige doeleinden te besteden. De tweede soort goederen, plaatselijke eigendommen van de verschillende kerkgemeenten in steden en dorpen, werden, met goedvinden der eigenaars, onder het beheer dierzelfde overheid geplaatst, met geen ander oogmerk en onder geene andere voorwaarde dan om voortaan uit de geestelijke kantoren te genieten wat tot onderhoud van den kerkedienst en tot bezoldiging van kerkleeraren noodig was.

Wat deze laatstgenoemde goederen aangaat, hebben de eigenaars deze derhalve te goeder trouw onder de geestelijke kantoren gebracht, zonder ooit het recht van eigendom prijs te geven. Daaronder behooren er ook, die, *na* de hervorming, door bezitters van heerlijkheden of uit legaten en dergelijke of uit inzamelingen of bijdragen der gemeenten, het eigendom van ééne bepaalde kerkgemeente zijn geworden. En al zijn nu de gevoelens der eigenaars omtrent kerk en kerkedienst veranderd, zoo kan een derde, namelijk de natie, hieraan nooit het recht ontleenen om zich van die plaatselijke gebouwen of goederen, tot geestelijke doeleinden bestemd, onder den één of anderen wettigen titel meester te maken. Te schreeuwer onrecht zou dit zijn, nu men alle andere kerkgemeenten, behalve de hervormde, hare locale eigendommen liet behouden.

En wat de andere geestelijke goederen, die tot een meer algemeen kerksbelang waren opgelegd, betreft, deze konden nooit nationaal genoemd worden in dezen zin, dat zij het eigendom waren van de natie, als geheel der leden van den burgerstaat. Zij waren en bleven kerkelijk eigendom, en konden, hoogstens onder alle christelijke kerkgenootschappen, naar evenredigheid van het aantal van elks leden, worden verdeeld.

Met klem kwam men er tegen op, dat men de hervormden, die te goeder trouw steunden op het genot van kerkelijke eigendommen, door hunne voorvaderen bij eene algemeene hervorming verkregen en behouden, op de nakomelingen overgegaan, door de plechtigste vredesverdragen¹), capitulatiën en satisfactiën verzekerd, door een ongestoord bezit van meer dan twee eeuwen bevestigd en vergaard, door den Staat beschermd en door eene menigte van rechterlijke vonnissen beslist, thans van dit alles wilde berooven. Is het wonder dat men in dien gedachtengang zelfs van nationalen diefstal sprak?

Deze argumenten tegen de nationaal-verklaring der plaatselijke eigendommen en de daaraan verbonden goederen en fondsen bleken van die beteekenis te zijn, dat men daartoe niet durfde overgaan. Na breede discussies werd den 25^{en} Mei 1797 besloten

¹) Men haalde hierbij art. 3 en 43 van het verdrag van Munster aan.

het volgend artikel op te nemen : „Alle Kerkgebouwen en Pastory-huizen, welke vóór den jare 1581 binnen deze Republiek aanwezig geweest zijn, met de Goederen en Fondsen, bestemd tot derselven onderhoud, worden door de Natie erkend, te zijn Eigendommen van de gezamenlijke Ingezetenen en bewooneren van elke Stad, Dorp of Plaats, in welke dezelve gelegen zijn, zonder onderscheid van eenig Kerkgenootschap”. In een volgend artikel werd dan bepaald, dat omtrent het gebruik dier kerkgebouwen en pastorieën de ingezetenen onderling zoodanige schikkingen moesten treffen als met de rechtvaardigheid en billijkheid overeenkwamen.

Had men alzoo de nationaal-verklaring van kerken en pastorieën verijdeld, niet zoo gelukkig slaagde men ten aanzien van die der geestelijke goederen en fondsen. Nog werd eene krachtige poging gedaan om haar te voorkomen. Een voorstel werd te elfder ure ingediend om de geestelijke goederen en fondsen, die sinds 1581 gebracht waren onder provinciale administraties, door het wetgevend lichaam vóór het einde van het derde jaar na de aanneming der constitutie onder eene algemeene nationale administratie te doen brengen, ten einde daaruit eerst en vooraf te laten betalen alle schulden, waarmede al de kerkgebouwen bezwaard waren, en verder zoodanige subsidies voor minvermogene armenkassen of andere pieuze stichtingen en oogmerken daaruit te voldoen, als waartoe aan het wetgevend lichaam door eenig gemeentebestuur behoorlijke verzoeken zouden worden gedaan. Het mocht echter niet baten, alhoewel men van roomsche zijde ook wèl eenigszins dien kant uit wilde.

Men wees er namelijk van die zijde op, dat de geestelijke goederen, vóór het begin der reformatie, aan roomsche corpora en gestichten, juist omdat zij roomsch waren, gemaakt zijn. Dit bleek, naar men meende, uit de bindende voorwaarden, waaronder zij gegeven waren, en die alleen door roomschen konden worden vervuld, zooals bij stichtingen aan Capittels en Abdijen de verplichting om „ter daaglijks Choor te komen”, of bij de stichting van Vicariaten die van het brengen van „een daaglijksche mis”. Is het nu juist dat de staat die goederen nooit heeft aangeslagen, maar zich alleen de administratie daarover heeft voorbehouden, dan is de eigendom aan de roomschen gebleven om er het geestelijk vruchtgebruik volgens de bedoeling der gevers van te genieten. Echter was men van roomsche zijde geneigd afstand van deze „aloude pretensiën” te doen, mits, ter bevordering eener broederlijke vereeniging tusschen alle godsdienstige genootschappen, alle, naar evenredigheid van het aantal hunner leden, in het genot van die goederen konden deelen. Zij ook wenschten dus geen nationaal-verklaring, maar eene algemeene aanwending ad pios usus. Voor hun deel werd er dan ook door hen van genoten.

Men ging hierop echter bijna niet in. Alleen werd in het voorbijgaan opgemerkt, dat hier te lande van ouds her tot de 16de eeuw niet

het tegenwoordig roomsch-catholiek kerkgenootschap bestaan heeft, maar een algemeen Christelijke kerk. Bij de splitsing echter door de reformatie, had zich door de aanneming van besluiten van sommige kerkvergaderingen, in 't bijzonder door die van Trente, de roomsch-catholieke gezindte en door de verwerping daarvan en de aanneming van andere leerstellingen, die van lutherschen, gereformeerden, Mennisten enz. gevormd. De goederen, vóór dien tijd aan de kerk geschonken, behoorden dan ook volstrekt niet alleen aan de R. C.-kerk in haren tegenwoordigen vorm, maar aan de verschillende kerken, waarin zich die ééne algemeene christelijke kerk in Nederland had gesplitst. Bovendien werd nog geantwoord op de opmerking, dat de condities, waaronder die goederen waren geschonken, alleen door roomschen konden worden nagekomen en deze dus eigenlijk weer aan de roomschen behoorden te komen, dat „alle beding zijne bepaling vindt, zoowel in het zedelijk als in het natuurlijk onmogelijke, en het dus eene ongerijmdheid is, zo men verder gaande beweerden wil, dat deeze vermaken ook daarenboven nog in dien zin en onder zulk eene voorwaarde aan deeze Ingezetenen, als aan Roomschegezinden, zouden geschied zijn, dat zelfs dan, wanneer zij, of hunne nakomelingen, immer hieromtrent veranderen mogten van godsdienstige denkbeelden, zij door de overtuiging van hun gemoed in deezen te volgen, alle gegeven recht van eigendom hier zouden verliezen”. Maar, afgescheiden van deze losse opmerkingen, liet men verder het roomsche standpunt voor wat het was.

En zoo was het eigenlijk met al de bezwaren, die tegen de nationaal-verklaring in het midden werden gebracht. Men had den mond vol van de gelijkheid van rechten van alle gezindten; van de moeilijkheid om die goederen gelijkelijk onder allen te verdeelen; van de consequenties, waartoe de scheiding van kerk en staat noopte; van het noodwendig ophouden met de betaling van de traktementen der predikanten van de gereformeerde kerk, nu zij geen „publique Ambtenaars” meer waren. Dagen lang werd op datzelfde aanbeeld geslagen. Maar geen enkel pleidooi werd gevoerd tot staving van het recht van den staat om goederen, aan de kerk ad pios usus geschonken, tot zich te trekken. In hoogdravende taal werden leuzen opgeheven en theorieën toegejuicht, maar onder het dwepen met de rechten van den mensch, werden rechten, in de historie geworteld, als het ware met voeten getreden. De nationaal-verklaring der geestelijke goederen was de overwinning van een loutere getals-meerderheid.

Wanneer wij thans den inhoud resumeeren van den achtsten titel van het ontwerp van constitutie van 1797, voor zoover deze over den godsdienst handelt, blijken daarin de volgende beginselen te zijn vastgesteld.

Voorop staat de afscheiding der kerk van den staat. Geen burgerlijke voor- of nadeelen zijn meer aan de belijdenis van eenigen gods-

dienst verbonden. Daarmede vervallen natuurlijk alle prerogatieven van de leden der voormaals heerschende kerk. De staat kent zelfs geen kerk als een afzonderlijk soort inrichting of genootschap meer. Alle inrichtingen, ter bevordering van Godsdienst, Deugd en goede Zeden en alle Genootschappen, die hier toe strekken, staan onder gelijke bescherming der wet.

De historische kerken zijn genootschappen ter bevordering van godsdienst, deugd en goede zeden als alle andere, die tot hetzelfde doel worden opgericht; zij worden zelfs in de tweede plaats en na „inrichtingen” opgenoemd, die hetzelfde beoogen. Het staat alle kerkgenootschappen vrij, binnen de daartoe bestemde gebouwen hunne gemeenschappelijke godsdienstoefeningen te houden, mits „met ontsloten deuren”. Dit laatste klinkt zonderling, waar men begonnen was, in naam van vrijheid en gelijkheid, de scheiding van kerk en staat te eischen. Ditzelfde geldt van het verbod eenig teeken van kerkelijke waardigheid of bediening, of ordekleeders van eenig godsdienstig genootschap, buiten het kerkgebouw, te dragen. Duidelijk blijkt hieruit, dat zoodra deze staatslieden den invloed der kerk in eenigerlei vorm begonnen te vreezen, zij gereed stonden het met de hooggeprezen vrijheid niet te nauw te nemen.

De overige artikelen van het ontwerp hadden alle betrekking op de geldelijke verhouding van den staat tot de kerk.

Voorop stond de regel, dat ten behoeve van geen enkel godsdienstig genootschap meer betalingen uit nationale of departementale of plaatselijke kassen of uit lasten, door de burgerij als zoodanig gedragen, zouden geschieden. Daartegenover werden alle bezittingen en inkomsten, die godsdienstige genootschappen en kerkgemeenten sinds 1581 door vrijwillige beschikkingen, donaties, collecten, aankoop of opbouw hadden verkregen, als hun wettig eigendom erkend en voor altijd aan hunne vrije beschikking overgelaten. Eene andere regeling werd voorgesteld ten aanzien van kerkgebouwen en pastorieën, die vóór 1581 hier te lande bestonden, evenals ten aanzien van de goederen en fondsen, die bestemd waren voor hun onderhoud. Deze worden het eigendom niet van godsdienstige genootschappen en kerkgemeenten, maar van de gezamenlijke ingezetenen en bewoners van de plaats, waar zij zich bevinden, onverschillig tot welk genootschap zij behooren. Naar den eisch van rechtvaardigheid en billijkheid moeten zij hunne schikkingen omtrent het gebruik er van maken. Andere geestelijke goederen en fondsen, die sinds 1581 onder nationale, provinciale of kwartierlijke administraties gebracht zijn, worden noch het eigendom van bepaalde godsdienstige genootschappen en kerkgemeenten noch van de gezamenlijke ingezetenen en bewoners van de ééne of andere plaats, maar staatseigendom en zullen vóór het einde van het derde jaar na de aanneming de constitutie, onder eene algemeene nationale administratie worden gebracht.

Bij wijze van overgangsbepaling wordt aan de predikanten der hervormde kerk, die, op het oogenblik van de invoering der constitutie, in dienst zijn, gedurende hun diensttijd hun traktement als pensioen gewaarborgd¹⁾. Ditzelfde geldt van predikanten van andere gemeenten, voor zoover zij door de bepalingen omtrent hunne bezittingen en inkomsten of door suppressie van eenige buitenlandsche geestelijke corporaties in hunne gewone inkomsten zijn benadeeld. Ook het kindergeld zou voor de genoemde hervormde predikanten doorgaan. Hetzelfde zou het geval zijn met de traktementen of pensioenen, die emeriti-predikanten en predikantsweduwen bij de invoering der constitutie genoten. Ook zouden predikanten, die, thans in dienst, later om zwakheid van lichaam of geest, hun ambt neerlegden, en van het wetgevend lichaam op hun verzoek, pensioen kregen, behouden wat zij onder het vorig gouvernement hadden genoten. Hetzelfde werd aan de weduwen van deze emeriti en leeraren verzekerd.

In één geval zou de staat echter de hervormde kerk, ten minste gedurende de eerste zes jaren, na de invoering der constitutie, financieel blijven steunen. Wanneer namelijk de ééne of andere gemeente haren leeraar verloor en niet bij machte was een anderen leeraar te krijgen en zich niet kon combineeren met eene naastbijgelegen gemeente, mocht zij bij het wetgevend lichaam het oude traktement als subsidie aanvragen. Maar — zooals wij reeds zeiden — zou dit na zes jaren een einde nemen.

Na eenigen tijd zou dus elke geldelijke band tusschen staat en kerk worden verbroken.

Zeer donker zag het er voor de hervormde kerk uit. En dat zowel in- als uitwendig. Wat het eerste betreft, heerschte er zeer veel onkunde met betrekking tot de leer. De band, die velen aan de kerk verbond, bestond ook toen bij hen alleen in het in haar gedoopt zijn en het een enkele maal bijwonen der prediking. Slap was over het algemeen de kerkelijke tucht en onmachtig scheen zij tegenover de sabbatschennis, het ergerlijke leven, het vloeken, waaraan velen harer leden zich schuldig maakten. In de groote gemeenten vooral trok het aanzienlijk aantal onechte kinderen, dat gedoopt werd, gedurig de aandacht, en reeds in die dagen was het een veel voorkomend verschijnsel, dat personen alleen de kerk bezochten, wanneer één hunner kinderen werd gedoopt. Tot het lidmaatschap der kerk werden velen toegelaten, die het niet waardig waren,

¹⁾ Uit den „Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden” van 1797 blijkt dat het aantal gereformeerde Hoog- en Nederduitsche en Engelsche gereformeerde predikanten hier te lande toen 1521 bedroeg. Daarbij zijn niet gerekend de 51 predikanten, toen wonende in de landen, die aan de fransche republiek waren afgestaan, als Maastricht en het land van over Maaze en Staats-Vlaanderen. Er waren bovendien 312 doopsgezinde, 43 remonstrantsche en 51 luthersche predikanten.

en over het lichtzinnig afgeven van attestaties werd hier en daar ernstig geklaagd. En hoevele spotters liet men kerkelijk met rust! Zelfs schreef iemand in die dagen openlijk, dat de hervormde kerk zijner dagen verachtelijk werd en voor zichzelf en bij anderen.

Met den uitwendigen toestand was het ook in elk opzicht droevig gesteld. Vele gemeenten bleven voortdurend herderloos bij gebrek aan leeraars. De lust bij de jeugd om theologie te studeeren nam zeer af. Door de eene of andere staatkundige partij, die beurtelings de bovenhand had, werden verschillende predikanten van hunne bediening ontzet. De keuze van leeraars werd meer bepaald door hunne staatkundige richting dan door hunne bekwaamheid en geschiktheid voor hun ambt. Door dit alles verloor dit laatste aan invloed en waarde. De vervreemding van de kerk werd daardoor zeer in de hand gewerkt. Daarbij kwam nu de veranderde houding van den staat, waardoor de beteekenis der kerk in veler schatting sterk verminderde. De bijzondere bescherming, die zij tot dien tijd van staatswege had genoten, nam een einde. De besluiten van hare hooge vergaderingen werden niet meer door den staat bekrachtigd. De openbare eeredienst werd niet meer door het plechtig geluid der klokken aangekondigd. Den leeraren werd verboden met de teekenen hunner waardigheid in het openbaar te verschijnen. Is het wonder, dat waar de kerk aan dergelijke schokken bloot stond, men vreesde dat wanneer nu ook nog de goederen en inkomsten, waaruit de leeraren tot heden waren betaald, voor nationaal eigendom werden verklaard, aan haar een doodelijke slag zou worden toegebracht?

Toch kan men niet zeggen dat van kerkelijke zijde het gevaar voldoende werd ingezien. Wél was men sinds Mei 1796 eenigermate werkzaam om te pogen door eenparigheid van handelen zooveel mogelijk de naderende onheilen te keeren, maar verder dan tot de benoeming van eene commissie, als centrum van correspondentie, kwam het niet. Te meer was dit te verwonderen, omdat verschillende roomschen er thans op uit waren om in geschriften de nationale vergadering te bewerken in de richting van nationaal-verklaring der geestelijke goederen. Eene uitzondering moet hier echter gemaakt worden, voor de gedeputeerden van de synode der hervormde gemeenten in Gelderland, die in een uitvoerig, bezadigd en degelijk geschrift de zaak der hervormden verdedigden tegen een advies, dat op den gelderschen landdag op 27 September 1796 van roomsche zijde met betrekking tot kerken en armen-goederen was uitgebracht. Overigens echter deed men zoo goed als niets.

Alleen kwamen te Utrecht op 11 April 1797 zeventien hervormde predikanten en één waalsch predikant bijeen om te overwegen of er ook iets ten behoeve der hervormde kerk bij de nationale vergadering kon worden gedaan. Deze mannen waren: de predikanten J. W. Tilanus van Harderwijk, W. L. Krieger van 's-Gravenhage, H. Donker van Ouderkerk aan den IJssel, A. Rutgers

van Haarlem, G. Rijk van Nieuwendam, A. Drijfhout van Middelburg, P. H. van Lis van Tholen, A. van den Berg van Arnhem, G. Masman van Utrecht, F. G. Imminck van Thamen, H. Rappardus van Nederhorst den Berg, T. H. van den Honert van Nichtevecht, P. Gibbon van Vreeland, B. Rickma van Wijk bij Duurstede, A. Wesselius van Huizum, J. Rutgers van Kampen, Z. Bachiène van Groningen en J. S. Robert, waalsch predikant van Amsterdam. Het resultaat hunner besprekingen bestond hierin dat een adres aan de nationale vergadering zou worden verzonden, waarin de belangen van godsdienst en kerk werden bepleit. Den 25^{en} Mei kwam dit stuk bij de vergadering in. Het had dus nog al lang geduurd, voordat men er mede gereed was. Maar het oefende hoegenaamd geen invloed meer uit op de beslissingen van genoemd staatslichaam. Juist toch op dien dag was men met de artikelen, die handelen over de verhouding van den staat tot godsdienst en kerk, gereed gekomen. Het stuk werd dan ook voor notificatie aangenomen en terzijde gelegd. Wèl moet er èn aan de energie in èn aan het raderwerk van de kerk in die dagen veel hebben ontbroken, dat zij bij het overwegend belang, dat voor haar toen op het spel stond, zoo weinig deed en dan nog een zoo trage actie ontwikkelde.

Een oogenblik scheen het alsof er licht in deze duisternis daagde. Met een groote meerderheid werd het ontwerp-staatsregeling bij volksstemming verworpen. Kort nadat de nationale vergadering weder bijeen was gekomen, ging nu de bovengenoemde commissie van correspondentie aan het werk tot het opstellen van een memorie, als grondslag voor gemeenschappelijke adressen.

In dit stuk werd er op gewezen dat de nationale vergadering niet, ter wille van eene minderheid van dissenters, de belangen der gereformeerden, die twee derde der natie uitmaakten, uit het oog mocht verliezen. Om die reden reeds ging het niet aan, hun de geestelijke goederen, die meer dan twee eeuwen door de gereformeerden waren bezeten en die door de grondleggers der republiek tot godsdienstig gebruik waren aangewezen, te ontnemen. Op publiek gezag waren destijds die goederen dienstbaar gemaakt aan den toen aangenomen hervormden godsdienst en het onderhoud der hervormde leeraren; dientengevolge had het genootschap der hervormden daarop door possessie een wettig recht van eigendom. Men heeft dit dan ook nimmer durven aantasten. Nooit heeft de natie als zoodanig eenig recht van eigendom op die goederen gehad en het zou derhalve de onbillijkheid zelve zijn ze nationaal te verklaren. Onder die goederen zijn er ook vele, die door giften, legaten en erfmakingen tot een godsdienstig gebruik zijn bestemd; andere, die door vonnissen van gerechtshoven aan den gereformeerden godsdienst zijn toegewezen; weder andere, die „door de Oppermagt des Volks” vroeger aan dien godsdienst zijn geschonken. Het gaat niet aan om de hervormde kerk, die dit

alles langs wettigen weg verkreeg, daarvan te berooven. En allerm minst om dit te doen bij politiek decreet zonder dat de gereformeerden gelegenheid hebben gehad hunne bezwaren daartegen in te brengen. Zoo men het recht der gereformeerden op die goederen betwist, zal de tusschenkomst van den rechter moeten worden ingeroepen, te meer daar die goederen door verschillende titels, op onderscheiden tijd en wijze zijn verkregen en dus omtrent elk van deze een bijzonder onderzoek noodig is.

Deze memorie komt verder op tegen verschillende argumenten, die worden gebezigd ter verdediging van het onttrekken aan de hervormden van de inkomsten der geestelijke goederen. Aan het eenzijdig bevoorrechten door de overheid van de hervormde kerk, zeide men, moest een einde komen. Maar men vergat dat de gereformeerden vroeger gedwongen zijn geworden om het beheer hunner fondsen, die zij ook zelf hadden gestijfd, aan de ééne politieke administratie over te geven. Ware dit niet geschied, dan zou het beheer bij het kerkgenootschap zelf gebleven zijn en niemand er aan denken het hem te ontnemen, en nog minder om hem ten laste te leggen dat het uit 's lands kas wordt onderhouden. Ook vergete men niet dat de overheid zelf, door die centrale administratie, als het ware den ijver der hervormden om te zorgen voor het onderhoud hunner leeraren heeft tegengehouden. Men werd namelijk geheel onkundig gelaten van den staat der fondsen en in den waan gebracht dat de overheid die zaak voor goed voor hare rekening nam. Ware dit niet het geval geweest, zoo zouden onze vaders, die zoovele godsdienstige gestichten hebben gebouwd, ongetwijfeld ook voor fondsen voor predikanten hebben gezorgd.

In de tweede plaats werd de tegenwerping beantwoord als zouden de bedoelde fondsen niet toereikend zijn om daaruit de predikanten te onderhouden en het rijk daarom uit zijn kas moeten suppleeren. Men wees er namelijk op dat vele geestelijke goederen vroeger ten gemeenen beste zijn besteed en de geestelijke kantoren menigmaal belangrijke sommen in 's lands schatkist hebben gestort. Ja nog kort geleden had men in Gelderland geestelijke goederen, tot ondersteuning van 's lands financiën, en in Utrecht verschillende domeingoederen, die oorspronkelijk behoord hadden tot de geestelijke goederen van dit gewest, voor hetzelfde doel verkocht. Wanneer dus op dit oogenblik het rijk suppleerde, dan deed het niets dan voor een deel teruggeven wat het zelf uit die goederen had genoten. Ook vergat men niet er op te wijzen dat de reformatie ons land in vele opzichten groot heeft gemaakt, ook hierdoor dat vele vreemde delingen uit Frankrijk, Brabant, Vlaanderen en elders hier hunne industrie overbrachten en daardoor 's lands financiën verbeterden, en dat het billijk was dat bij de groote vermeerdering van behoefte aan leeraren, die daardoor ontstond, ook de overheid, die er zooveel door profiteerde, haar aandeel in de kosten hiervan voor hare rekening nam.

Ten derde wordt het bezwaar onder de oogen gezien, waarmede men het recht der hervormden op de geestelijke goederen meende te kunnen ontzenuwen, namelijk dat den roomschen daarop een wettig recht van eigendom toekomt. Men voert daartegen aan, dat den roomschen nimmer een uitsluitend recht daarop toekwam, omdat die goederen aan de *nationale kerk in Nederland* zijn geschonken, ten deele zelfs voordat de leer der roomsche kerk hier was doorgedrongen. Zij waren gegeven aan de catholieke, dat is aan de algemeene christelijke kerk ter eere Gods. En zij bleven daaraan in den vorm der gereformeerde kerk behooren, toen men bij de vredes-handeling te Breda besloot zich aan het catholiek geloof te houden en alleen de grove misbruiken te verwerpen om Gode en den koning elk het zijne te geven. Bovendien merkte men op dat de roomschen, bij de eerste schikkingen na de reformatie niet van hun aandeel in die goederen zijn beroofd, maar een gedeelte aan de roomsche kerk en hare geestelijkheid bleef. En dit voorrecht zouden de roomschen ongetwijfeld behouden hebben, indien zij niet aan den staat ontrouw geworden en den koning van Spanje getrouw gebleven waren. Trouwens, de menschievendheid onzer vaderen kwam zelfs toen nog uit, daar men geestelijke corporaties van roomschen buiten ons land hare inkomsten uit de geestelijke goederen liet behouden. Als men daarbij eens vergeleek wat den hervormden in roomsche landen werd en is aangedaan !

Na aldus de verschillende tegenwerpingen tegen het recht der hervormden op de geestelijke goederen te hebben beantwoord, besluit de memorie met te vorderen ten eerste : dat volgens artikel 3 van het tractaat van den munsterschen vrede ieder zal behouden en gebruiken wat hij thans bezit, en dus elk godsdienstig genootschap zal blijven in de possessie van de goederen en eigendommen, die daaraan sinds onheuglijke tijden toebehoord hebben en bezeten worden. Mocht men uit hoofde van de gedecreteerde scheiding van staat en kerk de geestelijke goederen niet langer onder politiek beheer willen houden, dan wenschte men dat zij aan de kerk zouden worden afgegeven om door eene commissie harerzijds te worden beheerd, gelijk zulks bij andere kerkgenootschappen geschiedt. Daaruit zou blijken dat men alle godsdienstige genootschappen onder gelijke bescherming van de wet plaatst en niet den ondergang van den hervormden godsdienst bedoelt.

Ten tweede dringt de memorie er op aan dat de eerste dag der week, die door alle christenen tot den plechtigen godsdienst wordt afgezonderd, daartoe afgezonderd blijve en dat de plakATEN worden gehandhaafd, die in de verschillende gewesten van tijd tot tijd tot dat doel zijn gepubliceerd.

En ten laatste wenscht zij dat nimmer voor de jeugd de gelegenheid ontbreke om in de gewone scholen zoodanig godsdienstig onderwijs te ontvangen, als tot hiertoe is gegeven, voor zooveel dit, zonder aanstoot of ergernis te geven aan kinderen van andere gods-

dienstige begrippen, gevoeglijk kan plaats hebben, hetzij op afzonderlijke uren hetzij onder zoodanige bepalingen, als men noodig zal vinden, en dat daarin door geen nieuw in te voeren schoolreglementen of verbod van de gewone school- en gebedengeboeken eenige verandering zal worden gebracht; en verder dat ook op de gewone hoogeschoolen moet worden gezorgd dat zij, die zich voor den dienst der kerk voorbereiden, het noodige onderwijs van kundige hoogleeraren ontvangen in de verschillende talen en wetenschappen, die noodig zijn om straks met vrucht de kerk te kunnen dienen.

Tot hiertoe de memorie.

Van het maken van dit stuk tot grondslag eener gemeenschappelijke actie der hervormde kerk is echter in die ernstige dagen niets gekomen. Ook toen bleek eenparigheid van handelen in deze kerk niet wèl mogelijk. Ieder ging zijn eigen weg. Amsterdam zond vier en zestig eensluitende rekwesten in, nopens de te maken bepalingen op de kerkelijke en geestelijke goederen in de aanstaande constitutie. Uit Gelderland, Overijssel, Drente en Zuid-Holland kwamen niet minder dan 261 rekwesten in; uit Noord-Holland 146. Ook de roomschen zaten echter van hunne zijde niet stil en stelden al spoedig tegenover de duizenden handteekeningen der hervormden de hunne. De nationale vergadering scheen reeds terstond over vele dier adressen ontstemd. Er waren zelfs leden, die, omdat hier en daar gezegd werd dat men de constitutie weder moest verwerpen, als zij geen voor de kerk bevredigende bepalingen bevatte, deze adressen in de prullemand wenschten te zien geworpen. Zoover ging de groote meerderheid echter niet, en zij stelde ze dan ook in de handen van de commissie voor de nieuwe constitutie. Maar op 26 Januari 1798, na den bekenden coup d'état, bleek de stemming in de vergadering voor de ingekomen adressen en de wenschen der hervormden veel ongunstiger. Opnieuw kwam de vraag aan de orde, naar aanleiding van weder ingekomen rekwesten, of men ze in de handen der commissie stellen dan wèl of men ze eenvoudig ter zijde leggen zou. En het voorspelde voor den gang der zaken reeds weinig goeds, dat toen tot het laatste werd besloten. Men meende dat deze vergadering zich niet meer had te houden aan den vroegeren verkeerd geachten maatregel om de adressen in handen der commissie te stellen. Al die rekwesten toch konden niets anders dan haat en nijd tusschen de ingezetenen veroorzaken. Die tweedracht moest worden voorkomen. Besloten werd de adressen buiten deliberatie te houden ¹⁾, dat wil zeggen ze in het archief te deponeren en geen rekening te houden met de motieven, door de hervormden ter verdediging hunner belangen aangevoerd. Op den weg door hen aangewezen, om den rechter over den eigendom der geestelijke en kerkelijke goederen te doen beslissen, werd door deze tweede nationale

¹⁾ Dagverhaal dl. 7 bldz. 457—459.

vergadering geen stap gezet. Deze tweede Nationale vergadering, die, ten gevolge van den met steun der fransche regeering voorspoedig volbrachten staatsgreep van 22 Januari 1798, een zeer unitaristisch en democratisch karakter droeg, had reeds in de vergadering van dienzelfden dag eene nieuwe commissie voor de vervaardiging van het plan eener nieuwe constitutie benoemd. Zij bestond uit zeven leden, de heeren Ockerse, Konijnenberg, Hoffman, van Zonsbeek, Nolst, Fokker en Guljé. In de vergadering van 25 Januari werd, namens een aantal leden, door den heer Rant, een voorstel ingediend, dat de voornaamste beginselen bevat, waarop de nieuwe constitutie zou moeten berusten en dat als een soort instructie voor de zoeven vermelde commissie bij haar werk zou moeten dienen. In dit voorstel, dat door de vergadering werd aangenomen, komt met betrekking tot de verhouding van staat en kerk niet veel voor. Het verklaart dat voorrechten gegrond op „belijdenis van eenige onderscheiden Godsdienstoeffeningen” lijnrecht aanloopen „tegen de natuurlijke Rechten van den Mensch”; dat de constitueerende Vergadering nimmer zal „afwijken van het heilzame stelsel der afscheiding der Kerk van den Staat”; dat de „constitutie de vrijheid der Godsdienstoeffening binnen de openbaare Gebouwen en Kerken beschermen zal”; dat zij „vernietigt alle geprivilegeerde Godsdienstige en andere Corporatiën”. Dit zijn dus niets dan algemeenheden, van vroeger reeds voldoende bekend, die ons geheel in het onzekere laten omtrent de bijzondere bepalingen, die de constitutie, in zake de geldelijke verhouding van staat en kerk, zou bevatten.

Deze concept-constitutie werd reeds den 6^{en} Maart door de commissie aan de vergadering aangeboden; op den 15^{en} Maart kwam het in behandeling. De vraag of het ontwerp in 't algemeen beantwoordde aan de grondbeginselen, die door de vergadering op 25 Januari, bij het aannemen van het voorstel-Rant, waren vastgesteld, werd eenstemmig bevestigend beantwoord. In diezelfde vergadering van 15 Maart werd de commissie van zeven, die het ontwerp had samengesteld, met nog zeven leden (de heeren van Lokhorst, Midderigh, Costerus, Nuhout van der Veen, C. Visser, Janssen en Sanders van Wel) aangevuld. Aan deze aldus samengestelde commissie zouden op den volgenden dag de consideraties, die men op het ontwerp nog mocht hebben, moeten worden medegedeeld. Dien 16^{en} Maart kwam men ook reeds gereed met het onderzoek der ontvangen opmerkingen, zoodat in de vergadering van 17 Maart daaromtrent rapport kon gedaan worden. In deze zelfde bijeenkomst werd, nadat dit geschied was, het geredigeerd ontwerp bij titels gelezen, in deliberatie gebracht en goedgekeurd. Als de voorzitter daarna de vraag stelt of de vergadering nu dit alzoo veranderd ontwerp van staatsregeling verklaart te zijn de Constitutie, welke aan de vrije beslissing der bataafsche natie, in hare grondvergaderingen opgekomen, zal worden aangeboden, weerklinkt daarop een eenparig „ja”, en weergalmt in de zaal en van tribunes en loges het

„Leve de republiek, leve de constitutie voor het bataafsche volk.” Op 23 April daaraanvolgend keurde een zeer groote meerderheid, bij volksstemming, het ontwerp goed. Den 24^{en} Mei trad de nieuwe staatsregeling in werking.

Formeel is er allereerst, op het stuk van den godsdienst, tusschen het ontwerp van 1797 en de staatsregeling van 1798, een onderscheid. Deze laatste kent geen afdeeling meer „Over den godsdienst”. Onder de „Burgerlijke en Staatkundige Grondregels” bevat zij enkele artikelen (19—23), die de algemeene verhouding van den staat tot den godsdienst en de kerk regelen, terwijl in de „Additioneele Artikelen tot de acte van staatsregeling”, de financiële betrekking tusschen staat en kerk geregeld en afgewikkeld wordt, (artt. 1—6).

Onder die „Burgerlijke en Staatkundige Grondregels” wordt als artikel 19 het oude algemeen inleidend artikel 18 van het ontwerp van 1797 in hoofdzaak voorop geplaatst. Alleen wordt de clause: „De Maatschappij, eerbiedigende de erkentenis aan het bestaan van een Opperwezen” verwijderd, en daarentegen aan de bepaling, dat de maatschappij ten opzichte van ieders vrijheid, om God te dienen naar de overtuiging van zijn hart, aan allen gelijke zekerheid en bescherming verleent, voor het eerst de voorwaarde toegevoegd: „mids de openbaare orde, door de Wet gevestigd, door hunnen uiterlijken eerdienst nimmer gestoord worde”. Uit de afdeeling „Over den godsdienst” in het ontwerp van 1797, zijn naar die „Burgerlijke en Staatkundige Grondregels” de artikelen verhuisd, die zeggen dat geen burgerlijke vóór- of nadeelen aan de belijdenis van eenigen Godsdienst — of, zooals het nu luidt: aan de belijdenis van eenig Kerkelijk Leerstelsel — zijn gehecht; dat de gemeenschappelijke Godsdienst-oefening wordt verricht binnen de daartoe bestemde gebouwen, en wél met ontsloten deuren; en dat niemand met eenig ordeskleed, of teeken, van een kerkelijk genootschap, buiten zijn Kerkgebouw zal verschijnen. Opvallend is het, dat terwijl het ontwerp bij voorkeur het begrip „kerk” elimineerde en van „godsdienstige genootschappen” sprak, de staatsregeling van 1798 alleen van „kerkgenootschap” en „kerkelijk genootschap” gewaagt. In een nieuw artikel wordt dan eindelijk het beginsel der finale financiële scheiding tusschen staat en kerk aldus geformuleerd: „Elk Kerkgenootschap zorgt voor het onderhoud van zijnen Eerdienst, deszelfs Bedienaaren en Gestigten” (art. 21). Daarop volgen in de Additioneele artikelen verschillende overgangsbepalingen met betrekking tot de betaling van traktementen van predikanten en van pensioenen van emeriti en predikantsweduwen, benevens bepalingen omtrent de nationaal-verklaring der geestelijke goederen en de verdeeling der kerkgebouwen en pastoriehuizen.

Al deze bepalingen waren voor de hervormde kerk veel ongunstiger dan die in het ontwerp van 1797.

Waren in het laatstgenoemde alleen de geestelijke goederen en

fondsen nationaal verklaard, die sinds 1581 onder de nationale, provinciale of kwartierlijke administratie gebracht zijn, nu deed men het alle, waaruit te voren de traktementen van leeraren of hoogleeraren der voormaals heerschende kerk waren betaald, ook voor zoover zij niet onder genoemde administratie hadden gestaan, dus alle pastoralia zonder onderscheid. Alleen mocht elk lichaam of iedere gemeente, die de noodige bewijzen voor eigen aanspraken op die goederen en fondsen meende te bezitten, deze bij het vertegenwoordigend lichaam ter nadere beslissing inleveren.

Waren in het ontwerp van 1797 alle kerkgebouwen en pastorieën, die vóór 1581 hier te lande bestonden, tot eigendom der gezamenlijke ingezetenen en bewoners verklaard van de plaats, waar zij zich bevinden, thans worden alle kerken en pastorieën der hervormde kerk, voor zoover zij, door aanbouw uit de afzonderlijke kas der gemeente, geen bijzondere en wettige eigendommen zijn, aan de beschikking van elk plaatselijk bewind overgelaten. Niet aan de gezamenlijke bewoners, maar aan den magistraat, die dan tusschen alle kerkgenootschappen binnen zes maanden, na de aanneming der staatsregeling, een vergelijk tracht te treffen. De grondslag van dit vergelijk is overal plaatselijk het grootst aantal leden der onderscheidene kerkelijke genootschappen, hetgeen dan de relatieve meerderheid van zielen uitmaakt. Deze heeft de voorkeur in zake de naasting van kerk en pastorie. Daarvoor betaalt zij aan de andere kerkgemeenten in die plaats, naar evenredigheid van het aantal harer leden, een zekere som. De genaaste gebouwen blijven eigendom dier gemeenten, die er voor betaald hebben, met de verplichting ze te onderhouden. Alleen worden alle torens en klokken van de kerken tot eigendom der burgerlijke gemeenten verklaard.

Uit deze bepalingen blijkt duidelijk welk een ander standpunt de wetgever van 1798 dan die van 1797 innam. Laatstgenoemde had geschroomd zich in te laten met de kerkgebouwen en pastoriehuizen, benevens de daarbij behoorende goederen en fondsen, en slechts de algemeene bepaling opgenomen dat zij, voor zoover zij uit den tijd vóór 1581 waren, aan de gezamenlijke bewoners van de plaats, waar zij stonden, toebehoorden en deze onderling het gebruik ervan moesten regelen. De overheid wilde kennelijk hare handen niet steken in het wespennest der plaatselijke eigendommen. De wetgever van 1798 doet echter het tegenovergestelde. Hij geeft de beschikking er over aan den magistraat, bindt dezen daarbij aan bepaalde regels, en wijst aan de burgerlijke gemeenten den eigendom van torens en klokken toe. Hij beslist, welke kerkgemeente kerken en pastorieën naasten kan. In één woord : hij handelt met de kerken en pastorieën, alsof de staat eigenaar was. De overheid beschikt er over gelijk over de geestelijke goederen, zooveel mogelijk ten bate van allen. Want wie naast, moet vergoeding geven aan de andere kerkgemeenten. Het eenig onderscheid bestaat hierin dat de geestelijke goederen en fondsen van hunne oorspronkelijke bestemming

worden vervreemd, terwijl kerken en pastorieën in 't algemeen voor den eeredienst bewaard blijven. Practisch kon dit ook echter wèl niet anders. Maar hoe consequent de staat overigens het beginsel toepast dat hem kerkgebouwen en pastorieën toekomen, blijkt wèl uit de beschikking omtrent torens en klokken. De overheid zal voortaan beslissen wanneer en op welke wijze het klokkenspel zal worden gehoord.

Ten aanzien der kerkelijke goederen of gemeente-eigendommen, die, door vrijwillige gift, erfmaking, inzameling of aankoop, door eenig kerkgenootschap zijn verkregen, waren de wetgevers van 1797 en 1798 van gevoelen, dat deze zijn wettig eigendom moesten blijven. Het ontwerp van 1797 sprak van „godsdienstige genootschap en kerkgemeenten”; de staatsregeling van 1798 alleen van „kerkgenootschap”. Dit laatste schijnt dus de beteekenis te hebben van het geheel zoowel als van zijne deelen. Deze uitlegging wordt bevestigd door wat wij verder in de staatsregeling van 1798 lezen. Dat zij het woord „kerkgenootschap” gebruikt van het geheel, blijkt reeds duidelijk uit de artikelen 21 en 23 (in dit laatste staat: kerkelijk genootschap), waar het geen andere beteekenis kan hebben; en wat de additioneele artikelen betreft, uit het feit, dat zij de uitdrukking „kerk” alleen bezigen, wanneer zij spreken van de „voormaals Heerschende Kerk”. Wanneer zij alle kerken tezamen op het oog hebben, spreken zij niet van de „kerken”, maar van de „kerkgenootschappen” of „eenig kerkgenootschap”. De plaatselijke kerk wordt uitdrukkelijk „gemeente” of „kerkgemeente” genoemd. Hieruit volgt dat wanneer het woord „kerkgenootschap” in plaatselijken zin wordt genomen, daarmede altijd aan eene gemeente, als deel van het geheel, is gedacht. Men sprak dan van een eigendom van het kerkgenootschap, als eigendom van een onderdeel van het geheel ¹⁾.

Maar voor het overige is ook de staatsregeling van 1798 weder slechter voor de hervormde kerk dan het ontwerp van 1797. Hierin werd aan alle leeraren in vasten dienst der kerk hun traktement levenslang, als pensioen, verzekerd, terwijl volgens de staatsregeling van 1798 aan de hervormde gemeenten nog slechts de eerstkomende *drie* jaren de gewone traktementen der leeraren, bij wijze van pensioen, zouden worden uitgekeerd. In het ontwerp van 1797 behielden alle emeriti en predikantsweduwen hun pensioen, terwijl in de staatsregeling van 1798 er de beperking was bijgevoegd, dat dit slechts het geval zou zijn, indien zij konden aantoonen, buiten hun pensioen geen zes honderd gulden jaarlijksch inkomen te hebben en tevens hunne verknochtheid aan de tegenwoordige orde van zaken konden bewijzen.

Alle overige gunstige bepalingen van het ontwerp 1797, zooals die van de artikelen 750*b*, 751 en 752, werden zelfs geheel gemist.

¹⁾ Zie over de beteekenis van het woord „kerkgenootschap” in de concept. wet van 1797 en in de staatsregeling van 1798 uitvoerig beneden.

Maar afgescheiden daarvan moest deze wet, vooral in hare additioneele bepalingen, tot zeer veel moeilijkheden en onzekerheid aanleiding geven, zoowel om de lacunes, die zij bevatte, als van wege de onduidelijkheid van artikel 6 der additioneele artikelen en den daarin te kort gestelden termijn van zes maanden, die voor het treffen van een vergelijk tusschen de kerkgenootschappen aan ieder plaatselijk bewind was aangewezen.

Wat het eerste, de gapingen in de wet, betreft, herinneren wij er aan, dat zij niets inhield omtrent prebenden, cappelarijen en soortgelijke beneficiën, waarvan de inkomsten niet tot betaling van leeraren en hoogleeraren der voormaals heerschende kerk werden besteed. Toen dan ook na de goedkeuring van evengenoemde staatsregeling door sommige patronen de goedkeuring hunner collaties werd gevraagd, verklaarde de constitueerende vergadering, representeerende het bataafsche volk, dat verzoek niet strijdig met de constitutie. De commissie, te dezer zake benoemd, verklaarde te wenschen, dat ook deze goederen nationaal verklaard waren geworden; nu dit echter niet was geschied, kon het verzoek niet worden geweigerd. Men had ze kennelijk vroeger bij het maken van de wet vergeten. Voortaan hield het vertegenwoordigend lichaam de goedkeuring dier collaties aan zich. Verder kwam men echter niet met de regeling van deze zaak. Want wel werd den 16^{en} Juli 1799 besloten zoo spoedig mogelijk ten opzichte van vicariën billijke schikkingen te maken, gelijk in overeenstemming met de tegenwoordige orde van zaken behoort, ten einde het misbruik te voorkomen dat met betrekking tot de beschikkingen over de goederen en effecten, die tot die vicariën en prebenden behooren, tot hiertoe is gemaakt, doch hiervan is inderdaad niets gekomen. Men ging op den weg der goedkeuring van de collaties voort, al kwam er het beding bij, dat dit geschiedde tot zoolang het wetgevend lichaam uitspraak zou doen over het in werking brengen van de artikelen vier en vijf der staatsregeling.

Dit is echter nimmer geschied.

De leemte, die in dit opzicht in de wet bestond, werd niet aangevuld. Maar veel grooter waren de moeilijkheden, die voortsproten uit de vaagheid en onduidelijkheid van artikel 6 en uit den daarin te kort gestelden termijn van zes maanden, die voor het treffen van een vergelijk tusschen de kerkgenootschappen aan elk plaatselijk bewind was aangewezen.

De moeilijkheden namen dan ook een zoodanigen omvang aan, dat het Intermediair Uitvoerend Bewind zich genoopt zag bij publicatie van 12 Juli 1798 eene nadere regeling tot uitvoering van bedoeld artikel 6 vast te stellen.

Daarin werd bepaald dat de verschillende gemeentelijke besturen beginnen moesten van elk kerkgenootschap ter plaatse eene opgave te vragen van het aantal zijner leden. Voorts moesten zij door onpartijdige deskundigen, leden van onderscheidene kerkgenootschappen, de waarde laten taxeeren van elk der kerkgebouwen en pastoriehui-

zen der hervormde kerk, voor zoover zij niet, door aanbouw, uit de afzonderlijke kas der gemeente, bijzondere en wettige eigendommen waren. Daarbij moesten de kerkgenootschappen de jaarlijksche kosten der gewone reparaties dier gebouwen en huizen opgeven, alsmede de baten, lasten en schulden daarvan. Op grond van een en ander moest het gemeentebestuur dan een schikking, naar billijkheid, voorstellen. Uitvoerig werd nu in de publicatie aangegeven, wat er in een dergelijk plan van schikking moest voorkomen :

a eene opgave van de waarde, waarop elk kerkgebouw en pastoriehuis is getaxeerd, alsmede van het bedrag der kosten van de gewone reparaties, en der baten, schulden en lasten dier gebouwen en huizen ;

b een voorstel van hetgeen het naastende kerkgenootschap aan de andere gemeenten naar evenredigheid van het aantal harer leden zal moeten uitkeeren ;

c een voorstel hoe met betrekking tot de in de kerkgebouwen en pastoriehuizen gevonden stoelen, banken en dergelijke zal worden gehandeld, voor zoover deze geen bijzonder eigendom van den een of ander zijn.

d een voorstel hoe in het vervolg zal te handelen zijn ten opzichte van begraafplaatsen in de kerkgebouwen en bij de pastoriehuizen, zowel van die welke aan particulieren als van die aan de kerken toebehooren.

e en eindelijk eene opgave en een voorstel van al wat kan dienen tot recht verstand van zaken en tot vergemakkelijking van de toestemming aller kerkgenootschappen eener plaats en tot voorkoming van het ontstaan van geschillen in de toekomst.

Een dergelijk schikkingsplan moest dan door het gemeentebestuur aan elk kerkgenootschap ter plaatse ter hand gesteld worden ; de verschillende kerkgenootschappen waren verplicht binnen drie weken te antwoorden of zij er genoeg mede namen. Keurden zij het plan goed, dan werd er een behoorlijk contract gesloten ; in het tegenovergestelde geval, trachtte het gemeentebestuur de bedenkingen in der minne uit den weg te ruimen. Indien dit laatste niet gelukte, liet men de zaken in statu quo, tot de bijeenkomst van en de beslissing door het vertegenwoordigend wetgevend lichaam.

Bij deze publicatie van 12 Juli 1798 bleef het echter, om willekeur bij de toepassing van artikel 6 tegen te gaan, niet. In genoemd stuk was een paar maal sprake geweest van de verplichte opgave van de „baten” der kerkgebouwen en pastoriehuizen. Wat was hieronder te verstaan ? Werden hiermede de goederen en fondsen bedoeld, die bij die gebouwen en huizen behoorden, en waarover, vreemd genoeg, de staatsregeling van 1798 had gezwegen ? Men tastte hier in het onzekere, doch een besluit der eerste kamer van 30 November 1798 hief deze onzekerheid op. Daarin toch werd de verklaring gegeven, dat door de baten, in de publicatie van 12 Juli bedoeld, verstaan worden de voordeelen en inkomsten, die de kerk-

gebouwen en pastoriehuizen uit de daarbij behorende goederen genieten. Tegelijk bepaalde het besluit, dat de fondsen en andere kerkelijke goederen, die bij de inbezitneming van de kerkgebouwen en pastoriehuizen door de hervormden, daarbij behoorden en speciaal tot onderhoud daarvan dienden, met en benevens de kerkgebouwen en pastoriehuizen aan het naastende kerkgenootschap zouden overgaan met de predikstoelen, orgels, stoelen, banken en wat meer uit de genoemde fondsen en goederen was aangeschaft. Daarmede was dus beslist, dat wie het kerkgebouw en het pastoriehuis hield of kreeg, ook de daarbij behorende goederen en fondsen behouden of krijgen zou. Artikel 6 der additioneele artikelen moet dus gelezen worden alsof er stond : „Alle Kerk-Gebouwen en Pastory-Huysen der voormaals Heerschende Kerk, en de goederen en fondsen daarbij behorende” enz. Reeds de commissie, in wier handen de concept-staatsregeling van 1798 was gesteld, had voorgesteld in artikel 6 achter de woorden „Pastory-Huysen der voormaals Heerschende Kerk” te lezen : „met goederen tot derzelver onderhoud alleen behorende” ¹⁾. Toen was dit echter niet overgenomen. Wellicht wilde men destijds daaromtrent nog geene definitieve beslissing nemen. Deze nam men eerst den 30^{en} November 1798.

Ook bleek spoedig dat de termijn van zes maanden in artikel 6 veel te kort was gesteld. Verschillende gemeentebesturen waren buiten machte om binnen dien tijd de zaak tot een goed einde te brengen. Het uitvoerend bewind maakte met het oog daarop den 11^{en} October 1798 eene proclamatie openbaar, waarin gezegd werd dat „de bepaalde zes maanden-tijd niet als peremptoir kan worden verstaan”. Echter moesten de gemeentebesturen in elk geval vóór 1 November van dat jaar de beschikking entameeren of de belanghebbenden vóór dien datum hunne aanspraken doen gelden ; in geval dit niet geschiedde, werden de tegenwoordige bezitters voor goed eigenaars. Indien de gemeentebesturen niet slaagden in hunne bemoeienissen om tusschen de kerkgenootschappen eene schikking tot stand te brengen, moesten zij, uiterlijk binnen vier weken nadat de belanghebbenden zich tot het voorgestelde vergelijk ongenegen verklaard hadden, de gemaakte bedenkingen aan het Vergegenwoordigend lichaam mededeelen, hetwelk dan eene beslissing nemen zou.

¹⁾ De verschillende amendementen dier commissie vond ik op een los stuk papier in het Rijksarchief. Onder deze behooren de woorden : „uit 's Lands Kas” achter „bij wijze van Pensioen” in artikel 1, en verder het slot van art. 3 „en bewijzen toonen van hunne verknogtheid aan de tegenwoordige orde van zaken.” Een ander amendement om aan het slot van artikel 1 te lezen : „wordende aan de vaderlandsliefde der gemeenten ten duurste aanbevolen zig, zoo spoedig mogelijk, in staat te stellen om de mededeeling van hetzelfde pensioen te doen ophouden” werd afgewezen.

Eindelijk werd in dezelfde publicatie van 11 October 1798 gezegd, dat de uitdrukking „leden der onderscheidene kerkgenootschappen”, die tot verschillende uitlegging aanleiding had gegeven, verstaan moest worden van „alle personen, zonder onderscheid van jaaren, eene Godsdienstige Gezindte toegedaan, of bij eenig Kerkgenootschap erkend wordende als tot hetzelfde te behooren, zonder dat Doop-Belijdenis of eenige andere formaliteiten worden vereischt, om mede in de berekening van de relative meerderheid der zielen te worden toegelaten”. Het woord „leden” werd derhalve zoo ruim mogelijk opgevat.

Doch met deze verschillende nadere verklaringen waren de moeilijkheden en de strijd niet ten einde. In verschillende plaatsen kon men tot geen vergelijk komen. Vooral in Amsterdam was dit het geval. Het gemeentebestuur stelde zich op het standpunt dat de kerkgebouwen der voormaals heerschende kerk stadseigendom en de daarbij behorende fondsen stadsfondsen waren. Daaruit vloeide voort, dat het hervormd kerkgenootschap zich, ter verkrijging van den eigendom, noch op de exceptie in artikel 6 „voor zoover zij, door aanbouw uit de afzonderlijke Kas der Gemeente, geene bijzondere en wettige eigendommen zijn” kon beroepen, noch op den eigendomstitel, waarvan artikel 5 spreekt. De hervormde gemeente te Amsterdam kwam hiertegen in verzet. Zij maakte allereerst onderscheid tusschen de oude kerken van vóór de hervorming, namelijk de Oude en Nieuwe kerken, de St. Olofs-kapel of Oude-Zijds- en de Nieuwe-Zijdskapel, en de kerken die na de hervorming gebouwd waren. Wat de eerstgenoemde betreft, deze waren gebouwd door de ingezetenen tot uitoefening van hunnen christelijken godsdienst en tijdens de hervorming gehandhaafd als het eigendom van de groote meerderheid hunner, tegenover de minderheid, die hunne geestelijke gemeenschap verliet. De laatstgenoemde kerken waren wél op kosten der stad Amsterdam gebouwd, maar dit was niet geschied bij wijze van voorschot of leening; zonder eenige voorwaarde waren zij aan het hervormd genootschap in vollen eigendom geschonken. Niet minder scherp kwamen de hervormden er tegen op, dat de stad nu de fondsen en kassen van al die kerken tot zich wilde trekken, met het oog op den onderstand voor onderhoud, omdat de stad hiervoor reeds vroeger gelden ontvangen had, krachtens artikel 11 van het verdrag, dat in 1581 tusschen de staten en de stad Amsterdam was gesloten, en dat aldus luidde: „Amsterdam zou, tot onderhoud der Kerken met de lasten en renten daarop staande, behouden alle de Kerkelijke goederen”. De stad was dus reeds op grond daarvan tot dat onderhoud verplicht en mocht hiervoor geen nieuwe inkomsten van de kerk eischen.

Het gemeentebestuur ontkende van zijn kant het eigendomsrecht der kerk. Wat de kerkgebouwen uit den tijd vóór de hervorming betreft, te hunnen aanzien kon de eenige exceptie, die de staatsregeling in artikel 6 op den regel, dat zij plaatselijk eigendom

werden, noemde, namelijk dat zij uit de kas der kerkelijke gemeente waren gebouwd, niet gelden. Want zij waren door de roomschen opgericht en betaald. Ten aanzien van de andere kon die uitzondering evenmin gelden, omdat de stad ze had bekostigd. Doch ook gold artikel 5 niet, omdat de stad de kerken niet als gift aan de hervormden had afgestaan, maar slechts het gebruik ervan aan hen had verleend bij wijze van privilegie wegens het toenmalig verband tusschen kerk en staat. Dit privilegie nu kon ingetrokken worden en was ingetrokken door de staatsregeling van 1798. En wat de verplichting der stad tot onderhoud der kerken betreft volgens artikel 11 van het verdrag van 1581, deze kon, aldus oordeelde het gemeentebestuur, niet verder gaan dan de waarde der kerkelijke goederen, die aan de stad waren toegewezen.

In dien strijd mengden zich natuurlijk ook de roomschen, die vooral de engelsche kerk op het Begijnhof te Amsterdam begeerden. Verschillende nota's werden van hunnentwege ingediend. Maar zoowel van de zijde der hervormden als vanwege het Vertegenwoordigend lichaam, waarbij de zaak gebracht was, werd met het nemen eener beslissing gedraald. En toen eindelijk het geheele dossier van re- en duplieken door het gemeentebestuur van Amsterdam bij het Wetgevend lichaam was ingezonden, werd het wèl onmiddellijk, op 23 Maart 1801, aan de commissie voor kerkelijke zaken der eerste kamer om consideratie en advies ter hand gesteld, maar nog voordat zij tot een slotsom kwam, was de nieuwe staatsregeling van 16 October 1801 tot stand gekomen met de voor de hervormden zoo gunstige bepaling: „Ieder Kerkgenootschap blijft onherroepelijk in het bezit van hetgeen met den aanvang dezer eeuw door hetzelfde wierd bezeten.”

Daarmede was dit vraagstuk overal waar men niet tot eene minnelijke schikking was gekomen, ten gunste der hervormden beslist.

Echter had zich buiten Amsterdam in verschillende gemeenten der hervormde kerk een sterke neiging getoond om schikkingen met het oog op den nieuwen toestand te treffen, en eene zoo gunstig mogelijke uitlegging van genoemde artikelen te verkrijgen. En vormden zich dientengevolge verscheidene plaatselijke commissies van gemeentelieden. Doch spoedig reeds bleek het wenschelijk deze in min of meer onderling verband te brengen. In December 1798 begon de commissie te Dordrecht een voorstel in dien geest aan die in Den Haag te doen. Bij missive van 28 Maart 1799 en geteekend door J. C. van der Kemp werd dientengevolge tot de gecommiteerden uit de onderscheidene gemeenten in Holland, en ook tot die te Hoorn, het verzoek gericht om uit hun midden een of twee personen te willen afvaardigen tot het bijwonen eener vergadering omtrent de algemeene belangen der hervormde kerk, in welke vergadering preliminair de volgende punten zouden worden behandeld:

1°. of men met hoop op goeden uitslag eene correspondentie of gemeenschappelijke wijze van werkzaamheden zou kunnen daar-

stellen, en zoo ja, op hoedanige wijze die zou kunnen worden begonnen, 't zij meer algemeen, 't zij volgens Provinciale Synodale of andere verdeling ;

2°. de objecten dier gezamenlijke werkzaamheden, en of daartoe niet zouden behooren : *a.* de beschouwing omtrent de kerkgebouwen in het algemeen b.v. het in rekening brengen van zoodanige onkosten als door de hervormde gemeenten tot instandhouding der kostbare en voor haar dikwijls veel te groote gebouwen waren besteed, en die door haar nooit zouden zijn gemaakt, bijaldien zij hadden kunnen denken, dat zij die of zouden verliezen of niet dan titulo oneroso zouden behouden ; *b.* de aanspraak op geestelijke goederen en fondsen, en zoo ja, in hoeverre die te extenderen en in welken vorm dit te doen ; *c.* het maken van schikkingen, of het daarstellen van fondsen, die bij verlies of ongenoegzaamheid van gereclameerde geestelijke goederen en fondsen tot instandhouding van den openbaren godsdienst in aanmerking zouden komen ; *d.* de overweging, of en in hoeverre zou kunnen worden gesustineerd, dat de Staat de verzorging der armen op zich heeft genomen en de bijzondere gemeenten daarvan zouden behooren te worden ontlast, die verzorging zijnde overgelaten aan den Staat ;

3. alle zoodanige punten als waarover ieder zou vermeenen dat ten algemeenen nutte met algemeen overleg zou behooren te worden gediscussieerd.

Het gevolg van deze aanschrijving was dat op 16 en 17 April 1799 in Den Haag, ten huize van Mr. H. van Alphen in het Westeinde, gecommitteerden uit Dordrecht, Delft, Gouda, Schiedam, Den Haag, Hoorn en Utrecht samenkwamen om, over samenwerking, van gedachten te wisselen. Het is niet onwaarschijnlijk, dat deze samenkomst was bespoedigd naar aanleiding van het aannemen van het voorstel van de commissie tot de kerkelijke zaken op 20 Maart 1799 door de eerste kamer, om het Uitvoerend Bewind te verzoeken ten spoedigste een voorstel aan dat college te doen op welke wijze het vierde artikel „ten meesten nutte” in werking kon worden gebracht. In die samenkomst van gecommitteerden uit genoemde plaatsen besloot men de commissiën uit de classicale steden, ressorteerende onder de zuid- en noordhollandsche synoden, te verzoeken, zoo spoedig mogelijk met elkander over deze aangelegenheid onderlinge besprekingen te houden ; te Utrecht dezelfde pogingen te doen, en eindelijk te beproeven om in andere synodale ressorten, gelijk mede in Zeeland, tot hetzelfde resultaat te komen. Men hoopte dan uit al die onderscheidene lichamen uit elk gewest een algemeen lichaam te vormen, hetwelk in het belang van geheel de hervormde kerk werkzaam zou kunnen zijn.

Voordat men evenwel opnieuw samenkwam, was het antwoord van het Uitvoerend Bewind op het verzoek der eerste kamer van 20 Maart bekend. Den 7^{en} Mei kwam dit met een voorstel, dat, in overleg met den agent van financiën, was opgemaakt.

Het antwoord begon met de mededeeling dat de betalingen van de traktementen en pensioenen van de leeraren en hoogleeraren der voormaals heerschende kerk, alsmede die tot onderhoud der kerkgebouwen, tot heden uit een zestal fondsen geschieden. *Ten eerste* : onmiddellijk uit 's lands kas ; *ten tweede* : uit nationale of voormalige gewestelijke domeinen, waarvan de inkomsten speciaal tot dat doel dienen, dus betalingen ook uit 's lands kas ; *ten derde* : uit goederen, hetzij tot heden onder administratie van bijzondere gemeenten, ofschoon niet van plaatselijke herkomst, hetzij onder beheer van voormalige Heeren van plaatsen, hetzij onder beheer van predikanten, hoogleeraren, kerkmeesters of kerkeraden zelf ; *ten vierde* : uit goederen, herkomende van den vorst van Nassau en nu nationaal verklaard ; *ten vijfde* : uit zoodanige goederen, welker vruchtgebruik, bij den vrede van Munster, aan de nu gesupprimeerde geestelijkheid in Brabant en elders is gelaten ; *ten zesde* : uit verschillende heerlijke goederen, als die van den keurvorst van de Paltz, en andere bijzondere goederen daartoe bestemd.

Deze fondsen zijn het dus, die ingevolge artikel 4 tot een algemeen fonds voor nationale opvoeding en verzorging der behoeftigen behooren te worden gevormd.

Het treft ons dat hier door het Uitvoerend Bewind de goederen, die dienen tot onderhoud van kerken en pastorieën, tot de geestelijke goederen van artikel 4 worden gebracht. Want al is het waar, dat artikel 6 er geen gewag van maakt en dat onderhoud voortaan ten laste wordt gebracht der gemeente, waaraan die gebouwen worden toegewezen, zoodat het den schijn heeft alsof de goederen tot onderhoud van kerken en pastorieën onder artikel 4 en buiten artikel 6 vallen, zoo was toch bij besluit der eerste kamer van 30 November 1798 uitdrukkelijk bepaald, dat onder kerkgebouwen en pastorieën, ook de goederen en fondsen daarbij behoorende, moesten worden begrepen. Het is waarschijnlijk, dat het Uitvoerend Bewind daarop wilde terugkomen, omdat de goederen tot onderhoud van leeraren en kerken dikwijls in die mate ineenliepen, dat zij bezwaarlijk te schiften waren. Doch hoe dit zij, al deze goederen en fondsen moesten, naar het voorstel van het Uitvoerend Bewind, onder de gewone domein- en staatsinkomsten worden gebracht. Verder moesten alle besturen, kerkmeesters, kerkeraden, leeraren en bijzondere administrateurs worden gelast al de goederen en fondsen over te brengen onder de administrateurs of rentmeesters, die daarvoor zouden worden aangewezen. Ook wat uit deze goederen tot dusverre tot onderhoud van kerken en godshuizen werd verstrekt, vervalt aan de natie. Voor zoover de betalingen geschieden uit de goederen van Nassau, moest hiermede worden voortgegaan tot 1801, als wanneer zij uit 's lands kas zouden worden gedaan. Omtrent de fondsen uit diverse heerlijke goederen onder zes genoemd, kon het Uitvoerend Bewind nog niets voorstellen. Alleen zou nu reeds kunnen worden besloten dat alle uitkeeringen op de

goederen van de voormalige geestelijkheid in de gewezen Oostenrijksche Nederlanden of particuliere personen en grondeigenaars tot betaling van leeraren, hoogleeraren, onderwijzers, kosters en anderen, of tot onderhoud van kerkgebouwen en pastorieën van het voormaals heerschende kerkgenootschap bestemd, jaarlijks aan het land zullen moeten worden voldaan, om daaruit vooreerst de traktementen en pensioenen van zoodanige personen te voldoen, en vervolgens tot het door de staatsregeling bestemde doel te worden gebruikt.

Op deze wijze meende het Uitvoerend Bewind dat de nationaal-verklaring van alle geestelijke goederen, gelijkelijk en zonder onderscheid, zou moeten plaats hebben. Wie daartegen bezwaar maakte op grond van vermeend recht van eigendom of vruchtgebruik kon daarvoor de bewijzen bij het vertegenwoordigend lichaam overleggen. Nog één maatregel stelde bij dit alles het Uitvoerend Bewind voor. Het achtte het namelijk billijk, dat de gemeente, die volgens artikel 6 een kerkgebouw of pastorie kreeg, ook de schulden overnam, ten minste tot de volle waarde van het kerkgebouw of de pastorie, en onder zoodanige verzekering, als de schuldeischers zullen meenen noodig te hebben, en dat wanneer deze niet toereikend mocht zijn, het surplus eerst ten laste der goederen zou kunnen komen.

Aan het slot van zijn voorstel gaf het Uitvoerend Bewind de eerste kamer in overweging, zooveel mogelijk alle geestelijke goederen te verkoopen en de opbrengst te brengen onder de gewone nationale administraties. Het kon met het oog daarop gemachtigd worden om in den loop van 1800, nadat de goederen waren genationaliseerd, en bekend was, tot welk bedrag de betalingen aan de leeraren en hoogleeraren geschieden, daarvan een staat op te maken en aan het Vertegenwoordigend Lichaam in te leveren. Het besluit kon dan worden genomen om het bedrag, dat die staat aanwijst, als het zuiver bedrag der tegenwoordige traktementen en pensioenen van de leeraren en hoogleeraren der voormaals heerschende kerk, op de jaarlijksche begrooting der staatsuitgaven, als een vasten en onveranderlijken post, te brengen tot het bestrijden van de kosten der nationale opvoeding en ter verzorging der behoeftigen. Dit fonds zou dan nimmer mogen worden verminderd, doch vermeerderd worden met de vrijvallende pensioenen, en de inkomsten der thans bestaande academies, om van deze laatste die, welke bij een finale organisatie van dit gedeelte van het schoolwezen, zullen blijven bestaan, te onderhouden. Men ziet dat het Uitvoerend Bewind zich in het voorjaar van 1799 geheel op het standpunt plaatste van de tweede nationale vergadering, die de staatsregeling van 1798 had tot stand gebracht. Het nam zelfs een krasser standpunt in dan de eerste kamer op 30 November 1798 had ingenomen. Van consideratie met de kerk was geen sprake. Onder de geestelijke goederen werd gebracht wat men slechts meende er onder te kunnen brengen. Het recht van reclame werd binnen de meest enge grenzen

teruggebracht. Dit alles bewees, dat, al was de omwenteling van 12 Juni 1798 schijnbaar een reactie tegen de heftige unitarissen geweest zij in waarheid geen overwinning der gematigden kon heeten. Men had dien dag alleen aan de politiek van de onderdrukking een einde gemaakt; de revolutie was toen afgelopen, maar de geest, die het staatsbestuur doordrong, bleef dezelfde. Dit bleek onder meer uit genoemd voorstel van het Uitvoerend Bewind, bestaande uit T. R. E. van Haersolte, van Hooff, T. Ermerius, A. W. Hoeth en Besier. Dit voorstel van het Uitvoerend Bewind werd bij besluit van 15 Mei 1799 in handen van de commissie voor de kerkelijke zaken gesteld.

Het trof voor de kerkelijke mannen gelukkig, dat zij in de vroeger vermelde vergadering van 16 en 17 April te Den Haag bepaald hadden hunne volgende bijeenkomsten te houden op 21 Mei. Want nu was het voorstel van het Uitvoerend Bewind bekend en kon men daarmede zijn winst doen. Het verwondert ons dan ook niet dat de meeste classicale steden uit de provinciën Noord- en Zuid-Holland, hunne afgevaardigden hadden gezonden, namelijk: Dordrecht, Delft, Leiden, Gouda, Rotterdam, Schiedam, Gorinchem, Den Haag, Breda, Haarlem, Hoorn, Enkhuizen, Edam. Deze allen verklaarden zich te vereenigen tot waarneming van de algemeene belangen van den hervormden godsdienst in ons vaderland en de instandhouding van de openbare uitoefening daarvan. Men besloot hiertoe de aangevangen werkzaamheden door meer geregelde correspondentie en vergaderingen voort te zetten, en ook te trachten de nog afwezige classicale steden, benevens nog meerdere gemeenten, onder de beide genoemde synoden ressorteerende, voor het beoogde doel te winnen. Op 16 Juli 1799 zou men opnieuw te 's-Gravenhage samenkomen. Zelfs stelde men reeds een agendum voor die bijeenkomst op. Allereerst zou men de vraag behandelen of er iets, en zoo ja, wat er zou kunnen worden gedaan ten opzichte van de geestelijke goederen en kerkgebouwen. De gecommitteerden van Dordrecht, Gouda en Den Haag¹⁾ werden ter voorbereiding daarvan aangewezen. Ten tweede zou men bespreken op welke wijze door financiële schikkingen het best zou kunnen worden gezorgd voor de instandhouding van den openbaren hervormden godsdienst. Dit punt werd in handen gesteld van de gecommitteerden van Rotterdam, Gorinchem en Haarlem²⁾. En eindelijk zou men overwegen welke middelen ter hand zouden kunnen worden genomen om aan het hervormd wezen in ons land zoodanige vastigheid en vereeniging te geven of te

¹⁾ De H.H. van Tets van Goudriaan, voor Dordrecht; van Wijn en Hardenberg voor Gouda, en van Alphen, Mollerus en van der Kemp voor den Haag.

²⁾ De H.H. van Charante voor Rotterdam, van Meerten en Kneppelhout voor Gorinchem, en Teding van Berkhout en de Waal Malefijt voor Haarlem.

doen behouden als tot bevordering van den godsdienst noodig is. Hierover zouden de gecommiteerden van Delft, Leiden, Den Haag en Hoorn rapporteeren ¹⁾. Aan de deputaten der zuid- en noord-hollandsche synode zou van dit alles worden kennis gegeven.

En zoo kwam men dan, volgens afspraak, weder samen op 16 Juli 1799. De voorzitter Mr. Hieronymus van Alphen opende de bijeenkomst met een uitvoerige toespraak ²⁾. Hij verblijdde zich dat in Holland aanvankelijk een zekere eenheid op kerkelijk gebied was tot stand gekomen, al betreurde hij het dat er nog gemeenten uit dat gewest zich onttrokken en in de andere synodale ressorten zulk een eenheid ontbrak. Want de tijdsomstandigheden noopten de hervormden tot eenheid van handelen. Allereerst om te zorgen dat de leer niet verminkt of verbasterd werd, en de openbare godsdienstoefeningen niet werden verlaten; voorts dat het der kerk aan geen geschikte, waardige en naar de omstandigheden des tijds geoefende en beproefde leeraars ging ontbreken, en de jongelingschap daartoe gelegenheid ontvange op seminaria of kweekscholen om zich volledig te oefenen in alles wat van een leeraar in dien tijd en naar de tegenwoordige vorderingen in de wetenschappen kan worden begeerd; verder dat de onvermogende gemeenten geldelijk zouden worden gesteund, en eindelijk dat de zending in de vaderlandsche koloniën niet werd vergeten. In verband hiermede drong hij sterk aan op het stichten en behoorlijk administreeeren van fondsen, die uit vrijwillige contributies werden samengebracht.

In de vergadering werd daarna medegedeeld, dat een zeer sympathiek schrijven van de deputaten der zuidhollandsche synode voor haar streven was ingekomen. Een concept-brief voor de classen van Woerden en Over-Rhijnland, Alkmaar en Amstelland, om deze tot deelneming aan deze actie op te wekken en hen het voorbeeld der andere classen te doen volgen, werd voorgelezen en vastgesteld. Vervolgens kwam het eerste vraagpunt, zooals dit in de vergadering van 21 Mei was geformuleerd, aan de orde en werd besloten, overeenkomstig het rapport door de gecommiteerden van Dordrecht, Gouda en den Haag samengesteld, een adres te richten aan de eerste kamer van het vertegenwoordigend lichaam der bataafsche republiek, waarin ten eerste betoogd werd dat de hervormde christenen in ons land in het algemeen, alsmede de verschillende gemeenten, uit wier naam het adres verzonden werd, in het bijzonder recht van eigendom hebben op de fondsen en goederen, waaruit zij de betalingen voor hunne predikanten en andere onkosten voor hunnen openbaren godsdienst genieten, en ten andere dat noch de staatsregeling van 1798 noch de additioneële artikelen beletten of belet-

¹⁾ De H.H. van Schuilenburg en Scholten voor Delft, Manloo en Wijckerheld Bisdom voor Leiden, van Alphen, Mollerus en van der Kemp voor den Haag en H. van Stralen voor Hoorn.

²⁾ De heer van der Kemp was tot secretaris benoemd.

ten kunnen, om de hervormden in het gemeen en adressanten in het bijzonder in het genot dier rechten te handhaven.

Wat het tweede aan de orde gestelde punt betreft, op welke wijze door financieele schikkingen het best zou kunnen worden gezorgd voor de instandhouding van den openbaren godsdienst, wilden de gecommiteerden van Rotterdam, Gorinchem en Haarlem, dat onverwijld de noodige maatregelen zouden worden getroffen tot het bijeenbrengen van penningen en het aanvankelijk formeeren van een fonds, ten einde daaruit niet alleen hare huishoudelijke onkosten voor het onderhoud van den godsdienst, op de minst kostbare wijze berekend, van nu af aan, te kunnen voldoen, maar tevens ook, om in de meer algemeene en gemeenschappelijke behoeften der vaderlandsche kerk, naar eene nader saam te stellen opgave, te helpen voorzien. Hiermede ging de vergadering accoord en elk nam op zich in zijne gemeente deze zaak te bevorderen.

Omtrent het derde punt werd nog geen rapport uitgebracht.

Het bleek opnieuw hoezeer men er op gesteld was den kring der deelnemers uit te breiden en ook gemeenten in andere synodale ressorten voor de zaak te winnen. Daarvoor werd eene commissie benoemd, bestaande uit de heeren D. R. Wijckerheld Bisdom, H. van Alphen en H. van Stralen Jr., die naar den stand van zaken in die ressorten zou informeerden en een of meerdere concept-missives, daarvoor bestemd, voor de volgende vergadering zou concipieeren.

Verreweg het belangrijkste besluit der vergadering echter was dat onder punt 1 bedoeld, hetwelk strekte om het vertegenwoordigend lichaam in te lichten omtrent de rechten der hervormden op de geestelijke goederen en fondsen. Een hoogst gewichtig adres is dientengevolge samengesteld, waarvan wij den korten inhoud laten volgen.

Het betoog der hervormden tot het staven van hun recht op de geestelijke goederen in het algemeen rustte vóór alles op den grond, dat deze tot op den tijd de hervorming noch het eigendom der geestelijkheid noch der natie waren, maar dat der kerk. Nu en dan mocht deze of gene vorst sommige goederen, die de geestelijkheid zich ten onrechte had toegeëigend, haar hebben ontnomen, aan het beginsel dat geestelijke goederen geene nationale goederen zijn, bleef men getrouw. Wél kon het den schijn hebben alsof aan de geestelijkheid, voor welke bijzondere goederen tot haar onderhoud werden verzameld, de eigendom daarvan toekwam, maar inderdaad was dit niet het geval. Zoodra zij toch de bevoegdheid tot het bekleeden van hun ambt verloren, legde de kerk voor hunne opvolgers beslag op die inkomsten en toonde daarmede zich als eigenares te beschouwen. De kerk was en bleef de eenige eigenares, hetzij als geheel hetzij in de kerkgemeenten als haar deelen.

Men vergete echter niet dat destijds de kerk in het westen zich nog in hare eenheid openbaarde. De tegenstelling tusschen roomsche kerk en andere kerken werd dáár vóór de reformatie niet gekend.

Eerstgenoemde was voor allen de christelijke kerk. Wie derhalve goederen of gelden aan de kerk schonk, deed dit niet bepaald aan de roomsche kerk in onderscheiding van andere kerken, maar aan de christelijke kerk in haar destijds in het westen alleen bekenden vorm. Vandaar dan ook dat de bedoelde giften geregeld onder de algemeene benamingen van „tot nut der Christenkerke”, „tot bekeering der heidenen”, „tot heil der zielen”, „tot opbouw en onderhoud der kerken” en dergelijke werden gegeven. De bestemming is immer de uitbreiding van het christendom, en men schenkt de goederen en gelden daarom aan de toenmaals in het westen alleen bestaande christelijke kerk.

Maar nu komt de hervorming. De wreede conscientiedwang, door Karel en Philips uitgeoefend, noopt hare belijders de wapenen op te nemen. Een bittere en langdurige strijd volgt. Het blijkt steeds duidelijker dat in den hervormden godsdienst het geheim der staatkundige vrijheid schuilt, en naarmate overwinningen worden behaald, is men er dan ook meer op uit om dien godsdienst tot godsdienst van staat te maken. En wanneer straks de republiek der vereenigde Nederlanden geheel vrij wordt, spreekt het van zelf dat zij als zoodanig den hervormden godsdienst omhelst¹⁾, en de overheid zich ernstig tot taak stelt, ja zich verplicht acht, voor de uitwendige belangen van dien godsdienst de noodige zorg te dragen. Hoe zou zij dit op de beste wijze doen? Welke houding zou zij aannemen tegenover de goederen en fondsen, die tot dusverre tot onderhoud en uitbreiding van het christendom in ons land hadden gediend? Kon zij deze rustig laten in de handen dergenen die ze op dat oogenblik bezaten of van hen, die ze trachtten te vermeesteren? Moest zij niet zorgen dat daaruit de gezuiverde kerk werd gesteund?

Men neme bij de beantwoording dier vragen in acht dat onze vaders zich in den strijd van de 16e eeuw nimmer op het standpunt hebben geplaatst, als stichtten zij een nieuwe kerk naast de roomsch-catholieke. Van sectarisme waren zij vrij. Hunne bedoeling was geen andere dan de bestaande christelijke kerk te zuiveren van hare onbijbelsche en onchristelijke elementen en de gezonde ontwikkeling van de apostolisch-catholieke kerk te bevorderen, die door de verbastering daarvan in de roomsche kerk was tegengehouden. Volgens hunne overtuiging had nu de groote meerderheid van de christenen hier te lande de gezuiverde kerk als de ware en de roomsche kerk als de valsche kerk erkend. De hervorming liet de kerk in hoofdzaak blijven wat zij was en herstelde enkel den bijbelschen grondslag. Om die reden had zij het recht te beschikken over de kerkelijke goederen en fondsen. Geen verandering van leerstellingen of kerkelijke vormen kon de kerk haar eigendomsrecht daarop doen inboeten, nu de meerderheid ze als eisch der heilige schrift

¹⁾ Wagenaar Vad. Hist. 11 dl. 44e Boek bldz. 489.

kon doen gelden. De roomschen, die zich met die verandering niet wilden vereenigen, konden uit de bestaande gemeenschap uittreden en zich afzonderlijk organiseeren.

De overheid had, als hervormde overheid, dit standpunt niet alleen geaccepteerd, maar zelfs de uitoefening van den roomschen godsdienst als staatsgevaarlijk verboden. Zij kende derhalve geen christelijke kerk dan de hervormde, en het lag dus in den aard der zaak, dat zij de goederen en gelden der bestaande kerk aan de hervormden moest toewijzen. Het waren kerkelijke of geestelijke goederen der christelijke kerk in Nederland, als hoedanig voor haar hier te lande alleen de hervormde kerk gold. Ja, zij gevoelde, geroepen als zij zich achtte om de uitwendige belangen dier kerk te behartigen, zich zelfs verplicht te zorgen dat de bedoelde goederen en gelden niet aan die kerk werden ontfroefd, toen daarvoor in de verwarring der tijden gevaar van verschillende zijden dreigde. Om dat te verhoeden heeft zij dan ook krachtig ingegrepen en ze voor de kerk bewaard.

In Holland heeft dit op de volgende wijze plaats gehad.

Hier bleven die goederen en fondsen het eigendom der gemeenten ; de hooge overheid nam ze alleen onder hare bijzondere bescherming en liet ze, ten behoeve der belanghebbenden, onder haar bijzonder toezicht administreeren. Duidelijk bleek deze bedoeling *a.* uit de aanstelling van ontvangers en rentmeesters, die de in de onderscheiden districten van Holland verspreide en buiten beheer geraakte geestelijke goederen aansloegen en onder hunne provisioneele administratie namen, zonder ze echter in 's lands schatkist te storten of met 's lands penningen te vermengen ; *b.* uit de bepaling, dat de leeraars vóór alle anderen zouden betaald worden uit de gereedste inkomsten, tot den kerkendienst in de bijzondere gemeenter specteerende of behoord hebbende ; of, indien die in den nood der tijden tot andere doeleinden mochten gebruikt zijn, dat dan het tekort uit de andere geestelijke goederen zou moeten worden betaald ; *c.* uit de bestemming van de inkomsten van alle beneficiën enz. tot onderhoud van predikanten, scholieren en andere godsdienstige doeleinden, elk naar zijn bijzonderen aard ; *d.* uit de verplichting aan de regeeringen dier steden opgelegd, welke het bestuur der goederen en fondsen aan zich begeerden te houden, om daaruit de predikanten in die gemeenten te betalen ; *e.* uit de oprichting van het comptoir generaal der kerkelijke goederen te Delft, opdat de geestelijke goederen met den tijd niet zouden worden verminderd, vervreemd en geïncorporeerd, maar opdat alle te zamen, die in Holland zijn gelegen, mochten worden ontvangen, geregeerd en geadministreerd, ten behoeve en tot onderhoud der predikanten, waartoe zij moeten blijven geëigend en bestemd. Dat kantoor te Delft administreerde de inkomsten der pastorieën, waaruit in de bijzondere gemeenten in Zuid-Holland de kerkdienst werd betaald en die vrijwillig door de gemeenten, wier eigendommen zij waren,

aan de staten ter administratie waren overgegeven, opdat uit de aldus onder één ontvanger gebrachte goederen de predikanten zouden betaald worden. Bovendien administreerde het de jaarlijksche toelagen uit de rantsoenen der collectieve middelen, die door de staten daaraan gegeven werden als vergoeding voor en in plaats van de goederen, die men in tijd van nood tot burgerlijke doeleinden had gebruikt. Hoezeer de staten er trouwens op uit geweest waren om de geestelijke goederen te ontzien, bleek onder meer hieruit, dat men in die bange dagen bij voorkeur de kerkelijke sieraden nam en verkocht, omdat deze het best konden worden gemist, en dat men zelfs dan nog dikwijls de waarde dier goederen door schuldbrieven ten laste van het land betaalde. Ook was het van groote beteekenis dat in eene ordonnantie van de staten van Holland, aangaande de landen en goederen der conventen, capittelen en andere inkomsten der geestelijkheid binnen de heerlijkheid Voorne van 19 October 1594 gezegd wordt, dat, daar verscheidene dier landen waren verkocht, hoewel zij hadden moeten verbonden blijven voor het jaarlijksch onderhoud van predikanten, onderwijzers en andere behoorlijke lasten — omdat zij door de voorouders tot den dienst der kerken waren gegeven en bestemd —, de renten, die op de verkochte landen gehouden waren, in plaats van de pacht, gebruikt moesten worden tot betaling der lasten, ten behoeve der predikanten enz., en dat, ingeval eenige opstallen of renten, op die landen gehouden, zouden worden gelost, de hoofdenningen weder op vaste goederen moesten worden belegd, tot betaling dier lasten. En eindelijk wees men er op, dat de gewone belastingen van rooste en zooste penningen betaald moesten worden van de schuldbrieven, die de kerkelijke kantoren in Holland bezaten, iets dat niet had kunnen gebeuren, indien de bedoelde goederen in 's lands kas waren overgegaan, omdat 's lands goederen uit den aard der zaak van die betalingen vrij zijn.

Op grond van dit alles kwamen de adressanten tot de slotsom, dat de hooge overheid in Holland zich nooit als eigenares, maar steeds als administratrice der geestelijke goederen heeft beschouwd. Wil de tegenwoordige regeering afscheiding van kerk en staat, dan is het dus ook plichtmatig dat men aan de kerk de fondsen teruggeeft, die de staat voorheen in beheer nam, maar die aan de kerk bleven toebehooren.

Maar behalve hierop beriepen de adressanten zich op het bezit gedurende meer dan twee eeuwen en herinnerden zij aan den grondregel van het burgerlijk recht, dat het recht van den bezitter moet gelden tot zolang iemand beter recht bewijst, en dat niet hij, maar integendeel degen, die hem in zijne bezitting stoort, *alles* bewijzen moet. Eveneens meenden zij dat het verjaringsrecht hier van toepassing was. Eindelijk waagden zij de redeneering, dat hun binnen het raam der additioneele artikelen, dus zonder verandering daarvan, recht kon worden gedaan.

Artikel 4 der additioneele artikelen zeide namelijk uitdrukkelijk dat de aanspraak, die eenig lichaam of gemeente op de geestelijke goederen mocht maken onverlet bleef. Ook bezigt artikel 5 het woord „vrijwillige gift” onbepaald, zoodat die van de overheid er ook onder is begrepen. Alles wat buiten of boven de kerkelijke goederen door erfmaking, inzameling of aankoop was verkregen, hetzij tot goedmaking van het gemis daarvan of uit andere oorzaken, was derhalve eigendom der gemeenten. Zonder dat dus de staatsregeling werd veranderd, konden zij in het bezit der bewuste goederen worden bevestigd. Zij verzoeken dan ook dat de geestelijke goederen en fondsen als in artikel 4 bedoeld, als het wettig eigendom der hervormden geëigend blijven en bestemd ten behoeve dier gemeenten, welke leeraren en hunne weduwen en verdere onkosten van den godsdienst daaruit plegen betaald te worden, en dat het vertegenwoordigend lichaam mitsdien de noodige orders geve dat die goederen en fondsen of hetgeen in plaats van sommige dezer is gesubintreerd, aan de gemachtigden uit de gemeenten zullen worden overgegeven, om vanwege die gemeenten bewaard, bestuurd en tot die doeleinden, waartoe zij geschikt zijn, aangewend te worden; en dat ook de gemeenten, die in het bezit daarvan mochten gebleven zijn, tegen alle stoornis daarin door de overheid worden beschermd, alles onverlet zoodanige middelen van rechten, waardoor deze of gene eenig recht daarop of op een gedeelte daarvan zou meenen te kunnen en te moeten doen gelden.

Dit belangrijk en zaakrijk adres kwam den 5en Maart 1800 bij de eerste Kamer van het Vertegenwoordigend lichaam van het Bataafsche volk in. Dienzelfden dag werd het in handen gesteld van het Uitvoerend Bewind van de bataafsche republiek, ter fine van bericht, consideratie en advies. Ditzelfde geschiedde met enkele spoedig daarna ingekomen adressen. In gelijken geest namelijk adresseerden den 21^{en} Maart 1800 gemachtigden der hervormde gemeenten te Utrecht, Amersfoort, Rhenen en Wijck, mede namens de gemeente Montfoort en van nagenoeg al de andere gereformeerde gemeenten in het voormalig gewest Utrecht; den 3^{en} April 1800 de kerkeraad van Zwolle; den 4en April de kerkeraden onder de classis Kampen. Den 5en Mei 1800 verscheen het bericht, de consideratie en het advies van het Uitvoerend Bewind. Het was tevens een antwoord op adressen, die met betrekking tot dezelfde zaak, uit Utrecht en Overijssel waren ingekomen.

Het verdient in de eerste plaats de aandacht dat het Uitvoerend Bewind, twee jaren nadat de staatsregeling tot stand was gekomen, reeds van deze adressen zegt, dat wat de zaak betreft, het zich niet kan ontveinzen, dat schoon de argumenten en reflexiën, door de requestanten bijgebracht, hem op verre na niet alle gegrond of overtuigend voorkomen, *daaronder nochtans eenige worden gevonden, welke, bijaldien de staatsregeling deze zaak in haar geheel had gelaten, naar zijn inzien, eenige aanmerking, althans van de zijde der billijk-*

heid, zouden verdienen. Kort en goed komt dit hierop neder, dat het Uitvoerend Bewind in 1800 de regeling in de additioneele artikelen niet volkomen rechtvaardig acht. Doch men had thans niet met het jus constituendum, maar met het jus constitutum te doen. En dit nu — meende het Uitvoerend Bewind — sprak de exegese door de requestanten van de artikelen 4 en 5 gegeven, beslist tegen. Want de vraag of, door de afscheiding van kerk en staat, de geestelijke goederen en fondsen in het algemeen geacht moeten worden aan de hervormden dan wel aan de natie te behooren, is in het eerste deel van artikel 4 beslist; het tweede deel laat alleen voor eene bepaalde gemeente of lichaam het recht bestaan om daarop aanspraak te maken. Als regel is dus de nationaliseering der geestelijke goederen vastgesteld; bij exceptie kan een bijzondere gemeente of lichaam zijn recht daarop doen gelden. De fout nu van de requestanten was, dat zij de geestelijke goederen en fondsen in het algemeen voor de hervormden opeischen en derhalve geen gebruik maken van de uitzondering in het laatste gedeelte van artikel 4, maar den regel van het eerste gedeelte eenvoudig omkeeren.

Sterk is zeker dit betoog van het Uitvoerend Bewind niet. Want al was het waar, dat een verzoek als de requestanten, namens een zeker aantal gemeenten, voor de geheele kerk deden, door artikel 4 uitgesloten en dus formeel ontoelaatbaar was, vast stond dat iedere gemeente op zichzelf, op dezelfde gronden als de requestanten aanvoerden, aanspraak op de bewuste goederen kon doen gelden, zoodat dientengevolge toch de exceptie van het tweede deel van artikel 4 regel en de regel van het eerste deel uitzondering werd.

Wat artikel 5 betreft, voerde het Uitvoerend Bewind aan, dat ook dit niet ten gunste van de stelling der requestanten pleit, omdat daarin van *alle andere kerkelijke goederen* wordt gesproken, *als tegenstelling* tegen de geestelijke goederen en fondsen, waaruit de traktementen of pensioenen tevoren werden betaald. De giften, vroeger door de overheid uit welken hoofde gedaan, om daaruit leeraren te onderhouden, konden derhalve nimmer vallen onder artikel 5.

Eindelijk komt het Uitvoerend Bewind ook op tegen de argumentatie, als had hier te lande eertijds een godsdienstig genootschap, namelijk de kerk der roomschgezinden, bestaan, hetwelk één lichaam vormde niet alleen ten aanzien van den godsdienst, maar ook van den eigendom van gelden, landen, gestichten enz., en als had die kerk zichzelf zoodanig hervormd, dat hare leden voor het grootste gedeelte de reformatie hadden aangenomen en als had de minderheid, roomsch blijvende, zich had afgescheiden, zoodat nu de hervormde kerk, ten aanzien dier bezittingen en eigendommen, ook voor één lichaam moest gehouden worden en wèl voor hetzelfde, dat tevoren roomsch zijnde, die goederen had bezeten en voortaan was blijven bezitten. Het Uitvoerend Bewind was van

oordeel dat deze voorstelling geheel in strijd was met de ware gesteldheid van zaken omtrent den uitwendigen staat der roomsche en daarna der hervormde kerk, en ook met de geschiedenis der reformatie, die slechts in enkele gemeenten het karakter van eene geleidelijke zuivering en hervorming had gedragen.

Ook merkte het Uitvoerend Bewind tegenover het beweerde bezit- en verjaringsrecht der requestanten op, dat het één der moeilijkste en ingewikkeldste kwesties is, uit welk oogpunt het genot en bezit dier goederen en fondsen, voortkomende uit de toenmalige vereeniging van staat en kerk, thans naar de strikste gronden van recht, nu deze gescheiden zijn, moeten worden beschouwd. Maar in elk geval staat vast, dat in artikel 4 een systeem is vastgelegd, dat in dit opzicht lijnrecht tegenover dat van de requestanten staat.

Uit dit laatste blijkt opnieuw, dat het Uitvoerend Bewind in 1800 er voor terugdeinsde om het beginsel, in artikel 4 der additioneele artikelen neergelegd, voor zijne rekening te nemen. Het sprak van één der moeilijkste en ingewikkeldste kwesties uit een oogpunt van recht, en hield zich in zijn afwijzend advies bij dit punt strikt aan het jus constitutum en de duidelijke bewoordingen der wet. Het waagt zich op geenerlei wijze aan een pleidooi voor den inhoud van artikel 4. Kennelijk begon men tot bezinning te komen en te begrijpen dat men in 1798 meer revolutionnair den knoop doorgehakt, dan voorzichtig ontward had.

Dit advies nu van het Uitvoerend Bewind werd door de eerste kamer op 16 Mei 1800 in handen gesteld eener commissie, bestaande uit de heeren Stein Parvé, Verhoysen, Werner, Bannier, van Royen, Gerisma, Diert van Melissant, van Bennekom en Schluiter, om de kamer daarover te dienen van consideratie en advies. Het uitnemend werk, door de gecommitteerden uit de hollandsche en utrechtische ressorten gedaan, had intusschen steeds meerdere gemeenten in ijver doen ontsteken. Ook heeft ongetwijfeld de aarzelende toon in het advies van het Uitvoerend Bewind verwachtingen opgewekt. Het begon langzamerhand letterlijk adressen te regenen. Den 9en Mei reeds hadden gemachtigden van bijna al de gemeenten uit het voormalig gewest Friesland zich bij het eerste adres van Noord- en Zuid-Holland aangesloten; den 14en Mei hadden de kerkeraden van de classes Vollenhove en Steenwijk geadresseerd; den 26en Mei deden gemachtigden van de gemeenten der classische steden Nijmegen, Tiel, Bommel, Zutphen, Arnhem, Harderwijk en den Bosch hetzelfde, namens bijna al de gemeenten, die gewoon waren met deze classische vergaderingen te houden, en de classis van Peel- en Kempenland; den 23^{en} Juni kwam een adres in van gemachtigden der gemeenten Middelburg, Zierikzee, Goes, Tholen, Vlissingen en Veere, zoowel voor zich als namens de meeste gemeenten, die gewoon waren, met hen classische vergadering te houden, dat zich aansloot bij het eerste adres van Holland.

Maar vooral toonden de gemachtigden uit de gemeenten, die

het eerste adres hadden verzonden, waarop het advies van het Uitvoerend Bewind was uitgebracht, opnieuw hunne groote activiteit. Voordat genoemde commissie uit de eerste kamer aan dit lichaam haar advies had toegezonden, stuurden zij op 2 Juli aan haar een request, dat een verweer bevatte tegen genoemd advies.

Zij betoogden dat zij er niet aan dachten te ontkennen dat artikel 4 een algemeenen regel bevatte, maar dat deze slechts de beteekenis had, dat de wetgever de geestelijke goederen als staatseigendom beschouwde, zoolang het tegendeel niet bleek. Er lag dus alleen een praesumptio juris ten gunste van den staat in opgesloten, die vervalt zoodra het tegenovergestelde wordt bewezen. Dat tegendeel nu mag worden aangetoond niet slechts omtrent het een of ander gedeelte der geestelijke goederen door een enkel lichaam of een enkele gemeente, maar ook omtrent alle goederen door alle lichamen en gemeenten. Want wat aan de deelen is veroorloofd, is dat ook aan het geheel. Ware het de bedoeling geweest dat de gemeenten of lichamen slechts op bepaalde goederen of fondsen aanspraak mochten maken, zoo zou dit ongetwijfeld in het artikel zijn uitgedrukt, wat nu niet het geval is. *Alle* geestelijke goederen en fondsen in het algemeen worden nationaal verklaard, en *daarop* d.i. op die nationaal verklaarde goederen en fondsen wordt de aanspraak vrij en onverlet gelaten. En evenzeer als er van deze in onbepaalden zin wordt gesproken, zoo ook van de lichamen en gemeenten, die de aanspraak kunnen doen gelden. Nergens wordt gezegd, hoevele gemeenten zich daartoe mogen bijeenvoegen of uit hoevele leden die lichamen moeten samengesteld zijn. Integendeel de uitdrukking zelve van lichamen en gemeenten toont duidelijk, dat de aanspraak open staat niet alleen voor een enkele en in dit opzicht in een bijzonder geval verkeerende gemeente, maar ook voor verscheidene gemeenten, met elkander vereenigd en als één lichaam behoorlijk samengesteld.

Wat de tegenwerping aangaat, als zouden zij hebben beweerd dat de geestelijke goederen en fondsen aan de hervormden in het algemeen toebehooren en de kerk, ten opzichte van den eigendom, dus één geheel uitmaakte en nog uitmaakt, wordt door hen opgemerkt, dat zij niet gesproken hebben van eene globale gemeenschap dier goederen en fondsen, maar van een globale gemeenschap van rechten, gelijk de staatsregeling zelf doet, wanneer zij in het algemeen van de heerschende kerk spreekt. Want dat de eigendommen zouden worden gelaten of bestemd zouden blijven ten behoeve van de bijzondere gemeenten, wier leeraren daaruit plegen te worden betaald, hebben ook zij gewenscht. *Maar het was hunne bedoeling op te komen voor den wettigen eigendom van de gereformeerde kerk in Nederland in het algemeen en voor elk harer onderdeelen of gemeenten in het bijzonder.*

Eindelijk herhalen zij dat hun recht van bezit niet, zooals het Uitvoerend Bewind betoogde, steunde op de afgekeurde vereeni-

ging van kerk en staat, maar enkel en alleen op de algemeene gronden van het eigendomsrecht, die niet zijn afgekeurd, en waarvan de handhaving bij het veertigste artikel der staatsregeling is beloofd. De vereeniging van kerk en staat had vroeger alleen bewerkt dat de regeering, als administratrice, de bewaring en besturing der gevorderde goederen en fondsen in handen had gekregen, zoodat dientengevolge de scheiding tusschen kerk en staat wèl het recht tot administratie, maar geenszins het eigendomsrecht ophief. Snedig merkten adressanten hierbij op, dat nu het Uitvoerend Bewind zelf had erkend, dat het hier één der moeilijkste en ingewikkeldste kwesties geldt, het toch zeker eisch der burgerlijke vrijheid is, „de zaak der burgeren favorabeler te beschouwen dan die van den Fiscus of van het Gemeene Land.” En dat te meer nu het Uitvoerend Bewind zelf de billijkheid van ten minste enkele hunner argumenten had toegegeven.

Op de bewering van het Uitvoerend Bewind, dat zij den uitwendigen staat der roomsche en hervormde kerk, met de geschiedenis der reformatie, onjuist hadden voorgesteld, verwachtten zij eene precieze aanwijzing hunner misvattingen, om alsdan te kunnen antwoorden.

In elk geval verlangden zij van de eerste kamer dat alle beschikkingen ter uitvoering van artikel 4 zouden worden geschorst en de gemeenten in het genot harer rechten zouden worden gehandhaafd.

Maar hiermede was het werk der gecommitteerden uit de hollandsche en utrechtische ressorten niet geëindigd. Op zichzelf zouden zij het niet noodig hebben geoordeeld aan hun tweede adres nog een derde toe te voegen, vooral niet nadat ook de commissie der waalsche kerkgenootschappen in een krachtig rekest op 28 Juli 1800 hare stem had doen hooren, en „gecommitteerden uit de synodale kerkvergadering in het voormalig gewest Stad en Lande”, provincie Groningen den 3en October 1800 hadden gerekwestreerd. Maar de actie der roomschen riep hen opnieuw in het geweer. Deze hadden 17 Juli 1800 van uit Amsterdam, Weesp en Muiden vier adressen met 209 handteekeningen verzonden; op 18 Augustus was bij de eerste kamer een rekest ingekomen van „gecommitteerden der Roomsche-Catholicque Gemeenten in de Leeuwenstraat en op den Steyger ¹⁾.” Hierop nu antwoordden de gecommitteerden uit de ressorten Holland en Utrecht in een derde adres van 13 October 1800. Ook in dit stuk, dat zich nu tegen de roomschen richtte, komt bij vernieuwing de kennis van adressanten uit. Op elk punt staan zij hunne tegenstanders afdoende te woord. Daarop antwoordden de roomschen uit Rotterdam op hunne beurt weder in een adres van 3 December 1800. Middelerwijl had nog op 24 October 1800 Amsterdam „uitmakende een getal van circa hondert dui-

¹⁾ Dit waren de eenige toenmaals bestaande Statiën der stad Rotterdam.

zend zielen" gerekwesteerd; hadden de gemachtigden van zoo goed als al de gemeenten in het voormalig gewest Friesland hunne rechten op de plaatselijke gemeente-goederen, als niet vallende onder artikel 4, doen gelden in een adres van 26 November 1800; en was er aan het vertegenwoordigend lichaam op dienzelfden datum een merkwaardig stuk verzonden door de gecommiteerden van het nederduitsch en fransch gereformeerd, het roomsch-catholiek, doopsgezind en luthersch kerkgenootschap te Leeuwarden allen tezamen, waarin zij verzochten dat de pastorie-, vicarie- en koster-goederen onder de genoemde kerkgenootschappen naar verhouding van ieders zielental zouden worden verdeeld. Uit dit alles blijkt welk een omvangrijke taak voor de commissie voor de kerkelijke zaken in de eerste kamer, die rapport op het advies van het Uitvoerend Bewind moest uitbrengen en in wier handen al deze adressen gelegd waren, was weggelegd.

Den 5^{en} Februari 1801 bracht zij, bestaande uit de heeren: D. J. Steyn Parvé, D. Werner, H. van Royen, C. Floren, W. A. Ninaber, P. Verhoysen, S. Gertsma, L. E. Diert van Melissant en C. E. Carsten, haar rapport uit. Zij deed dit bij monde van den heer Diert van Melissant.

Reeds bij den aanvang bestreed zij de meening van het Uitvoerend Bewind, als zou de nationaal-verklaring zich ook uitstrekken tot de kerkelijke goederen, die dienden tot onderhoud van kerkgebouwen en pastorieën. Zij wees er namelijk terecht op, dat die nationaal-verklaring alleen betrekking had op de geestelijke goederen en fondsen, waaruit tevoren de traktementen of pensioenen der leeraren en hoogleraren waren betaald, en dus niet op die, welke voor een ander doel dienden. In zooverre nam zij dus al terstond een ander standpunt dan het Uitvoerend Bewind in. Maar bovendien wees zij — en dit was het hoofdpunt in haar betoog — op de moeilijkheid van de uitvoering van artikel 4, nu uit het advies van het Uitvoerend Bewind is gebleken, hoe verschillend van aard de bewuste goederen zijn. Zonder dat een nauwkeurig onderzoek naar de objecten van elk der zes daarin opgenoemde fondsen is ingesteld, kan daarvan geen sprake zijn. Maar dit kost tijd. En niet minder is dit het geval, waar de hervormden in hunne adressen gezegd hebben, dat zij hunne bewijzen voor hun goed recht nog zouden kunnen vermeederen, indien zij inzage konden krijgen van de charters en documenten, die over dit onderwerp bij de voormalige colleges, zoo van de generaliteit als van de gecommiteerde raden en op het kerkelijk kantoor zelf, naar alle waarschijnlijkheid voorhanden zijn. Het is derhalve billijk en uit het oogpunt van het recht noodig dit onderzoek in te stellen. Met dit alles is veel tijd gemoeid.

Verder beaamt de commissie wat in vele hervormde adressen gezegd is, dat het hier eigenlijk een zaak voor de justitie geldt. Nu echter de staatsregeling anders heeft bepaald, vergete men niet

dat zij een groot onderscheid maakte tusschen het vierde en het zesde artikel. Wat beide artikelen gemeen hebben is, dat zij het recht van possessie als een wettigen titel wegnemen door de generale verklaring dat de goederen van artikel 4 nationaal en die van artikel 6 plaatselijk eigendom zijn. De bezitters moeten dus het bewijs bijbrengen dat hun die goederen toekomen, hetgeen in het gewone recht niet het geval is. Maar de beide artikelen verschillen hierin, dat in het zesde artikel nauwkeurig de titel is bepaald, die, in geval men meent eigenaar te zijn, ter verdediging hiervan in aanmerking komt, terwijl in artikel 4 het bewijs van eigendom niet in die mate is beperkt. De verdediging is in dit laatste geval veel ruimer gesteld. Daarom moet vooral aan de bezitters van geestelijke goederen de meest mogelijke vrijheid gelaten worden om allerlei documenten, die voor hen van belang zijn, bij te brengen, en aan het vertegenwoordigend lichaam om die te onderzoeken. Zelfs kon het wél eens blijken dat deze tot zulke ingewikkelde rechtskwesties aanleiding gaven, dat het noodig zou zijn de consideraties en het advies van het departementaal hof in te winnen. Ook uit dien hoofde zal er een behoorlijke tijd voor onderzoek noodig zijn. De commissie verwachtte natuurlijk tegen haar voorstel van uitstel, op grond van de noodzakelijkheid van nader onderzoek, de tegenwerping dat den 23^{en} April 1801 de drie jaren waren verstreken, gedurende welke de gewone traktementen aan leeraren en hoogleeraren nog werden uitgekeerd. Daarop was het antwoord dat aan die bepaling onmogelijk kon worden voldaan, daar de staatsregeling geen tijd had bepaald, binnen welken de reclame moest geschieden en men dus zelfs kort vóór 23 April 1801 nog ontvankelijk was in zijn eisch, zoodat in dit geval het onderzoek eerst na dien datum kon afloopen en men vóór dien bezwaarlijk de uitbetaling kon doen ophouden. Maar zij ging nog een stap verder en ontkende het recht van nationaliseering in het algemeen, zoolang niet bewezen was welke goederen wél en welke niet aan de natie behooren, en dus ook het recht tot weigering van de betaling dier traktementen, zoolang de beraadslagingen over den eigendom hangende zijn. Om die redenen kon volgens haar de tegenwerping, ontleend aan den fatalen termijn van drie jaren, niet gelden.

Haar slotsom luidde dan ook, dat zij de eerste kamer voorstelde te besluiten, eene aanschrijving tot het Uitvoerend Bewind te richten, dat het gelasten zou bij publicatie aan alle ontvangers, rentmeesters en administrateurs van geestelijke goederen en fondsen, waaruit vroeger de traktementen of pensioenen van leeraren, of hoogleeraren der voormaals heerschende kerk betaald werden; aan alle commissiën van financiën der voormalige gewesten, kwartieren of landschappen, en aan alle andere administrateurs van nationale of voormalige gewestelijke domeinen; aan alle ambt-, stads- en dorps-gemeentebesturen, eigenaars van voormalige heerlijkheden, administrateurs, ontvangers of rentmeesters der nationaal verklaarde

goederen, herkomende van den Vorst van Nassau daaronder begrepen, *binnen den tijd van zes maanden*, na den datum der publicatie, aan de eerste kamer van het vertegenwoordigend lichaam, te doen toekomen eene nauwkeurige opgave van alle geestelijke goederen en fondsen, welke deze onder hun beheer hebben; van hun oorsprong alsmede van hunne inkomsten; ook van de betalingen, die daaruit vroeger zijn gedaan en nog worden gedaan, alsmede van betalingen, die vroeger zijn gedaan en nog worden gedaan van traktementen, toelagen, of pensioenen aan leeraren der voormaals heerschende kerk, ofschoon die betalingen uit geene geestelijke goederen en fondsen geschieden, met verdere opgave en aanduiding der kassen, waaruit die betalingen tot dusverre gedaan zijn. Tevens wenschte de commissie verklaard te zien dat aan allen en een ieder, en aan elk lichaam en iedere gemeente, die daarbij belang mochten hebben, vrij en onverlet werd gelaten zoodanige aanspraak of nadere aanspraak met de noodige bewijzen binnen den voornoemden termijn van *zes maanden* in te leveren, als ieder alsnog noodig zal achten. Verder stelde zij voor dat allen die charters of documenten onder zich houden, betrekking hebbende op de in artikel 4 genoemde goederen en fondsen, daarvan gedurende den bepaalden tijd van *zes maanden* inzage zouden moeten geven aan de belanghebbenden. En eindelijk wilde zij dat met de betaling der traktementen op den voet als bepaald is in artikel 1 en de daarop gevolgde decreten of publicaties, voor den tijd van één jaar, te rekenen van 23 April 1801 tot 23 April 1802, zou worden voortgegaan. Men ziet uit dit voorstel welk een kentering er bij het vertegenwoordigend lichaam in de waardeering van godsdienst en kerk, en mitsdien in het besef van de verplichting om laatstgenoemde recht te doen, was gekomen. Men was niet meer blind, gelijk in 1798, voor rechtmatige aanspraken; men wilde het „hoor” en „wederhoor” onpartijdig toepassen; men erkende dat de staatsregeling een gebied had betreden hetwelk aan den rechter toekomt; men huiverde voor overhaasting. In één woord: de haat tegen de kerk, die destijds overging in een nationalen diefstal, ging bekoelen. Ook aan de kerk wenschte men thans, zoover als de staatsregeling maar eenigszins gedoogde, recht te doen. De storm der revolutie ging ook hier bedaren. Een tijdgenoot schreef terecht: „Na den 22^{en} Januari 1798 verloor allengs en bij voortgang het uitheemsch insluipsel van onverschilligheid voor den godsdienst zijn voordeel van in ons land ongemerkt en onbezorgd, en als zegevierend, zijn driest hoofd te mogen opsteeken”¹⁾.

Zoowel in de eerste kamer als in de tweede kamer verklaarde zich de meerderheid ten gunste van het voorstel der commissie. Evenwel ging dit niet zonder een bitter verzet van de zijde der 100mschen. Het hoofdpunt van den strijd was de vraag of artikel 1 der additioneele artikelen in verband stond met artikel 4, dat wil

¹⁾ Mr. J. H. Swildens: „Godsdienstig Staatsboek” 1803 dl. 1 bldz. 39.

zeggen of de traktementen van leeraren en hoogleeraren der voormaals heerschende kerk na drie jaren uitbetaald konden blijven, indien op de aanspraak, die eenig lichaam of eenige gemeente op de geestelijke goederen maakte, als dan nog niet door het vertegenwoordigend lichaam was beslist. De roomschen antwoordden ontkennend. Ja, zij zagen zelfs in de tegenovergestelde meening eene verkrachting der constitutie en ontkenden het recht van de kamer om het rapport der commissie tot een onderwerp van bespreking te maken. Toen de voorzitter hierover door stemming wilde laten beslissen, weigerden zij hieraan mede te doen. De voorzitter verwees hen daarop naar het reglement van orde, dat de leden tot stemmen verplichtte, indien de meerderheid der vergadering geen wettige redenen tot weigering van stemmen aanwezig achtte. Hij zou dus daaromtrent eerst het gevoelen der kamer vragen. Deze besloot met 35 tegen 21 stemmen, dat de zestien leden, die niet wilden stemmen, stemmen moesten. Daarop werd onder protest der nu tot stemming gedwongen het rapport der commissie op 20 Februari 1801 met 36 tegen 24 stemmen door de eerste kamer aangenomen.

De meerderheid koos dus partij voor de commissie. Zij was van oordeel dat de staatsregeling van 1798 wél de afschaffing eener bevoorrechte kerk en de gelijkheid der kerken heeft gewild, maar nimmer heeft bedoeld iemand van zijn bezitrecht te berooven, zoolang niet uitgemaakt was, dat een geestelijk goed hem niet als zijn wettig eigendom toekomt. Zoolang dus niet is beslist dat de door de hervormden gereclameerde goederen, hetzij in hun geheel, hetzij ten deele, hun niet krachtens een wettigen titel toebehooren, kan de eigendom daarvan niet afgenomen, maar ook het vruchtgebruik daarvan hun niet betwist worden. Op dien grond wenschte de meerderheid voorloopig de uitkeering der traktementen te doen doorgaan. Evenwel niet voor een onbepaalden tijd. Onherroepelijk zou naar haar meening op 23 April 1802 die betaling ophouden, omdat vóór dien tijd de beslissing omtrent den eigendom kon zijn gevallen. Zij meende recht te hebben den datum van artikel 1 te wijzigen, aangezien zij alleen op die wijze aan het beginsel van artikel 4 tweede gedeelte recht kon doen wedervaren.

Duidelijk bleek uit dezen strijd opnieuw, hoe overhaast en slordig de additioneele artikelen waren samengesteld. Uit het warnet noch van artikel 4 noch van artikel 6 kon men uitkomen. In de practijk stiet men hier op tal van moeilijkheden; ook het vertegenwoordigend lichaam wist er ten slotte geen raad mede. De meerderheid in de eerste kamer, die het bedoelde votum uitbracht, zal dan ook wel de stille hoop hebben gekoesterd dat vóór het jaar 1802 eene verandering in de staatsregeling zou komen, ten gevolge waarvan deze ingewikkelde zaak geen onderwerp van strijd in de kamer meer zou kunnen uitmaken. En het verzet der roomschen zal ongetwijfeld vooral in de vrees daarvoor zijn grond hebben gehad.

Deze bleven dan ook hun strijd voortzetten, nadat de eerste kamer het voorstel der commissie had aangenomen ¹⁾. Reeds den 22^{en} Februari 1801, twee dagen alzoo na de belissing in de eerste kamer, diende dezelfde amsterdamsche commissie van roomschen, die herhaalde malen aan haar had geadresseerd, bij de tweede kamer, aan wie de bekrachtiging stond van het door de eerste kamer genomen besluit, haar rekwes in. Met overlegging van hare rekwesten van 20 Januari en 18 Februari drong zij er bij de tweede kamer op aan, het bedoelde besluit niet te bekrachtigen. Maar niet minder hielden de roomsche tweede-kamerleden het verzet vol. Toen in de zitting van 24 Februari het besluit der eerste kamer inkwam en na voorlezing de voorzitter voorstelde het 27 Februari te behandelen, verklaarden verschillende roomsche leden, dat de staatsregeling verbood dit besluit in overweging te nemen. Vooral deed de roomsche advocaat Ploos van Amstel, op wiens voorstel destijds de scheiding van staat en kerk was geproclameerd, zich hierbij gelden. Met vijf anderen weigerde hij te stemmen over de bepaling van het tijdstip der tweede lezing en het commissoriaal maken van het besluit. Ook nu baatte echter deze oppositie niet. Met 16 stemmen tegen 3, en 6 die weigerden te stemmen, werd de tweede lezing op 27 Februari vastgesteld en het besluit commissoriaal gemaakt. In deze commissie werden de heeren Vtringa, Lublink de Jonge en Storm benoemd. Op 27 Maart 1801 bracht zij haar rapport uit ²⁾. Daarin beantwoordde zij deze twee vragen: ten eerste: „of er wettige en dringende redenen bestaan om de betaling der traktementen op den tegenwoordigen voet, volgens het voorstel der eerste kamer, te continueeren?” en ten tweede: „zoo ja, of het vertegenwoordigend lichaam daartoe uit dien hoofde de bevoegdheid heeft?”. Het eerste was eene quaestio facti, het tweede eene quaestio juris. Op deze vragen luidde het antwoord bevestigend. Nieuwe gezichtspunten bood het evenwel niet. Dezelfde strijd als in de eerste kamer werd daarna hier gevoerd. De roomschen, die ook nu weder krachtig hadden gerekwestreerd, vonden hunne pleitbezorgers in de tweede kamer. De heeren Cramer, Hoitsma, Linthorst, Govers, Pertat en Ploos van Amstel weigerden zelfs te stemmen. Echter werd het besluit van de eerste kamer op 27 Maart 1801 bekrachtigd met 18 tegen 4 stemmen. Daarmede was de zaak beslist. Het liep zelfs voor de hervormden nog veel gunstiger dan zij op grond van dit besluit hadden durven hopen. Want vóór den fatalen termijn van 23 April 1802 was de staatsregeling van 1798 ter zijde gesteld en den 16^{en} October 1801 door eene nieuwe grondwet vervangen, die in artikel 13 de voor hen zóó gunstige bepaling

¹⁾ Zie over de roomschen in dezen geheelen strijd: „De kerkelijke goederen en de staatsregeling van 1798” door J. F. Vrege, vikaris-generaal van den Bisschop van Haarlem, 1884.

²⁾ Zie Dagverhaal dl. II bldz. 854—863.

inhiel : „Ieder Kerkgenootschap blijft onherroepelijk in het bezit van hetgeen met den aanvang dezer eeuw door hetzelfde werd bezeten”. De wind woei uit een anderen hoek.

Voordat wij nagaan, welke veranderingen de nieuwe grondwet van 1801 bracht, willen wij eenigszins uitvoerig uiteenzetten, welke beteekenis het woord „kerkgenootschap” in de concept-wet van 1797 en in de staatsregeling van 1798 had, omdat dit vooral van belang is met oog op den strijd, die hierover later, in en na de zoogenaamde doleantie aan het einde der 19^e eeuw, is gevoerd.

In de eerste concept-staatsregeling 1796 kwam het woord „kerkgenootschap” of „kerkgenootschappen” niet voor. Er werd in artikel 707 alleen van „godsdienstige genootschappen” gesproken. „Alle Godsdienstige Genootschappen, in welke niets tegen goede Zeden of Burgerlijke Wetten geleerd of verricht wordt, zijn onder gelijke bescherming der Wet.” Het bleek echter, dat, naar het gevoelen der meerderheid, zelfs op deze wijze aan dergelijke genootschappen nog een te grooten voorrang in de wetgeving werd geschonken. Men veranderde het artikel daarom aldus : „Alle inrichtingen, ter bevordering van Godsdienst, Deugd en goede Zeden, en alle Genootschappen, die hier toe strekken, staan onder gelijke bescherming der Wet.” Zoo was het specifiek karakter der godsdienstige genootschappen geheel weggenomen. De inrichtingen of verenigingen, die een religieus en zedelijk doel najagen, werden in de eerste plaats genoemd, en daarna, als colleges van den tweeden rang, de genootschappen. Want duidelijk moest uitkomen dat de godsdienstige genootschappen niet onder een speciaal recht stonden, maar dat alle kringen, waarin godsdienst, deugd en goede zeden werden bevorderd, ook de kleinste en de jongste, met de oudste en de grootste genootschappen gelijke bescherming der wet genoten. De wetgever had met de kerkgenootschappen als iets apartsgedaan.

Toch zou echter in genoemde staatsregeling nog eene plaats aan de kerkgenootschappen worden ingeruimd.

Toen namelijk artikel 705, dat bepaalde : „De staat zorgt dat het Godsdienstig onderwijs bevorderd worde, dat overal gelegenheid tot publieke Godsdienst-Oeffening zij, en dat alle Kerkelijke Leeraaren behoorlijk betaald worden”, als in strijd met het aangenomen beginsel van scheiding van staat en kerk, was verworpen, werd eene commissie benoemd, die onderzoeken moest of en in hoeverre in de constitutie van den godsdienst melding zou gemaakt worden. Daar de leden niet tot eenstemmigheid konden komen, werden twee ontwerpen door haar aan de nationale vergadering aangeboden.

In het ééne ontwerp nu worden de uitdrukkingen „godsdienstgenootschappen der christenen” en „kerkgenootschappen der christenen” door elkander gebruikt. Zoo staat in artikel 1 : „Alle inrichtingen, in 't gemeen ter bevordering van Godsdienstigheid, Deugd en goede Zeden, en in 't bijzonder ter bevordering van den

geopenbaarden Godsdienst, welke door de onderscheidene Godsdienstgenootschappen der Christenen geëerbiedigd wordt, staan onder gelijke bescherming van de Wet." En in artikel 3: „De Staat maakt geene Burgerlijke Wetten, strijdende tegen de zedelijke voorschriften van den geopenbaarden Godsdienst, welke door alle de onderscheidene Kerkgenootschappen der Christenen voor altoos verbindend gehouden worden". Hier hebben „godsdienstgenootschappen" en „kerkgenootschappen" denzelfden zin. Onder deze is ook de hervormde kerk als een eenheid, als godsdienstgenootschap of als kerkgenootschap begrepen. Nog duidelijker komt dit dáár uit, waar dit ontwerp een onderscheid maakt tusschen „godsdienstige of kerkgenootschappen" eenerzijds en „kerkgemeenten of gemeente" anderzijds. Zoo lezen wij in artikel 7: „Alle Bezittingen en Inkomsten der onderscheidene Godsdienstige Genootschappen, en Kerk-gemeenten, die aan dezelve in en na den jare 1581, door vrijwillige dispositiën, donatiën, collecten, aankoop of opbouw zijn eigen geworden, of welke zij, uit hoofde van eenigen wettigen titel bezitten, zullen altoos als derzelve wettige eigendommen erkend, en aan derzelve vrije beschikking overgelaten worden". Hier wordt uitdrukkelijk onderscheid gemaakt tusschen de bezittingen en inkomsten van de godsdienstige genootschappen zonder onderscheid en die van de plaatselijke gemeenten, dus ook tusschen die van het hervormd kerkgenootschap als geheel en die van de gemeenten als zijne deelen. Nog nadrukkelijker geschiedt dit in artikel 8, waarin wordt voorgeschreven, dat aan den staatsraad binnen zes maanden, na zijne eerste zitting, het getal en de ligging der kerkgebouwen moet worden opgegeven, die door de geweene bevoorrechte kerk voor hare godsdienstoefening gebruikt zijn en die bevonden worden het eigendom van den staat te wezen. Het wetgevend lichaam zal dan, na daarvan kennis te hebben bekomen, bepalen welk van die gebouwen aan de geweene bevoorrechte kerk behoort te worden overgelaten „of aan eenig *ander* kerkgenootschap, 't welk dezelve mogt noodig hebben, en begeeren, afgestaan te worden". En dan volgt: „En zullen deze Gebouwen, als aan de voorgeschreven Kerkgenootschappen, van wege de Natie gedona-teerd, als derzelve wettige eigendom aangemerkt, en aan dezelve verzekerd worden; en zal het onderhoud daarvan voortaan komen ten laste van het Kerk-genootschap, of de Gemeente, welker eigendommen zij geworden zijn." De gedachtengang, die hier wordt gevolgd, is dus deze, dat de natie de kerkgebouwen toekent aan de verschillende kerkgenootschappen, gedacht als geheel van gemeenten en dat het onderhoud er van wordt bekostigd, hetzij door de kerkgenootschappen als geheel hetzij door de gemeenten als deelen er van. Dit laatste geschiedt als zij speciaal het eigendom der gemeente zijn geworden.

Hieruit zien wij dat in dit ontwerp de uitdrukkingen „godsdienst- of godsdienstige genootschappen" en „kerkgenootschappen" eens-

luidend zijn en een geheel van plaatselijke gemeenten aanduiden, terwijl deze laatste bloot als kerkgemeenten of gemeenten worden vermeld.

Het andere ontwerp der commissie maakt evenals het eerste een onderscheid tusschen de bezittingen en inkomsten der onderscheidene godsdienstige genootschappen en kerkgemeenten, en spreekt van de donatie van de kerkgebouwen door de natie aan de godsdienstige genootschappen, met dezelfde bepaling als in het eerste ontwerp, dat het onderhoud daarvan komt „ten laste van het Godsdienstig Genootschap of der Gemeente, welker eigendom zij geworden zijn”. Het mijdt dus het woord „kerkgenootschappen”. Kennelijk zijn hier de radicalen aan het woord, die, meer in overeenstemming met den geest der meerderheid, liever de meer speciale uitdrukking „kerk” niet gebruiken. Slechts in één artikel hebben zij dit bij uitzondering bij het woord „genootschap” gevoegd. Het is in artikel 10, dat geheel overeenkomt met artikel 2 van het andere ontwerp: „Alle Kerkgenootschappen verrichten hunne gemeenschappelijke Godsdienstoeffeningen binnen de daar toe bestemde Gebouwen met ontslootene deuren”. Ook hier is het woord „kerkgenootschappen” in dezelfde beteekenis van het geheel der kerken genomen als op de overige plaatsen in de ontwerpen. De hervormden en lutherschen, doopsgezinden en remonstranten en wie er meer mogen zijn, moeten gedurende hun kerkdienst de deuren van hun kerkgebouw geopend houden.

Nergens geven de beide ontwerpen dus aanleiding om bij „kerkgenootschap” aan eene plaatselijke kerk te denken. Trouwens, dit woord „plaatselijke kerk” is hun geheel vreemd. Wanneer men deze wil aanduiden gebruikt men de uitdrukking „kerkgemeente” of „gemeente”, niet de uitdrukking „kerkgenootschap”.

Met deze uitlegging van het woord „kerkgenootschap” komt ook overeen hetgeen wij lezen in een artikelenreeks, die tot uitwerking van artikel 5 van het tweede ontwerp, door eene daartoe benoemde commissie in de vergadering van 25 Mei 1797, werd ingediend. Dáár lezen wij in een nieuw geconcipieerd artikel 7: „Binnen de eerstkomende twee jaren na het aannemen der constitutie, maakt elk Gemeente-Bestuur zoodanige Plaatzelijke schikkingen omtrent het gebruik der Kerken en Pastorien, als hetzelve, ten gevolge van deswegens vooraf te beproeven minnelijke overeenkomsten, tusschen de Leden der bijzondere Kerkgenootschappen, aldaar woonachtig, of anders ten meesten en oirbaar van zulke die dezelve mogten noodig hebben, en begeeren, overeenkomstig de regelen van billijkheid, zal oordeelen te behooren: en geeft van deeze schikkingen, uiterlijk voor het einde van het tweede jaar bij Publicatie aan dezelve Ingezetenen de vereischte kennis”. Waren in dit artikel met de leden der bijzondere Kerkgenootschappen de leden der zoogenaamde plaatselijke kerken bedoeld, dan zou er dat „aldaar woonachtig” al zeer zonderling op volgen. Deze woorden hebben

slechts zin, wanneer met „kerkgenootschappen” het geheel is bedoeld.

Het lijdt trouwens geen twijfel of de uitdrukking „kerkgenootschap” werd in die dagen veelvuldig, ja gemeenlijk van de hervormde kerk als geheel der plaatselijke gemeenten gebruikt. Wie de Dagverhalen der nationale vergadering doorleest, vindt van die kerk als geheel elk oogenblik de woorden „hervormd genootschap”, „gereformeerd genootschap”, „gereformeerd kerkgenootschap”, „hervormde kerkgemeenschap”, „christelijk-godsdienstig genootschap der hervormden” gebezigd. Ook bewijzen uitingen als de volgende dit voldoende. „Het is onwaar dat de Leeden van het Gereformeerd Kerkgenootschap kwaadwillige Leeden der Maatschappij zouden zijn”, (bldz. 540 al. 2). „Op deezen grond, Burgers Representanten, gebruik ik al mede de vrijheid, met denzelven broederlijken geest, waarmede ik de rechtvaardige zake der dissenters bepleit heb, de belangen van het hervormde Kerkgenootschap U ter ernstige overweging aan te bevelen en op het hart te drukken”, (bldz. 509 al. 2). „Onder deze Kerkgenootschappen is dat der Hervormden, zints twee Eeuwen in ons Land het meest bevoorrecht geweest, en bezat 1° Alleen het recht tot Regeeringsposten, en zoo niet tot alle, zeeker tot de meeste en aanzienlijkste Ambten. 2° Het bezat en bezit nog de openbaare Kerkgebouwen, en op veele plaatsen, huizen, Pastorien en woningen voor Predicanten en Schoolmeesters”, enz. (bldz. 503 dl. 2). In officieele stukken wordt ditzelfde spraakgebruik gevolgd. Zoo vinden wij in de missive, die door de nationale vergadering aan de hoogst geconstitueerde machten der onderscheidene gewesten, in zake de afscheiding der kerk van den staat, werd verzonden, deze woorden : „Het streed tegen de gelijkheid, iets van dit alles langer aan één Kerkgenootschap, bij uitsluiting, toe te laten”¹⁾. In den brief, dien het provinciaal bestuur van Holland, als antwoord daarop, aan de nationale vergadering zendt, lezen wij : „Dat wij voor ons zelve mede geen zwaarigheid maaken te erkennen, dat volgens de grondbeginsels van gelijkheid aan het ééne Kerkgenootschap, bij het formeeren van eene vaste Constitutie van een Land, geene bijzondere politieke voorregten behooren te worden toegestaan boven een ander”²⁾ enz. En nu meene men niet dat de taal, die in dit opzicht in die kerk zelf gesproken werd, een andere was. Integendeel deze volgde hetzelfde spraakgebruik. In een rekwest, dat den 25^{en} Mei 1797 in de nationale vergadering werd voorgelezen en door 17 nederduitsche hervormde predikanten en 1 waalsch predikant was onderteekend, luidt de eerste zinsnede : „De belangen van den Godsdienst, in het bijzonder van den Christelijken Godsdienst, waarvan wij de eere hebben, als Leeraars in onderscheidene

¹⁾ Dagverhaal dl. 2 bldz. 586.

²⁾ Dagverhaal dl. 2 bldz. 634.

Gemeentens van het Gereformeerd Kerkgenootschap Mededienaars te zijn, dringen ons, zoo wel als onze eigene belangen, ons bij U lieden te vervoegen." En deze onderscheiding tusschen het gereformeerd kerkgenootschap als geheel en de plaatselijke gemeenten als de deelen daarvan wordt niet alleen in die eerste zinsnede, maar doorlopend in het adres gemaakt¹⁾.

Het staat derhalve vast, dat zoowel in den staat als in de kerk in

¹⁾ Wij nemen het geheele rekwes^t als bijlage II op. Had Dr. Kleyn het in zijn geheel gekend en niet maar uit de enkele brokstukken, die IJpey en Dermont ervan geven (o t. a. p. dl. 4 bldz. 159, 160), zoo ware zijne bestrijding van de heeren Lohman en Rutgers op dit punt veel sterker geweest. In het algemeen zou dit ook het geval geweest zijn, indien hij de staatsregeling van 1798 had gezien in het licht der debatten, die daaraan zijn voorafgegaan. Maar het is onbegrijpelijk dat de heeren Lohman en Rutgers, die aan die staatsregeling een grond ontleenden voor hunne stelling, dat men in die dagen het woord „kerkgenootschap" niet kende in de beteekenis van een geheel van kerken, dit hebben verzuimd, en alzoo ertoe gekomen zijn eene stelling te verdedigen, die in rechtstreeksche tegenspraak is met de feiten.

In de literatuur dier dagen, voor zoover zij over de kerk en inzonderheid over het vraagstuk der geestelijke goederen handelt en onder mijne oogen kwam, wordt het woord „kerkgenootschap" geregeld in den zin van de kerk in haar geheel en niet in dien van plaatselijke kerk gebruikt. Zie: „Memorie, ontworpen in den jaare 1797, en nu, bij gelegenheid van de thans ingeleverde adressen der Kerkelijke Commissien, zoo der Nederduitsche als Waalsche Hervormde Gemeente in Nederland, uitgegeven en publiek gemaakt, dienende tot adstructie van de gronden, die het Kerkgenootschap der Hervormden meent te hebben, om te vorderen dat zij in de bezittinge gelaten worden van alles, wat tot de instandhoudinge van haare Godsdienstige samenkomst noodig is, en waarvan zij de geruste possessie tot hier toe ongestoord genoten heeft" door T. H. Amsterdam 1800; „Proeve over den waren aart der geestelijke goederen en het recht der gereformeerde kerk in Nederland op een gedeelte van dezelve" door Mr. A. V. D. T. Rotterdam 1797; „Plan voor de hervormden in de bataafsche republiek ter instandhouding van hunnen openlijken godsdienst enz. door een vriend van den godsdienst en de maatschappij." Rotterdam 1798; „Schets van den tegenwoordigen staat der hervormde kerk in Nederland" enz. Dordrecht 1798; „Onderzoek of de rechten van den mensch en den burger strijden met de leere der Hervormde kerk en derzelve formulieren van eenigheid" enz. „behandeld in vier brieven tusschen Fileklesius en Veridicus". Amsterdam 1799; „Brief aan een vriend over de duure verpligting van ieder weldenkenden christen onder het hervormd genootschap om met allen ernst en spoed voor de belangen van den openbaren godsdienst te zorgen" enz. Amsterdam 1799. Verder vergelijkte men al de adressen en requesten, die in 1800 door de hervormde gemeenten in Holland, Utrecht en Friesland aan de eerste kamer van het vertegenwoordigend lichaam in zake de geestelijke goederen zijn gezonden. Als regel wordt daarin gesproken van het kerkgenootschap in zijn geheel en de gemeenten in 't bijzonder.

het laatst der 19de eeuw het woord „kerkgenootschap” (van de hervormde kerk in haar geheel werd gebruikt. Daarnaast komt echter ook het gebruik van deze uitdrukking in de beteekenis van plaatselijke gemeente voor. Het ging in dit opzicht met het woord „kerkgenootschap” als met het woord „gemeente”. Ook dit laatste wordt van het geheel zoowel als van de deelen gebezigd. Zoo vinden wij, wat het eerste aangaat, gesproken van „de gedeputeerden van de respectieve kerkenraaden der Nederduitsche Hervormde Gemeente binnen dat gewest (Utrecht)”¹⁾ of van „de voorrechten, welke de Hervormde Kerk, boven alle overige Kerkgemeenten in ons Vaderland tot hiertoe genoot”²⁾. Maar in den regel bezigde men het woord „gemeenten” van de plaatselijke kerken. En juist hetzelfde was nu, in omgekeerden zin, met „kerkgenootschap” het geval. Ook nu en dan gebruikt men het van de plaatselijke kerk. In dien zin spreekt men een enkele maal van „gereformeerde genootschappen” en lezen wij in artikel 751 van de conceptstaatsregeling van 1797 : „Wanneer in de eene of andere Gemeente een Kerkgenootschap, tot de gewezen bevoorrechte Kerk behorende, binnen den tijd van zes jaaren, na het aannemen der Constitutie, den Leeraar, bij het zelve in bediening zijnde, door den dood of andersins, mogte verliezen” enz. De redactie van dit artikel, zooals die in de vergadering van 13 Mei 1797 door den heer Hoffman was voorgesteld, luidde anders, namelijk : „Wanneer op een of ander Dorp, welke door zijne afgelegenheid de Ingezetenen belette zich met eene nabij gelegene Gemeente gevoeglijk te vereenigen, de Leeraar binnen den tijd van zes jaaren, na de aanneeming der Constitutie, mogt komen te ontbreken, zullen zulke Ingezetenen, een genoegzaam getal uitmakende, zich mogen vervoegen bij het Wetgevend Lichaam, welk in geval van onvermogen, om uit een eigen Fonds een Leeraar te bezoldigen, aan die Gemeente zal toestaan 't Tractement, welk hun Leeraar, hadden zij dien behouden, genooten zou hebben, tot het einde van de zes jaaren na de aanneeming der Constitutie, ten einde hun gelegenheid te geeven, schikkingen te maaken, om na dien tijd zelf daar voor te zorgen”. In de vergadering werd aanmerking gemaakt op de beperking van dit artikel tot „een of ander Dorp”. Kleinere steden konden ook in het daarin bedoelde geval verkeeren. De commissie, in wier handen het voorstel-Hoffman was gesteld, wilde de plaatsbepaling geheel weglaten en lezen : „Wanneer de eene of andere Gemeente der gewezene bevoorrechte Kerk, binnen den tijd van zes jaaren na het aannemen der Constitutie, den Leeraar, bij hen in vaste Bediening zijnde, door den dood of anderzints, mogte verliezen” enz. Zoo werd het voorstel van den heer Hoffman dan ook aangenomen. Maar later schijnt de commissie van redactie de wijziging te hebben

¹⁾ Dagverhaal : dl. 2 bldz. 533.

²⁾ Dagverhaal : dl. 2 bldz. 508.

aangebracht, die wij thans in artikel 751 van de concept-staatsregeling van 1797 vinden. Waarschijnlijk heeft men in het artikel, om de eene of andere reden, toch de plaatsbepaling, maar dan in zeer ruimen zin, willen opnemen en het toen, vanwege de onduidelijkheid, onraadzaam geacht te lezen: „Wanneer in de eene of andere gemeente, eene Gemeente der geweene bevoorrechte Kerk” enz., en daarom de lezing gekozen: „Wanneer in de eene of andere Gemeente een Kerkgenootschap, tot de geweene bevoorrechte Kerk behoorende” enz. Zeer voorzichtig sprak men van „een kerkgenootschap, tot de geweene bevoorregte Kerk *behoorende*”, niet van een kerkgenootschap *van* de geweene bevoorregte Kerk, zooals men sprak van eene gemeente *van* de geweene bevoorrechte Kerk. Doch hoe dit zij, in elk geval blijkt hieruit, dat het woord „kerkgenootschap” ook soms van eene plaatselijke gemeente werd gebruikt. Maar beslist onjuist is de meening, dat die uitdrukking in stukken van de 18de eeuw doorgaans in den zin van locale kerk voorkomt ¹⁾.

Wanneer wij nu de staatsregeling van 1798 opslaan, dan zien wij dat het woord „kerkgenootschap” ook dáár in den meestal gebruikelijken zin van het geheel der kerken wordt gebruikt. Artikel 21: „Elk kerkgenootschap zorgt voor het onderhoud van zijnen Eerdienst, deszelfs Bedienaaren en Gestigten”, krijgt als het ware zijne toelichting uit het woord, dat één der krachtige voorstanders van het beginsel, dat daarin is nedergelegd, in de nationale vergadering deed hooren: „Daar het Kerkgenootschap der Gereformeerden, voorheen uitgemaakt hebbende de Heerschende Kerk, het grootste en vermogendste Kerkgenootschap is, lijdt het geen tegenspraak of het kan met hetzelfde klein bezwaar, even gelijk alle andere Kerkgenootschappen, op eigen kosten de nodige Kerken, Kerkleeraars en Kosteren onderhouden” ²⁾. Het is dus buiten twijfel dat hier het woord is genomen in algemeenen zin. Dit is eveneens het geval in artikel 23, waar de uitdrukking „Kerklijk Genootschap” gebezigd wordt. „Niemand zal met eenig orde's-kleed, of teeken, van een Kerklijk Genootschap, buiten zijn Kerkgebouw verschijnen”. Eene kerk toch neemt als geheel een bepaald ordekleed of teeken aan. Verder wordt de uitdrukking „kerkgenootschap” en „kerkgenootschappen”, en „Kerklijke Genootschappen” in de additioneele artikelen tot de acte van staatsregeling van 1798 gebruikt. In artikel 5 lezen wij: „Alle andere Kerklijke Goederen, door vrijwillige gift, erfmaking, inzameling of aankoop bij eenig Kerkgenootschap verkregen, worden als het Wettig eigendom der Bezitteren erkend, en als zoodanigen aan hun verzekerd.” Dit

¹⁾ Zoo oordeelden verkeerd Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman en Dr. F. L. Rutgers in hun: „De rechtsbevoegdheid onzer plaatselijke kerken”, Utrecht 1886, bldz. 31 (2e druk 1887 bldz. 74).

²⁾ Dagverhaal dl. 5 bldz. 361.

artikel correspondeert met artikel 745 van de concept-wet van 1797, die aldus luidt: „Alle bezittingen en inkomsten der onderscheiden Godsdienstige Genootschappen en Kerkgemeenten, die aan dezelve door vrijwillige Dispositiën, Donatiën, Collecten, aankoop of opbouw sedert den jaare 1581, zijn eigen geworden, worden als derzelve wettigen eigendom erkend en voor altijd aan hunne vrije beschikking overgelaten”. Het is duidelijk dat voor de uitdrukking „Godsdienstige Genootschappen en Kerkgemeenten” in de concept-wet van 1797, het algemeene, beide omvattende woord „eenig kerkgenootschap” in de staatsregeling van 1798 wordt gebruikt. In geen geval mag, waar uitdrukkelijk gezegd was, dat de godsdienstige genootschappen als geheel ook kerkelijke bezittingen en inkomsten hadden, dit nu bij artikel 5 worden ontkend, door de verklaring van „kerkgenootschap” als zijnde „kerkgemeente”.

Ook in het uitvoerige artikel 6¹⁾ kan „kerkgenootschap” niet

¹⁾ Alle Kerkgebouwen en Pastory-Huysen der voormaals Heerschende Kerk, voor zoo ver zij, door aanbouw uit de afzonderlijke Kas der Gemeente, geene bijzondere en wettige eigendommen zijn, worden overgelaten aan de beschikking van ieder Plaatselijk Bewind, om deswege tusschen alle Kerkgenootschappen eenig vergelijk te treffen, en wel binnen de eerstkomende zes Maanden na de aanneming der Staatsregeling.

De grondslag van dit vergelijk is, in iedere Plaats, het grootst aantal van Leden der onderscheiden Kerkelijke Genootschappen, hetgeen alzoo de relatieve meerderheid van Zielen zal uitmaaken.

Hetzelve zal de voorkeus hebben omtrent de naasting eener Plaatselijke Kerk en Pastory, onder bepaling echter, na gedaane begrooting van de waarde dier Gebouwen, van eene maatige uitkeering, hetzij ineens, of bij termijnen, aan de andere Kerk-gemeenten, naar evenredigheid van derselver Leden, welke allen, door deze bepaling, worden gehouden, voor altijd afstand gedaan te hebben van de gemeene aanspraak.

De alzoo genaaste Kerken en Pastoryen blijven, ten allen tijde, onder de bezitting, beheering, en het speciaal onderhoud dier Kerkgemeenten, aan welke dezelve, volgens het hier voorgaand onderling contract, zijn toegewezen. De geschillen, over dit een en ander ontstaande, worden ten spoedigsten beslist door het Vertegenwoordigd Lichaam. De torens, aan de Kerkgebouwen gehegt, benevens de Kloken, met derzelve huisingen, worden verklaard, eigendommen te zijn en te blijven der Burgerlijke Gemeenten, staande ten allen tijde onder derzelve beheering en onderhoud.

Zonder schijn of schaduw van bewijs wordt nu door de hh. Lohman en Rutgers aangenomen, dat in dit artikel „gemeente” en „kerkgenootschap” woorden van dezelfde beteekenis zijn. Het afwisselend gebruik in hetzelfde artikel bewijst veeleer het tegendeel. Ook de tegenwerping dat in de add. artikelen de algemeenheid der kerken uitsluitend door het woord „kerk” wordt aangeduid, beteekent niet veel. Men gebruikte namelijk de uitdrukking „Kerk” van de heivormde kerk *alleen*, als men over haar, in verband met vroeger bestaande omstandigheden of zaken sprak, maar zoodra handelde men niet over de

de beteekenis hebben van „kerkgemeente”. Als dit zoo ware, zou het artikel onbegrijpelijk slordig en verwarrend samengesteld zijn. Waarom heeft men dan toch tot tweemaal toe van „Kerk-Gemeenten” naast „Kerkgenootschappen” en „Kerklijke Genootschappen” gesproken en niet steeds deze laatstgenoemde woorden gebezigd? Welk een zonderling pleonasme bieden de woorden „in iedere Plaats”, als in de zinsnede: „De grondslag van dit vergelijk is, in iedere Plaats, het grootst aantal van Leden der onderscheiden Kerklijke Genootschappen, hetgeen alzoo de relatieve meerderheid van Zielen zal uitmaken”, de onderscheiden Kerklijke Genootschappen de plaatselijke kerken zijn! De wetgever heeft eenvoudig willen spreken van het aantal leden van kerkgenootschap a., b. of c. in eene bepaalde plaats en daarmee bij „kerkgenootschap” aan het ééne lichaam gedacht, dat zijne vertakkingen in verschillende dorpen en steden had. Bij deze uitlegging is de woordenkeuze van het artikel volkomen helder en logisch.

HOOFDSTUK II.

De sinds 1801 opkomende reactie.

De staatsregeling van 1798 was een werk van overspannen haast geweest. De uiterste partij, die den 22^{en} Januari door geweld had overwonnen, had in weinige dagen haar grondwet doorgedreven. Daarbij hadden roomschen en dissenters haar ijverig geholpen om de voormaals heerschende kerk zooveel mogelijk van hare beteekenis te berooven. Men was zelfs niet voor de meest radicale en onbillijke beschikkingen ten aanzien harer goederen teruggedeeind. Wat echter in den roes van het oogenblik minder diep had getroffen, deed dit des te meer, toen men zag dat de rauwe werkelijkheid nabij kwam, en de groote hervormde kerk welhaast, ontdaan van al haar goed, voor de geestelijke nooden van het grootste gedeelte van het nederlandsche volk zou moeten zorgen. Hoe langer zoo meer ontwaakte toen het besef, dat men in 1798 het slachtoffer was geworden van een waan van den dag en aan een onnederlandsch

verschillende kerken, hervormde, roomsche, luthersche enz. te zamen, in verband met blijvende regelingen voor de toekomst, of het woord „kerkgenootschappen” werd ook van de hervormde kerk gebruikt. Dan is „kerk” het kerkgebouw. Ook de opmerking van Dr. Kleyn (zie t. a. p. bldz. 194): „Waren de plaatselijke gemeenten hier Kerkgenootschappen genoemd, dan zoude er moeten staan „met de Kerkgenootschappen van alle Gezindheden” lijkt mij meer spitsvondig dan juist, omdat de mannen van 1797 en 1798, die den toon aangaven, steeds met opzet het woord „Gezindheden” hebben gemeden. De „gezindheids-godsdienst” was te veel in miscrediet om eene plaats in de staatsregeling te verkrijgen. Met „kerkgenootschap” was dit nog geoorloofd.